

TOPONIMIA DO CONCELLO DE FRIOL

FRIOLENSIS

LAURA FERRO DEVESA

FRIOL, 2016

ÍNDICE

RESUMO/ <i>RESUMEN</i>	1
PALABRAS CHAVE/ <i>PALABRAS CLAVE</i>	1
I. CONTEXTO.....	2
II. CONTIDO.....	3
1. Anafreita.....	3
2. Anxeriz.....	7
3. Brá.....	10
4. Carballo.....	11
5. Carlín.....	15
6. Cotá.....	17
7. Friol.....	19
8. Guimarei.....	21
9. Guldriz.....	23
10. Lamas.....	25
11. Lea.....	26
12. Madelos.....	28
13. Miraz.....	31
14. Narla.....	33
15. Nodar.....	35
16. Ousá.....	38
17. O Pacio.....	40
18. Prado.....	43
19. Ramelle.....	45
20. Rocha.....	46
21. Roimil.....	48
22. San Cibrao da Pregación.....	50
23. Condes.....	51
24. Santalla de Devesa.....	55
25. Seixón.....	56
26. Seoane da Pregación.....	58
27. Serén.....	59
28. Silvela.....	60
29. Trasmonte.....	62
30. Vilafiz.....	64
31. Vilalvite.....	66
32. Xiá.....	68
III. BIBLIOGRAFÍA.....	75

RESUMO

O traballo que se presenta a continuación ten como obxecto o estudo toponímico das 32 parroquias que conforman o concello de Friol xunto cos seus respectivos lugares. Tamén se recollen certas lendas populares, a historia de feiras e mesmo de certos tramos do Camiño de Santiago, que serven para aclarar a orixe do nome de cada emprazamento.

Para realizar esta tarefa partimos de diversos estudos catedralicios nos que se expoñen as ocorrencias medievais. Dende ese punto propuxemos unha (e nalgúns casos varias) orixe para cada topónimo, unha labor para a que foi necesaria a consulta de manuais máis antigos e incluso de documentos históricos. Valémonos asimesmo da comparación con outras linguas, sexan romances ou prerromanas. Finalmente deducimos que a maior parte da nosa toponimia ten unha orixe latina.

PALABRAS CHAVE:

toponimia, concello de Friol, antroponimia, fitotoponimia, hidrotoponimia, lugar, orotoponimia, parroquia, sociotoponimia.

RESUMEN

El trabajo que se presenta a continuación tiene como objeto el estudio toponímico de las 32 parroquias que forman el ayuntamiento de Friol junto con sus respectivos lugares. También se recogen leyendas populares, la historia de ferias e incluso ciertos tramos del Camino de Santiago, que sirven para aclarar el origen del nombre de cada emplazamiento.

Para realizar esta tarea hemos partido de diversos estudios catedralicios en los que aparecen las distintas formas medievales. A partir de ahí propusimos una o varias opciones que explicasen el origen de cada topónimo, para lo que fue necesaria la consulta de manuales más antiguos e incluso de documentos históricos. También nos hemos centrado en la comparación con otras lenguas, tanto romances como prerromanas. Finalmente dedujimos que la mayoría de nuestra toponimia tiene un origen latino.

PALABRAS CLAVE:

toponimia, ayuntamiento de Friol, antroponimia, fitotoponimia, hidrotoponimia, lugar, orotoponimia, parroquia, sociotoponimia.

I. CONTEXTUALIZACIÓN HISTÓRICA

Friol é un concello da provincia de Lugo que se sitúa case no centro da comunidade galega. Ocupa unha superficie total de 295 km² e limita cos concellos de Guitiriz e Begonte polo norte; Outeiro de Rei e Lugo polo leste; Guntín e Palas de Rei polo sur; e Toques e Sobrado polo oeste. A súa poboación é de 4.202 persoas e ten unha densidade de 14,24 hab/km². A súa festividade máis famosa é a Feira do Queixo e Pan de Ousá, que se celebra todos os anos no mes de marzo e que xa vai pola súa 24ª edición.

En canto á súa historia (aspecto moi determinante neste estudo), Friol sempre foi un enclave importante do noroeste peninsular. Quedan aínda vestixios megalíticos e castrexos que evidencian a antigüidade desta entidade e a presenza de varias tribos célticas, como por exemplo varias mámoas entre as que merece a pena sinalar o dolmen da Muruxosa (parroquia de Cotá) ou algúns castros como o castro de Lamas, o de Guldriz, ou o de San Martiño. Esta terra tamén foi ocupada polos romanos, o que non resulta extraño xa que está moi preto do convento xurídico de Lucus Augusti. Boa mostra disto é o miliario que deixaron ao seu paso e que medía a distancia con respecto a cidade.

Sen embargo, un dos pobos que máis influencia provocou na toponimia friolense foi o dos visigodos, xa que se asentaron nas aldeas en torno ao século V e foron os primeiros en nomealas e posuilas. Destes tempos data o condado de Naralliensis ou de Narla, que en torno ao século VI xa estaba perfectamente delimitad. A súa capitalidade ignórase, pero crese que podería estar na parroquia de San Martiño de Condes.

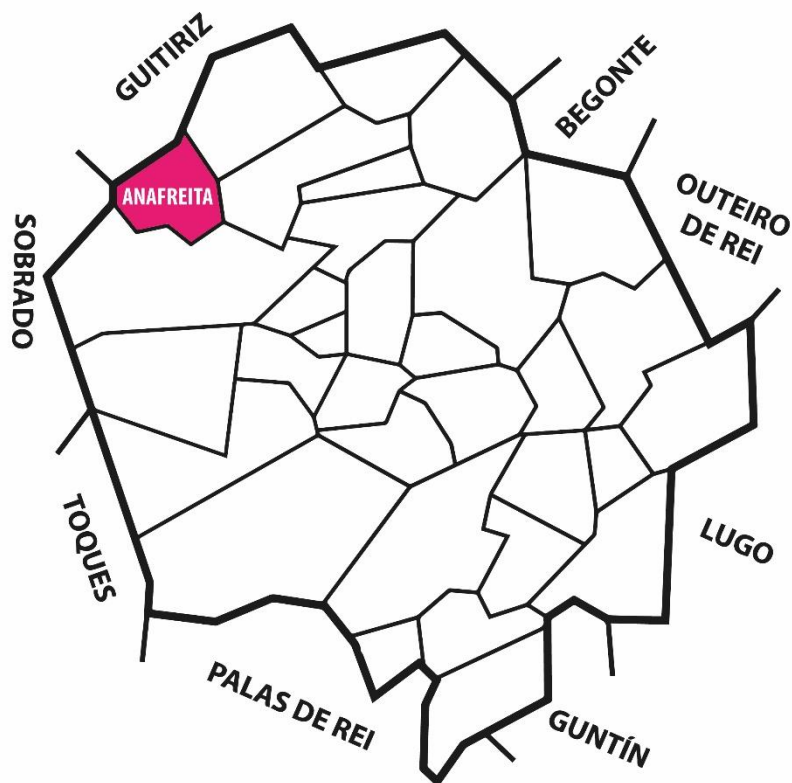
Xa na Idade Media, as familias Ulloa, Parga e Seixas repartíronse o poder neste municipio. Desta época perduraron numerosas construcións como pazos e torres: Torre de Friol, Torre de Miraz, Pazo de Remesil, Pazo de Trasmonte e Fortaleza de San Paio de Narla. Das xa mencionadas, é preciso destacar a Fortaleza, xa que a súa importancia histórica é tal que marcou a traxectoria dos friolenses desde o medievo hasta case fai cen anos. Foi edificada no século XIV e remodelada no XVI debido aos estragos

provocados pola revolta dos Irmandiños. O seu señor, promotor desta obra e quizáis o seu morador máis coñecido, foi don Vasco das Seixas. Gobernaba xunto a outras catro liñaxes (os Ulloa, os Lemos, os Saavedra e os Pardo) toda a provincia lucense, polo que podemos determinar que Friol era unha das capitais administrativas da época.

O feudalismo mantívose ata case finais do século XVIII e xa a partir do século XIX estableceuse o concello de Friol como orde administrativa tal e como a coñecemos hoxe.

II. CONTIDO

1. Anafreita (San Pedro)

Parroquia cunha superficie de 8,1 km² situada ao noroeste do municipio que limita co concello de Guitiriz. Conta con 48 habitantes repartidos en 10 entidades de poboación: O Baraxeiro, A Braña, A Carballosa, O Curral dos Mateos, O Curral dos Paos, A Devesa, Pardiñeira, Paredes, Portolamas e O Río. A súa densidade de poboación é de 5,92 hab/km².

Trátase dun lugar cunha ampla historia que se remonta a finais do século X, cando xa se coñece da existencia da igrexa parroquial (que se adica ao seu patrón, San Pedro) nos chamados Tumbos de Sobrado. Tamén hai referencias posteriores datadas do século XVII e recopiladas por Andrés Martínez Salazar (Andrés Martínez Salazar, 1906: 16-23) referentes ás expedicións do licenciado D. Vázquez de Orjas, nas que se destaca o achado dunha mámoa nesas terras de Anafreita e tamén se mencionan freguesías anexas como a de San Mamede de Nodar.

A orixe do topónimo de **Anafreita** é popularmente moi variada, e son moitas as correntes que se propoñen explicar o seu significado. Por un lado, existe a teoría de que provén de dous vocablos: NAUE FRACTE, citado en certos documentos dos mosteiros de Sobrado e Celanova dos anos 932, 982 e 989 (Joaquín Caridad Arias, 2006:62-65), e NAUE FRACTA mencionada noutros de 934, 942, 945 e 948. A procedencia destes vocablos é latina; basicamente fórmanse arredor do concepto de *fracta* que significa «rota, fracturada». Nicandro Ares, pola súa parte, defende a denominación *Nava Fracta* fronte a *Nave Fracta*, xa que esta última sería unha nave fracturada, ou sexa, un barco roto. Isto leva a pensar nun río navegable ou lago de grandes dimensións, dos cales non se ten coñecemento pola zona, a excepción dun pequeno regato que practicamente desaparece na época estival. Aquí cobra interese o postulado de Ares, quen sostén que a orografía destas terras é a que lles dá nome ás mesmas. Segundo a RAE, o termo prerromano nava correspóndese cun «terreo chan sen árbores, ás veces pantanoso. situado xeralmente entre montañas». Esta definición, unida ao adxectivo *fracta* describe perfectamente a paisaxe de Anafreita, polo que non parece desatinado fixar «a nava abrupta» como a orixe do topónimo.

Porén, outras versións posteriores dos documentos de Sobrado, concretamente do século XII, aloxan os topónimos Nafreita, que elimina a a- inicial, posiblemente por considerala artigo feminino prescindible como indica Joaquín Caridad¹, e Anafreita, idéntico ao termo tal e como se coñece hoxe en día. Tamén parece ser que aparece a forma contaminada Nafrecta, que pode ser unha forma non evolucionada do grupo latino [kt] ao típico [it] na que non se produciu a vocalización da consoante, como explica Amable Veiga Arias².

¹Joaquín Caridad Arias, Toponimia céltica de Galicia (2006): *En las versiones oficiales medievales pueden ocurrir dos cosas cuando la inicial es o-/a- (supuestos determinantes): 1) que se traduzcan por su equivalente castellano el o la, o 2) que simplemente se ignoren, como es aquí el caso.*

²Amable Veiga Arias, *Algunas calas en los orígenes del gallego* (1983): *Algunas de las agrupaciones vocálicas que dan lugar al tratamiento [ai] > [ei] en gallego son debidas a la vocalización de una consonante; uno de los casos más típicos es el del grupo latino [kt] que pasa a [it], con lo que da lugar a la formación de un diptongo al precederle vocal nuclear. La evolución del diptongo [ai] así formado puede ser ilustrada por el topónimo Anafreita.*

Por outro lado, poderíase considerar a base latina *fracta* e a súa evolución *freita* para *A na freita*, é dicir, a que está na fractura ou na brecha, referíndose á paisaxe e morfoloxía da zona.

Por último, a teoría máis asentada é a da orixe xermánica. En numerosos lugares do concello, incluíndo o seu propio topónimo, aparecen influencias xermánicas debido seguramente á presenza de pobos coma os visigodos a partires do século V d.C. Segundo Caridad, Anafreita viría de *Ana-fred-a*, un antropónimo composto cuxo segundo termo remite á deusa nórdica *Freda*, *Freyja* ou *Freya*, asociada ao amor, á beleza e á fertilidade, pero tamén á guerra e á maxia, e que se recoñece por ser a máis venerada na cultura e mitoloxía xermana. Este nome está moi relacionado coa palabra *Fraujon* (muller) e co seu masculino *Freyr*, e segue a ser común como antropónimo por esas terras na actualidade. Non parece desatinado afirmar que o nome de *Freda* ou *Freya* é a base de moitos topónimos galegos, véxase Freituxe no concello de Bóveda, ou lugar de Freitemunde en O Valadouro.

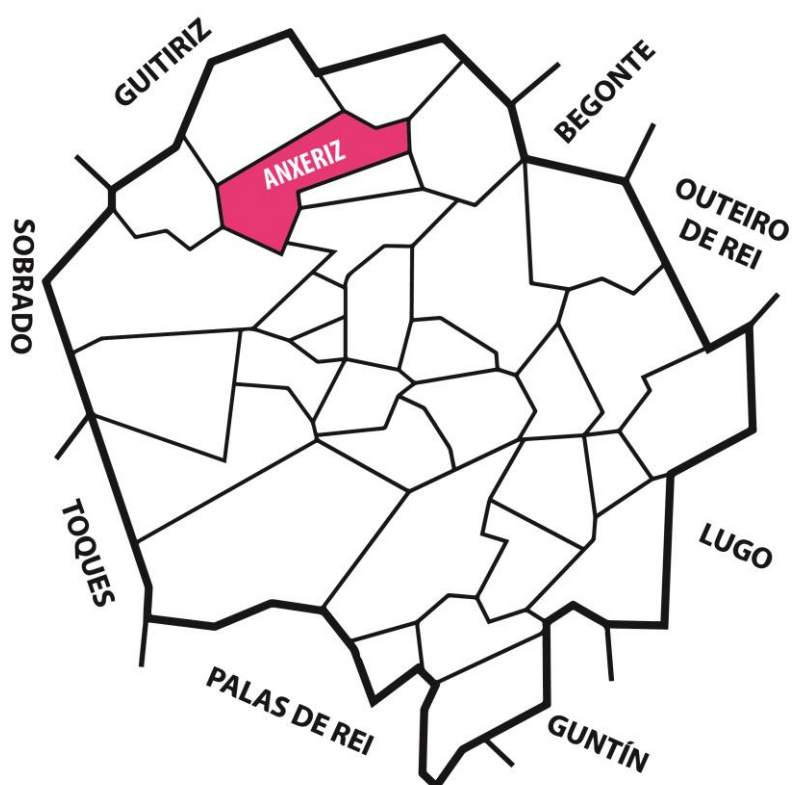
En canto ós lugares, **O Baraxeiro** provén do termo *varexar* ou *varear* que significa espazo situado preto ou a carón da casa labrega descuberto e xeralmente valado. N. Ares supón que en dito lugar esta tarefa se faría a miúdo e polo tanto adoptou ese nome, evolucionando o *-e* inicial a un *-a* moito máis aberto. Outras das aldeas son **O Curral dos Mateos** e **O Curral dos Paos**, con orixe no termo latino *currale* (curral, «espazo situado preto ou a carón da casa labrega descuberto e xeralmente valado»). No primeiro caso acompáñase de *Mateos*, que se referire ao nome do patrón *Matheus* ou quizais ao xentilicio *Matteius*. Por outro lado, **O Curral dos Paos** asóciase á palabra latina *palus* (concretamente ao acusativo plural *palos*) que significa «pau», polo que seguramente abundasen nesta zona.

Por outra parte, **A Braña** e **A Carballosa** son dos fitónimos que se refiren á morfoloxía do terreo, xa que unha *braña* é un «prado ou monte baixo moi húmido típico das

paisaxes labregas galegas» e unha *carballosa* sería un «lugar onde abunda o carballo». **A Carballosa** deriva da influencia prerromana *carba*, a través do aumentativo *carbalio* como presupón N. Ares, e sería unha terra onde abundan os carballos. Pola súa parte, a orixe do termo *braña* é moi discutida. Para moitos autores procedería do latín *ver*, como sostén Carolina Michäelis, seguida por Menéndez Pidal, Meyer-Lübke e Piel, evolucionado a *veranea*. En lugares coma Asturias adquire sentido esta explicación, posto que a acepción que se lles dá ás brañas é a de pastos de alta montaña nos que o gando está desde a primaveira ata o outono. Pola contra, outros coma García de Diego afirman que podería provir de *vorago-inis* («abismo, tremendo») aínda que a evolución deste termo non sería tan factible de cara ao actual. Existe outra vertente (Joan Corominas, 2012: 106) que defende as raíces celtas a partires do vocablo *brakna*, lugar húmido, que se axusta máis ao paradigma galego, e neste caso ao friolense.

En canto ao nome de **A Devesa**, é un dos máis comúns tanto na toponimia galega coma na española (coa súa consecuente tradución a *dehesa*), e está presente mesmo noutras tres parroquias do concello: Trasmonte, Prado e Condes. Procede do latín *defensa*, por tratarse dun terreo cheo de árbores e cercado (e polo tanto, defendido) no que se coloca o gando. Asimesmo, o resto dos lugares desta parroquia tamén posúen influencias latinas como é o caso de **Pardiñeira**, que evolucionou de *parietinaria* (*parietinae-arum*) co significado de «paredes vellas arruinadas». Ten base en *paries-etis*, que deu aquí mesmo en plural outro dos topónimos que é **Paredes**. **Portolamas** é un composto de *portus* «porto, paso dun río ou montaña» con *lama*, polo que teríamos un «paso entre a lama». Por último, **O Río** orixínase a partir do latín *rivus*, sen sufrir ningunha modificación na súa evolución con respecto a outros topónimos da mesma raíz etimolóxica.

2. Anxeriz (Santa María)

Parroquia cunha superficie de 7,5 km² situada ó noroeste do municipio de Friol, que conta con 83 habitantes repartidos nos seguintes lugares: Anxeriz, O Coto, Cuíña, Ferreira, As Penelas, Piñeiro, Rosende, O Sabugueiro e Sisto. A súa densidade de poboación é de 11,06 hab/km².

O monumento máis destacado desta parroquia é a Igrexa, dedicada a Santa María. Trátase dunha construción románica do S. XII que sufriu reformas posteriores. Anxeriz foi unha das cinco primeiras parroquias que constituíron o Concello de Friol, xunto con Friol, Narla, Terra da Orde e Torrede. Isto tivo lugar no ano 1812, momento no cal se aboliu o réxime señorial e se estableceu unha incipiente administración municipal.

O topónimo de Anxeriz repítese no Concello de Friol, onde o lugar lle deu nome á parroquia, e no de Tordoia, na Coruña, aínda que neste caso se trata de Santa Mariña de Anxeriz (e non de Santa María). Ademais, é un lugar da parroquia de Xerdiz, no Concello de Ourense, e da de O Castro de Ouro, en Alfaro.

Anxeriz responde ó xenitivo do antropónimo gótico *Ansericus*, nome do antigo posuidor da **villa Ansericus* (tamén chamada *Anserici* nun texto do ano 1031) e que garda relación co significado de «explotación agrícola». Tamén alude aos *Anses*, semideuses da nación goda, e *reiks*, un termo que garda relación co poder e que se empregaba na época visigoda para designar a un comandante militar (en grego «basilikos»). De feito, este título militar figura no nome de Athana-rik, o rei visigodo máis poderoso do S. IV. Deste xeito, o «s» comprendido entre o «n» e o «e» mudaría no «x», o «s» final do termo «Anses» desaparecería, ao igual ca o «e» de *reiks*, e o grupo consonántico final «ks» pasaría á consoante «z». Deste xeito, «Anses-reiks» converteuse en «Anxeriz».

En canto ós lugares mencionados antes, **O Coto** procede da forma pre-latina **cotto* («elevación dun terreo»). Cabe destacar que *Couto* é moito máis frecuente ca *Coto*, un termo procedente neste caso da forma latina **cautu* («lugar cercado»), que se refire a espazos acotados que dependían anteriormente de señoríos eclesiásticos. Por outro lado, para o topónimo **Cuíña** hai varias hipóteses. Algúns afirman que procede do latín *collis*, que en castelán dá o resultado «colina». Porén, o dobre *-ll-* non se perde ao pasar este termo ao galego, tal e como ocorre en resultados coma *gallo*>galo. Outras opcións céntranse na súa condición de diminutivo de *coio/coia* ou mesmo de *coiña*, que procede do latín *caulis/colis*. Tamén se afirma que podería derivar do nome propio *Culinus/Culina*, tomados do termo latino *culina* («cociña»).

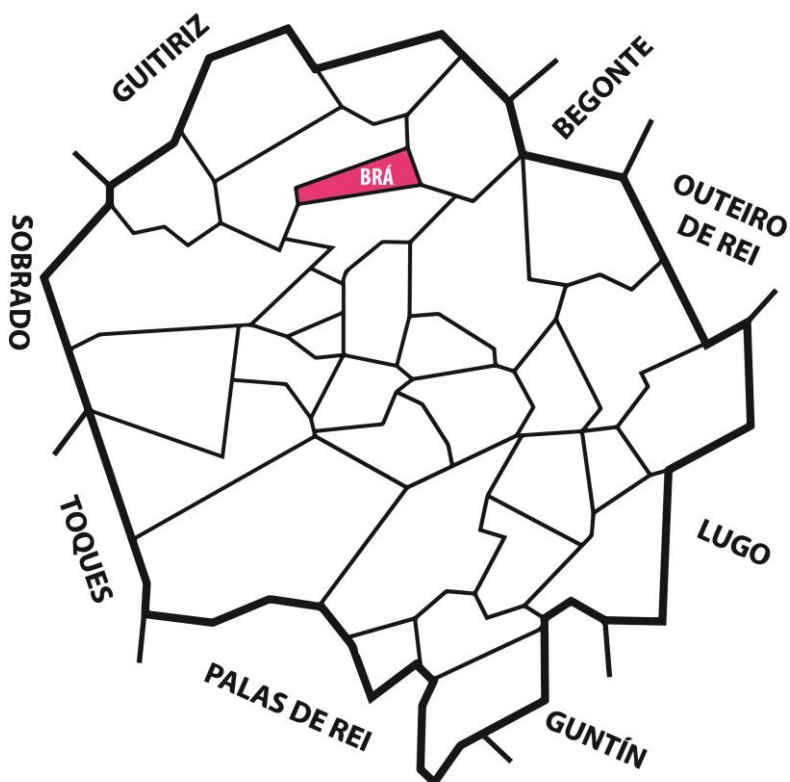
Outro lugar da parroquia de Anxeriz é **Ferreira**. Este topónimo procede do latín **ferraria*, un adxetivo derivado de **ferrum* («ferro»), que alude a un lugar onde había abundancia deste metal. Por outra banda, «As Penelas» é plural e diminutivo de *penna* («pena»), que no latín vulgar sería **pinnellas* (o diminutivo *-ella-* é un sinal distintivo da lingua vulgar). «Piñeiro», deriva de *pinearium* (en latín, *pinus*), a árbore productora da *pinea* («piña»). Ademais, existiu o antropónimo *Pinarius*. En documentos medievais aparecía como *Piniario*, *Pignario* e *Pinario*. Este topónimo adoita aparecer na súa forma singular, o que significa que os bosques de piñeiros non eran comúns, senón que estas árbores se atopaban dispersas.

Rosende procede de **villa Ranosindi*, a forma en xenitivo do nome persoal xermánico *Ranosindus*. Este está composto por dous termos: **hroth* (que cambia a *Rod-* ou *Rud-*),

co significado de «gloria», e *sinth-* (que dá *sinde-*, *sende-*), que se traducen por «camiño» e «expedición bélica». Por conseguinte, Rosende ten o significado de «o camiño da fama» ou de «expedición militar famosa». Outro lugar dentro da parroquia é **O Sabugueiro**, unha denominación común galega para a árbore ou arbusto *Sambucus nigra*. Esta forma procede do latín *sabucus*, unha variante da forma clásica *sambucus*, ao que se lle engade o sufixo -ARIU (*sabucariu*>sabugueiro). No medievo esta forma empregábase para usos toponímicos, antroponímicos e tamén como substantivo común.

O derradeiro lugar da parroquia de Anxeriz é **O Sisto**, un topónimo do cal a orixe aínda non está de todo clara. Por un lado, podería vir do nome persoal *Syxtus*, o que levaron algúns papas que pasaron ó Martiroloxio Romano. Esta forma parece unha metátese do adxectivo grego *ξυστός* (*ksystós*), que ten o significado de «puído, alisado». Porén, tamén podería proceder do greco-latino *xystus* («pórtico, xardín»). Outra opción é que veña do latín *sisto*, *stiti*, *statum* («establecer, parar»), polo que tería o significado dunha parada nun camiño. Outras hipóteses son as seguintes: orixe toponímica derivada da configuración do terreo (J-L Pensado), variante con seseo da forma *cisto* (Sarmiento), pronunciación sueva do numeral ordinal *sexto* (Millán González-Pardo), forma paralela ó termo francés *sixte* e ao lombardo *sesto*... A pesares disto, as opcións máis aceptadas son as dúas primeiras.

3.Brá (San Martiño)

Trátase dunha parroquia cunha superficie de 4,3 km² localizada ao norte do concello. Posúe 38 habitantes repartidos en 5 entidades de poboación (Brá, A Cafúa, Os Campos, A Camposa e San Martiño). A súa densidade de poboación é de 7,6 hab/km².

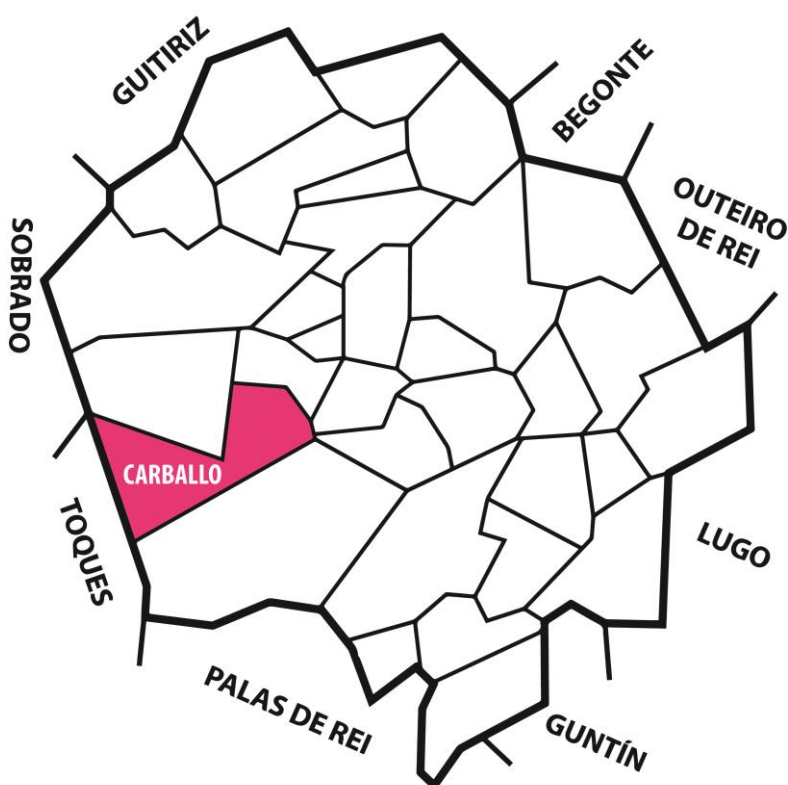
Neste caso, o lugar deulle nome á parroquia. O topónimo de **Brá** ten unha orixe difusa baseada na evolución do antropónimo *Veranus* (derivado de *Verus*) cara as versións que aparecen nomeadas en varios documentos medievais como poden ser os Tumbos de Sobrado. Nestes aparecen referencias a este lugar como *Berane confessus* ou *Villa Verani/Berani*. Por outra banda no Tombo de Celanova, encontraríanse os antropónimos Bera e Berane, ambos de procedencia desconocida.

En canto aos lugares, **A Cafúa** proviría, ao igual que o termo *la cafúa* (empregado coloquialmente nos países de Uruguay e a Arxentina como sinónimo de cárcere) do latín *caveola* que é un diminutivo de *cavea* (cova). Da mesma base latina deriva *gayola*, que se relaciona directamente co significado que se lle atribúe a cafúa no ámbito sudamericano. Por outra parte, Nicandro Ares proporciona outra posible orixe na que o

topónimo sería unha variante de *cafuga* «caseta pequena feita fóra do pobo» (Xosé Luís Franco Grande, 1968: 202).

Os Campos e **A Camposa** teñen sendas raíces no latín *campus* «terreo chan no que medra herba». Concretamente, no caso de **A Camposa** referiríase a un «lugar no monte onde nace a herba de forma espontánea» (RAG). Por último, **San Martiño** refírese ao patrón da parroquia, ao que se lle dedica o día o 11 de Novembro. Provéen de *Sanctus Martinus Turonensis*, San Martín de Tours, patrón dos soldados e tamén de certos países coma Francia e Hungría ou de cidades coma Ourense.

4. Carballo (San Xiao)

Parroquia cunha superficie de 18,1 km² situada ó oeste do Concello de Friol, que conta con 171 habitantes repartidos nos seguintes 17 lugares: O Albeiro, Barallobre, Bernadal, Carballo, A Cortella, Currás, A Fraga, A Freiría, Froxelle, A Gándara, Guntín, A Laxe, O Manxadoiro, Paredes, As Penelas, A Pereira e O Porto de Cas. A súa densidade de poboación é de 9,44 hab/km².

A igrexa parroquial construíuse nos séculos XVIII e XIX e responde a gustos neoclásicos. A historia desta parroquia é ampla e estivo en boa parte marcada pola importancia da pequena fidalguía, concretamente da Casa da Fraga (1680-1800). Esta familia iniciou o seu dominio na freguesía mercándolles ós veciños varios lugares e predios. Co paso do tempo este sistema foi mudando e a Casa da Fraga rematou por desaparecer. Na actualidade, en Carballo ten especial relevancia a área recreativa, situada no monte de Relucín e atravesada polo río Fulgueira.

O topónimo de Carballo repítese en moitos outros lugares de Galicia. É un concello pertencente á provincia da Coruña, que ademais lle dá nome a unha das súas parroquias (San Xoán de Carballo). Por outro lado, é unha parroquia do concello de Taboada (San Tomé de Carballo) e outra integrada no concello de Samos (San Xil de Carballo). Tamén existen moitos lugares que comparten este topónimo, coma o situado na parroquia de Abeledo, no municipio de Abadín, o de Vigo, no concello de Cambre, o da parroquia de Sismundi, en Cariño etc.

Carballo, ao igual ca outros topónimos coma *Carba*, pertence a unha familia léxica fitonímica de orixe prerromana, aínda que non se sabe con exactitude a que estrato lingüístico pertencen. Corominas, por exemplo, catalógao dentro da familia prerromana en xeral, sen precisar máis, mentras que outros como García de Diego afirman que é de orixe ibérica. Rivas, Alessio e Dauzat sitúano coma un termo indoeuropeo. Por outro lado, hai moitos autores que consideran que existe unha estreita relación entre varias familias léxicas fitonímicas que teñen como base *K-R «pedra», por ser especies propias de lugares pedregosos.

En canto á orixe deste topónimo, a hipótese máis extendida é a que considera *Carballo* como derivado da forma prerromana *carba* «matorral», á que se engadiría o sufixo *-ALIU. Esta teoría está moi establecida xa que en documentos medievais xa escribían *carbalio/carvalio*. G. de Diego suxeriu que deriba da forma ibérica *carbaculum*. Por outro lado, Sarmiento suxeriu unha relación entre *Carballo* e o latín *quercus* a través da evolución *querqualio*>*carqualio*>*carvallo*, pero non se considera moi probable.

En Galicia hai tamén moitos lugares chamados *Carballa*. Neste caso, a orixe toponímica do termo sería a mesma, pero algúns filólogos sosteñen que a terminación *-a* fai referencia a obxectos máis grandes ca a terminación *-o*. Deste xeito, *Carballa* indicaría a presenza dun carballo de maior tamaño.

Tal e como explica Nicandro Ares Vázquez (2011: 857) **O Albeiro** procede do adxectivo latino *albarius*, que se relaciona frecuentemente co «muíño albeiro», que moe e dá pan branco, xa que este termo contén a mesma raíz ca *album*, un adxectivo latino que significa «albo, tirando a branco». Esta hipótese respáldana Bascuas (2002: 278) e Rivas Quintas (1982: 215). Ademais, *Albarius* empregouse como nome persoal e indicaba o oficio de branqueador ou caleeiro.

Outro dos lugares é **Barallobre**, sobre o que existen varias teorías. Segundo Moralejo Lasso, este topónimo vén de *varalia* «seto» e *obre*, unha forma prelatina derivada de *brigo/briga* «terreo elevado». Tamén pode ser que proceda do nome persoal *Bara* ou *Vara*, con derivados documentados coma *Baralius*, *Varel(l)us*, *Varillis* ou *Barillus*. O sufixo «-bre» procede do xenitivo *bere*, a forma latinizada da palabra indoeuropea *uer* ou *ber* («auga»). Deste xeito, a opción máis probable é a formada a partir de *Baralius bere*.

Por outro lado, **Bernadal** podería ter a súa orixe nos pastos *vernales*/**vernatales* («de primavera»), ou nos monxes bernardos de Sobrado, que tiveron posesións neste lugar e mesmo pode que *vernas* («servos»). Outra opción é **vernetale*, unha forma derivada de *vernetum*, que tería unha hipotética base no celta *verna/vernia* («amieiro»). En canto ao lugar «A Cortella», correspóndese co diminutivo *curticula*, procedente do latín vulgar *cors/cortis* («corte, lugar onde se encerra o gando»).

Outro dos lugares é **Currás**, plural de *Curral*. Na toponimia galega conviven as formas *Corral* e *Curral*, aínda que a Academia só dá por válida a segunda. Hai moitas teorías para explicar a orixe deste topónimo. Por exemplo, Corominas afirma que deriva de **currale* («circo de carreiras») e este de *currus* («carro»). Outros defenden que procede do latín *currere* («correr»). Ademais, autores como Rivas Quintas relaciónano coas

formas célticas *cor-*, *corr-* («construción circular, curvo»). Tamén se fala dunha posible orixe preindoeuropea, xa que hai testemuños dunha base *kor-* no Sahara Occidental.

Por outro lado, **A Fraga** relaciónase co latín *fragum* (de feito, *fraga* é o seu plural neutro), que ten o significado de «lugar abrupto, espesura de árbores e matas bastas». Este descende do vocábulo latino *fraguere* («romper, crebar»). Outro lugar desta parroquia é **A Freiría**, *fratria* no latín medieval, que ten a súa orixe no termo *fratres*, «frades». Este topónimo alude ó mosteiro de Sobrado e ós seus frades, que administraban toda a contorna do cenobio.

En canto a **Froxelle**, dise que vén do xenitivo do antropónimo visigótico *Frogildus* ou da forma feminina *Frogildi/Frugilli*. Outra opción é a súa procedencia a partir de **(villam) Froielli*, pertencente a *Froiellus* (*Froji* + *ellus*). Neste caso, daríase a evolución estándar do sufixo *-elli* a *-elle*. Por outro lado, o lugar **A Gándara** é segundo Corominas ou García de Diego unha voz preindoeuropea que parte da base *ganda* («pedregal»), aínda que este último tamén afirma que pode ser un termo derivado da forma latina *scandula* («táboa, pau»). Outros afirman que provén da forma *granda* («terreo pedregoso») ou do termo lombardo *ganda* («ladeira pedregosa»). Estas alusións teñen sentido, xa que actualmente o DRAG define *gándara* do seguinte xeito: «terreo baixo, areento, húmido e improdutivo, onde só medra a maleza».

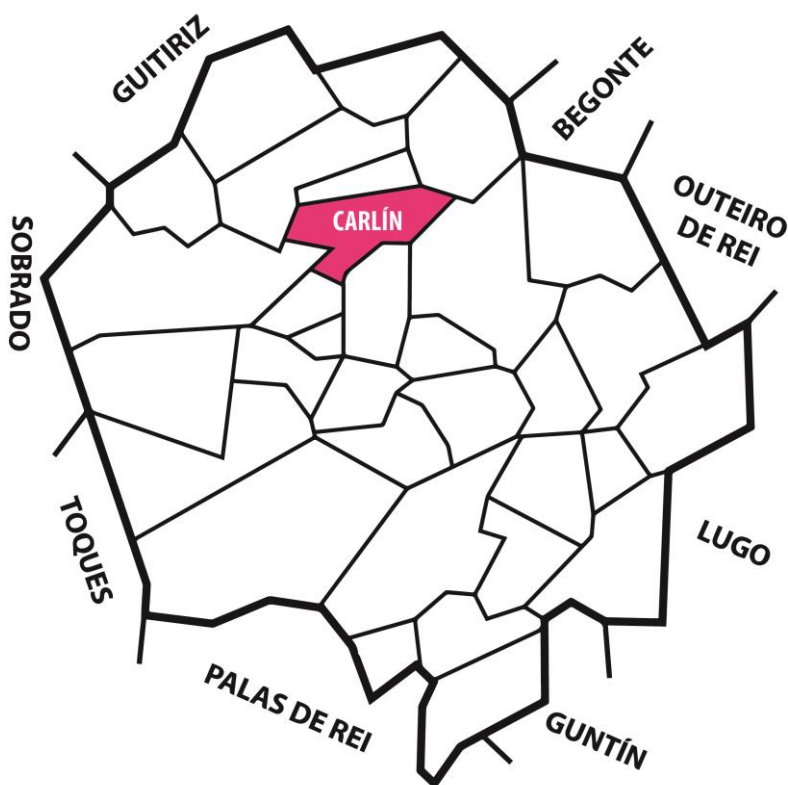
Outro topónimo da parroquia de Carballo é **Guntín**. Esta forma procede no antropónimo visigótico *Guntinus*, posuidor do que naquel momento era a *(villa) Guntini*, hoxe *Guntín*. Este nome persoal debeu ser moi común na Galicia sueva, xa que hai trece lugares nas catro provincias galegas que proceden del. Por outro lado, Corominas relaciona o lugar de **A Laxe** co termo *lagina* («pedra lisa»), de probable orixe celta. Esta forma evolucionou ao castelán *laja* «piedra plana, lisa, poco gruesa». O termo galego naceu como consecuencia do esvaecemento *-a>-e*.

O Manxadoiro, pola súa parte, relaciónase co latín *manducare* («comer») e debeu ser unha especie de presebe ou pasteiro para alimentar o gando. Por outro lado, o lugar **Paredes** (xa mencionado na parroquia de Anafreita) é un topónimo plural que ten a súa base na forma *paries*, *-etis*. No ano 1212 xa se rexistrou este topónimo, escrito *Parietes*.

As Penelas (v. nº 2) é o plural e diminutivo de *penna* («pena»), que no latín vulgar sería **pinnellas*.

O lugar **A Pereira** ten a súa orixe no plural do neutro *pirarium* (é dicir, en *piraria*), que é a árbore produtora de *pirum* («pera»), cuxa forma plural é *pira*. Como topónimo, rexistrouse no ano 1180 co nome de *Peraria*. Finalmente, **O Porto de Cas** é unha forma composta pola forma latina *portus* («paso, lugar de paso»), que se pode referir tanto a un paso entre montañas coma a un paso do río, e por *canis* («can»), que tamén pode ser un antropónimo (neste caso, grafado con maiúscula).

5. Carlín (Santa María)

Parroquia situada ao norte de Friol que conta con 57 habitantes repartidos en 6 entidades de poboación: Argá de Arriba, Argá de Abaixo, A Cabana, Carlín, A Pena do Muíño e Taín. Conta cunha superficie de 10,6 /km² e a súa densidade de poboación é de 5,37 hab//km².

Nesta freguesía adquiren moita importancia as construcións relixiosas, posto que xa no século X apareceu nomeada nos Tumbos de Sobrado (Nicandro Ares, 2011) a *ecclesia*

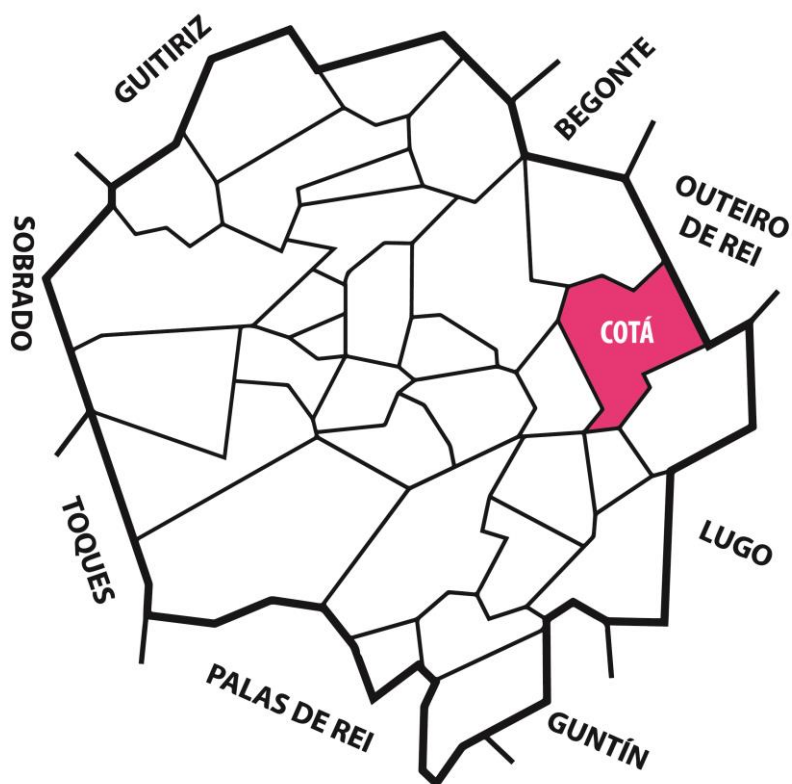
de *Carlim*. Xunto a esta, érguese a capela da Nosa Señora do Ermo, un santuario de tradición mariana que celebra unha festa cada 25 de marzo na honra desta virxe. A palabra «ermo»provén da voz latina *eremus*, que significa solitario ou deserto, e que se relaciona co vocablo «ermida» (do latín *eremita*, termo derivado de *eremus* e este do grego *éremos*, ἔρημος) que se se refire a unha capela ou santuario situado nun lugar despoboadado.

O topónimo de **Carlín**, que pertence tanto á parroquia como a un dos seus lugares, aparece xa nomeado na forma coa que o coñecemos hoxe en día no século XIII nuns documentos medievais lucenses, como afirma N. Ares. Carlín viría do antropónimo *Carolus/Carulus*, é dicir, «Carlos», un nome cuxa orixe exacta se descoñese aínda que se pensa que é xermánico e que procede de *Kart* («home libre»). Outra das posibilidades é que derive do latino *Carus* que significa «querido ou prezado», aínda que a falta do «-l-» no termo de orixe debilita esta hipótese.

Os lugares de **Argá de Abaixo** e **Argá de Arriba** fundaméntanse na posible existencia dunha *Villa Argana* propiedade dun tal *Arga*. Diferénzanse, coma moitos outros pobos galegos, na simetría abaixo/arriba, evolucionada dos latinos *bassus/ripa*. Este topónimo non é frecuente na xeografía galega nin na española. De feito, os dous únicos exemplos que atopamos son os analizados, o que fai aínda máis difícil determinar a súa orixe con claridade. **A Cabana** está claro que provén da palabra latina *capanna* derivada do verbo *capêre*, que significa «caber».

A Pena do Muíño refírese seguramente a un antigo muíño que había na zona (do lat. *molinum*) no cal as tarefas de moer se levaban a cabo cunha pedra, neste caso «pena» do latín *pinna* ou *penna*, que designa unha aleta no seu significado inicial pero que rematou por darlle nome a un saínte do terreo ou dunha fortificación. Xeralmente o termo *molinum* funciona como adxectivo eacompaña ao substantivo *saxum* de forma que o sintagma resultante se refire á pedra molar, é dicir, a pedra xiratoria existente nos muíños tradicionais. En realidade, o vocablo que se empregaba para designar este edificio era o de *pistrinum*. Por último, **Taín** procede do antropónimo *Taginii*, xenitivo de *Taginius*, un antigo posuidor de terreos da Idade Media.

6. Cotá (San Martiño)

Parroquia cunha superficie de 11,9 km² situada ó leste do municipio de Friol, que conta con 176 habitantes repartidos nos lugares de Agruñá. As Casas da Feira, Coído, Cotá, Dombrollo, Os Lagouzos, A Pena, A Ponte, Portasueiro, A Rexidoira e Silvarredonda. A súa densidade de poboación é de 14,7 hab/km².

Neste parroquia sitúase un resto milenario, o Dolmen da Moruxosa. Trátase dunha construción megalítica que aínda está por datar e que foi recentemente declarada Ben de Interese Cultural. A través deste monumento dedúcese que os primeiros poboadores do lugar habitárono fai miles de anos. En canto á economía, en Cotá tiveron moita importancia as feiras, que se celebraban o día 18 de cada mes. Nelas vendíase gando, produtos da terra, roupa... Chegaron a ter bastante importancia pero, co tempo, remataron por desaparecer.

O topónimo de Cotá tamén está presente no Concello de Cesuras, onde é un lugar da parroquia de Borrifáns (San Pedro de Borrifáns). Porén, non está presente en ningún outro lugar de Galicia.

Cotá, aldea que lle deu nome á parroquia, aparece con distintos nomes nos Tumbos de Sobrado: no ano 1212 «*Cotane*» e en 1218 «*Cotae*», ao igual ca no «Memorial de Aniversarios» da Catedral de Lugo do ano 1282, onde se refiren á igrexa como «*Sancti Martini de Cotae*» e pouco despois «*Sancti Martini de Cotay*». Tamén se atopou un documento do ano 998 onde se refiren a Cotá como *Cotani*. Deste xeito, dedúcese que en orixe puido ser unha (*Villa*) *Cottana*, pertencente a **Cottanus*, derivado do antropónimo *Cotta*. Este topónimo, ao igual ca todos os rematados en «-a» tónico, resulta de pospoñer o sufixo adxectivo latino «-ana» ao nome dunha posesión territorial.

En canto aos lugares, **Agruñá** pode ser o resultado da evolución de *prunum*, a forma latina de «abruño». Porén, a hipótese máis probable é a que explica a súa orixe nunha *Villa Aproniana*, que estaría baixo o dominio de *Apronianus*. Como se explicou anteriormente, o sufixo latino «-ana» dá como resultado en galego un «-a» tónico. Por outro lado, **As Casas da Feira** débelle o nome á actividade que se desenvolvía no lugar o día 18 de cada mes.

Outro dos lugares da parroquia é **Coído**, un orónimo que indica un emprazamento no que hai abundancia de *coio* («canto rodado»), unha palabra que podería proceder do termo céltico *crodios*. Este topónimo é frecuente sobre todo en lugares próximos ó mar, pero tamén nas ribeiras dos ríos (neste caso, do río Narla). **Dombrollo**, pola súa parte, procede do nome persoal autóctono *Domnus Braulius*. Esta hipótese vese reforzada polo achado que se fixo no século XIX duns documentos na catedral de Lugo nos que se fai referencia a *Don Broollo* coma un casal desta parroquia.

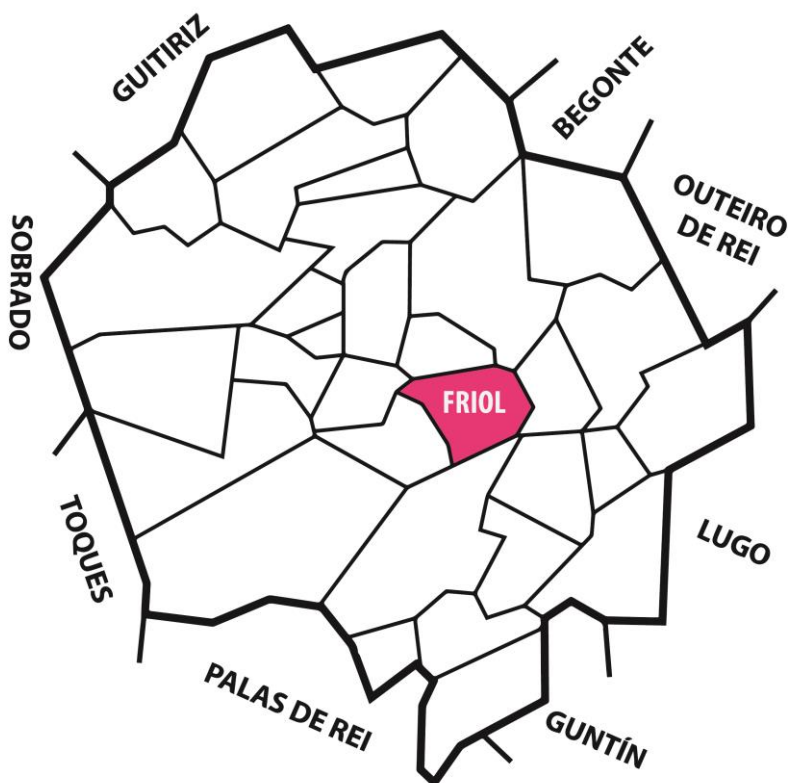
Por outra parte, **Os Lagouzos** é un hidrónimo que fai referencia á existencia de pequenas lagoas e que deriva do termo latino *lacus* («lago»), ao que se lle engadiu o sufixo vulgar *-uc(c)eus*. Deste xeito, *lacus+ucceus*>lagouzos. Outro topónimo é **A Pena**, que procede do latín *pinna* ou *penna* e que inicialmente designaba unha aleta pero que rematou por dálle nome a un saínte do terreo ou dunha fortificación.

Outro lugar da parroquia de Cotá é **A Ponte**, un topónimo que procede do latín *pons*, *pontis*. Fai referencia á ponte que cruza o río, situada nese lugar. **Portasueiro**, pola súa

parte, tal como indica Nicando Ares (2011: 860), relaciónase con *porta* e co nome persoal *Suarius/Suerius*, que se identificaba co animal *sus* («cocho») e que era un símbolo de humildade entre os cristiáns.

En canto a **A Rexidoira**, pode partir do verbo latino *regere* («rexedor, rexedora, rexedoría»), aínda que tamén se pode relacionar con *rugire* («ruxir»). Por último, **Silvarredonda** relaciónase con *silva* («selva») e con *rotunda* («redonda»), polo que se deduce que no pasado foi un couto con moita vexetación. Outra hipótese, aínda que moito menos probable, é que fose unha vila pertencente a unha persoa chamada *Silva* e apelidada *Rotunda*.

7. Friol (San Xiao)

Trátase dunha parroquia cunha superficie de 5 km² que conta con 579 habitantes concentrados nunha única entidade que é a vez a que lle dá nome a todo o concello. A súa densidade de poboación é a máis alta de todas as parroquias que aquí se analizan, 115,8 hab/km².

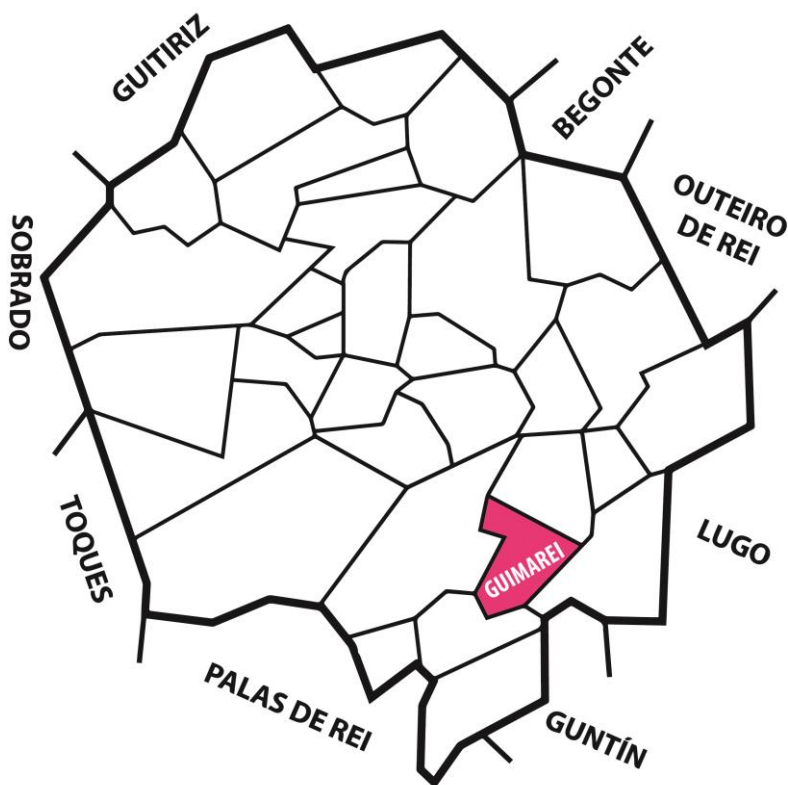
Friol como capitalidade do concello sempre estivo ligada aos principais acontecementos históricos de todas as épocas, desde os pobos prerromanos ata a actualidade, e testigo disto son as numerosas pegadas que estes foron deixando. Dos primeiros poboadores consérvanse construcións catalogadas como xacementos prehistóricos, principalmente mámoas ou medorras, un total de sete, aínda que a maioría se atopan cubertas pola maleza e son de escaso tamaño. Da época romana (ss. I-II-III) perdurou un miliario do século III, que medía a distancia de 11 millas con respecto ao *Lucus Augusti* (actual Lugo). Para conmemorar a importancia deste achado, colocouse no Campo da Feira de Abaixo unha réplica deste vestixio. Testigo dos poderes e as loitas do medievo é a Torre, quizais o monumento máis famoso da parroquia. Data do século XIII e seguramente pertencese á liñaxe dos Prados. Trátase dunha construción de grandes dimensións que co tempo foi quedando descoidada ata chegar ao actual estado de abandono.

O topónimo de **Friol** aparece xa nomeado na Idade Media nuns documentos dos Tumbos de Sobrado. Con esta base, numerosos autores trataron a súa orixe con resultados moi dispares. Joaquín Caridad Arias, por exemplo, asimilou as orixes de Friol e Friolfe a un antropónimo de orixe descoñecida que sería *Fridulfo* ou *Fredulfus*, xa que para o segundo concello hai unha referencia co nome de *villa Froliulfe* no ano 910 (Joaquín Caridad Arias; 2006: 225). Non obstante, no caso que nos concerne, esta teoría está moi difusa e non é posible a perda da sílaba «-fe». Outra crenza non moi probable é a popular, que relaciona o topónimo co adxectivo frío, aínda que Caridad Arias o desminte. Neste mesmo ámbito hai outra corrente que pretende explicar o nome a través do termo xermánico *wulpus* («lobo»), que definiría a Friol como unha «terra de lobos», tal e como di Celestino Fernández de la Vega. Á marxe destas hipóteses, consolídanse dúas ramas de estudo: por unha parte, o vínculo cos santos mártires *Julianus* e *Ferreolus* (defendida por J. M. Piel, E. Rivas Quintas, Moralejo e N. Ares), e en segundo lugar, a posibilidade de que antigamente existira neste pobo un *forum Iulii*, é dicir, unha cidade de Xulio ou, noutras interpretacións, unha praza da familia Xulia.

J. M. Piel afirma que o topónimo debería vir dunha *villa Ferreoli*, ao igual que a cidade de Ferrol, na provincia de A Coruña. Nicandro Ares e Cabeza Quiles, pola súa parte, coinciden en que ambos lugares teñen unha dobre advocación, ou sexa, que teñen como patróns a San Xiao e a San Ferreol, personaxes relixiosos compañeiros de martirio. Polo tanto, como aprecia E. Rivas Quintas para Ferrol, sería nun principio a *ecclesia San Juliani et Ferreoli*, para derivar posteriormente en *San Julianus de Ferreol* e, por último, en San Xiao de Ferrol, evolución que Nicandro Ares considera tamén válida para San Xiao de Friol.

En canto á orixe en *forum Iulii*, non queda claro se podería ser unha praza fortificada da familia Xulia, unha cidade de Xulio, ou un mercado dedicado a Xulio. De feito, estas combinacións tamén poderían variar. Neste caso a evolución fonética comezaría coa desaparición do «m» final, e a apócope das vogais «o» e «u» para comodidade do falante e, posteriormente, a apertura do «u» de *Iulii*, para dar como resultado *Friuli* (nome tamén dunha poboación italiana) > *Friole* > Friol. Ambas hipóteses teñen os seus defensores e detractores, pero non se sabe a ciencia certa cal delas é a mais acertada.

8. Guimarei (Santa María)

Parroquia cunha superficie de 8,7 km² situada ó sur do municipio de Friol, que conta con 51 habitantes repartidos nos lugares de Abrigueiro, Campo da Feira, A Eirexe, Guimarei de Arriba e Meigonte. A súa densidade de poboación é de 5,86 hab/km².

O máis destacado desta parroquia é a súa igrexa que, como se verá máis adiante, relaciónase co topónimo de «A Eirexe». Trátase dunha importante mostra do gótico tardío construída nos séculos XV, XVI e XVII co mecenado de Andrés de Berbeteros, Señor de Portomarín que actualmente está enterrado nela, e a súa muller, Inés de Montenegro. Ademais, unha parte importante da economía da parroquia estaba baseada nas feiras, que tiñan lugar o 26 de cada mes. Non se sabe con exactitude cando comezaron a realizarse (aínda que hai constancia de que no S. XVIII se facían transaccións de gando), pero sobre os anos 70 do século pasado chegaron a ter unha importancia que excedía con moito os límites parroquiais.

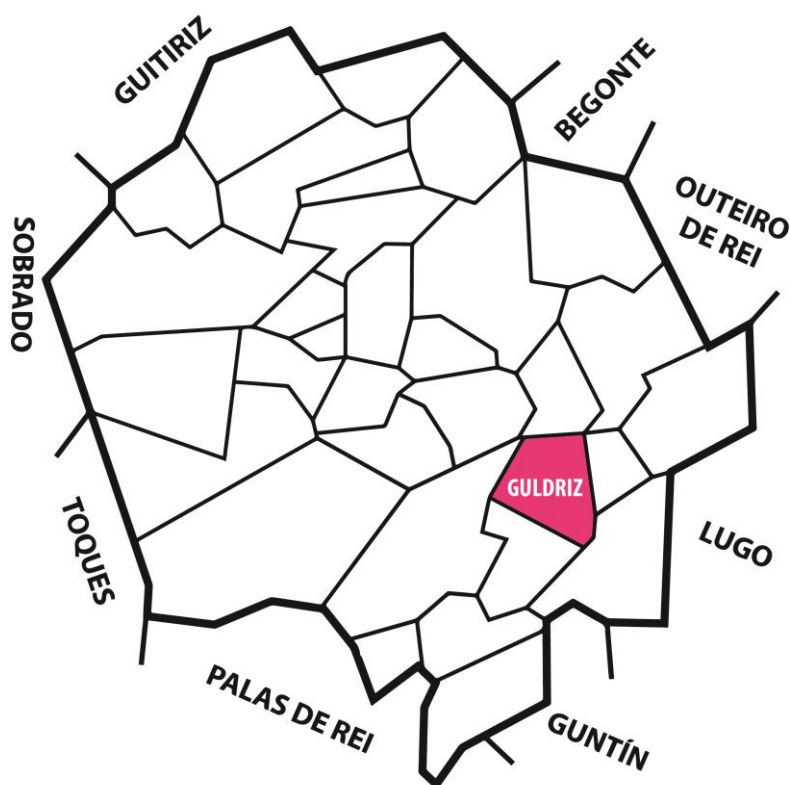
O topónimo de Guimarei repítese tanto dentro do propio Concello (é un lugar da parroquia de Nodar), coma noutros lugares de Galicia. En Baralla, existe unha parroquia chamada (San Tomé) Guimarei, así coma na Estrada, se ben neste último caso o santo que precede ó topónimo é San Xiao.

Guimarei ten a súa orixe no medievo, cando os suevos e os godos nomearon moitos lugares segundo a cultura daquela época. A hipótese máis probable é que derive dunha antiga **villa Wimaredi*, que se refire ao gran latifundio dun tal *Wimaredus*. Para Joseph M. Piel, a raíz «Wim-» significaría «loita». Deste xeito, o termo *villa* desaparecería por elipse e o grupo «Gu-» reemprazaría ó «W» xermánico. Ademais, o «s» intervocálico eliminaríase co paso do tempo.

En canto ós lugares mencionados inicialmente, **O Abrigueiro** procede do latín *apricare* («abrigar»), e fai referencia a un lugar defendido dos ventos. **Campo da Feira**, pola súa parte, ten a súa orixe na forma latina *feriae* («feira») e remite ao campo no que se compran e se venden mercadorías. **A Eirexe** deriva da forma latina *ecclesiae (locus)* e recorda ó emprazamento no que se localiza a maior igrexa parroquial. Este topónimo abunda por toda Galicia, xa que hai moreas de parroquias e (case) todas contan con igrexas.

Guimarei de Arriba, pola súa parte, relaciónase co antes explicado e contén o matiz diferenciador dunha maior altitude. Por último, para **Meigonte** existen hipóteses moi diferentes. Unha delas relaciónao con *Manigunda*, unha xermánica que fundou un mosteiro no ano 768 nas terras da Lombardía. Outra posibilidade, como indica Nicandro Ares Vázquez (2011: 81-83), é que o *Mei-* de Meigonte derive do gótico *manna* («varón»). Crese que puido existir o nome de muller **Manigunthi*, que significaría «a que combate ó varón» e que sería a que lle deu nome a esta aldea.

9. Guldriz (Santiago)

A parroquia de Santiago de Guldriz atópase no sudeste do concello e conta cunha superficie de 8,7 km². Os seus 98 habitantes repártense en 7 lugares (A Abelleira, A Boleta, Guldriz de Abaixo, Guldriz de Arriba, A Leboreira, Seixalbo e As Veigas) cunha cifra de densidade poboacional de 11,26 hab/ km².

Podemos atopar en Guldriz un castro dos poucos que quedan en bo estado de conservación no noso concello. Neste caso está delimitado por un foso e ata non fai

moito aínda había vestixios das vivendas, que foron empregadas para a construción de valados ou doutras vivendas de pedra.

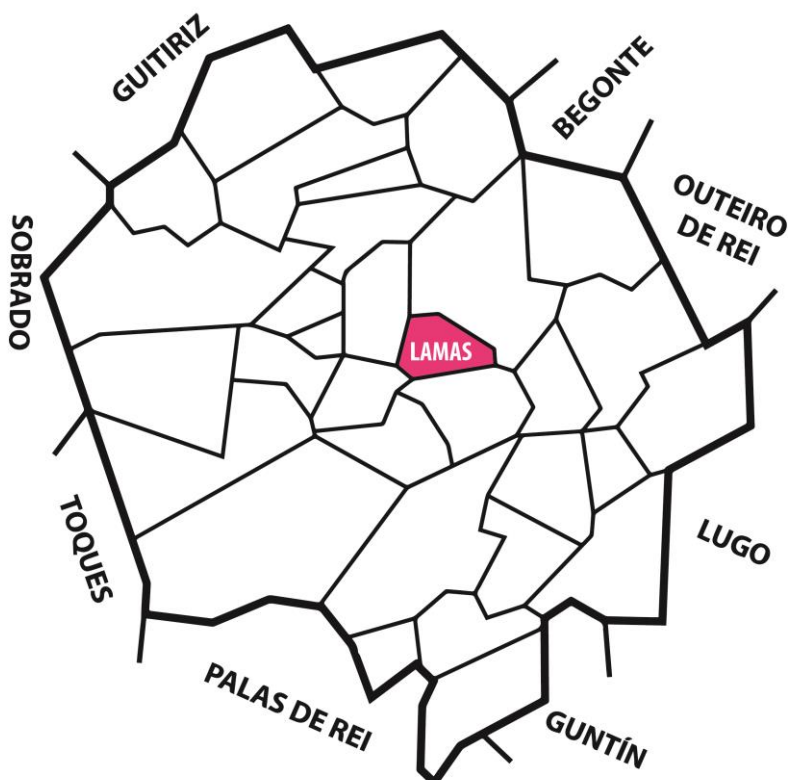
O nome de Guldriz non só o leva a parroquia, senón tamén dúas das súas aldeas: **Guldriz de Arriba e Guldriz de Abaixo**. Estamos a falar das terras dun posuidor gótico, que segundo explica N. Ares sería *Guldericus* (Nicandro Ares, 2011). A partir desta base, o termo que evolucionou ata os nosos días é o seu xenitivo *Gulderici*, que perdeu o «e» interconsonántico e tamén o «i» final, o que favoreceu o son /θ/. Nos Tumbos de Sobrado xa aparece sinalada unha *villa Guldiriz/Golderiz* e unha *ecclesia Sancti Iacobi* (Santiago) nos séculos X e XIII. En canto á diferenciación entre arriba e abaixo (do lat. *ripa* e *bassus* respectivamente), cabe sinalar que se debe á situación de ambas aldeas en función da altitude.

A Abelleira provén do latín *apicularia*, plural de *apiculare* que significa «colmear» polo que seguramente se tratara dun lugar no que abundaban as colmeas. Outra teoría, aínda que menos afianzada, é a de Nicandro Ares que especula coa posibilidade de que proliferase a herba abelleira (tamén chamada herba melisa) e por iso a aldea adoptase este nome. Nembargantes, ambas teorías están intrínsecamente ligadas, xa que a herba abelleira débelle o seu nome ao cheiro semellante ao do limón que desprende, polo cal as abellas se ven atraídas. Así, non parece desatinado pensar que estes insectos se asentaran preto dos lugares nos que abundaba esta planta.

Outro lugar, **A Boleta**, sería un diminutivo de bóla (do lat. *bullā*) e di N. Ares que «podería aludir a algunha pequena bóla ou mámoa prehistórica de forma semiesférica, a carón da cal nacería unha vila, que perdurou na aldea actual» (Nicandro Ares, 2011). A **Leboreira** viría de *lepus* («lebre»), posiblemente do vocablo *leporaria*, que na cultura grecorromana designaba aos parques onde se criaban e engordaban estes animais, posto que a súa carne era un manjar na época. Do latín *saxum album* (pedra branca) procede **O Seixalbo**, unha aldea na que se atopa unha pequena capela dedicada a San Antón na que se misa o día 13 de xuño na honra a este. Por último, **As Veigas** ten a súa raíz na voz prerromana *vaika/baika* que vén do ibero *vai* ou *ibai* I«rí» co sufixo *-ka* que en conxunto indica unha rexión do río, segundo Menéndez Pidal (Menéndez Pidal, 1968: 15). A súa evolución fonética sería polo tanto a seguinte: VAIKA > VEIKA (cambio

natural do ditongo «ai» por «ei» no paso ás linguas románicas) > VEIGA (cambio da consoante velar xorda «k» pola súa sonora correspondente «g»). Adquire o significado de «terreo chan e fértil situado á beira dun río ou corrente de auga, no que hai prados e cultivos» (DiGalego).

10. Lamas (Santa María)

Parroquia cunha superficie de 5,6 km² situada no centro-leste do concello, que conta con 46 habitantes concentrados no lugar de Lamas, que lle deu nome á propia parroquia. A súa densidade de poboación é de 8,21 hab/km².

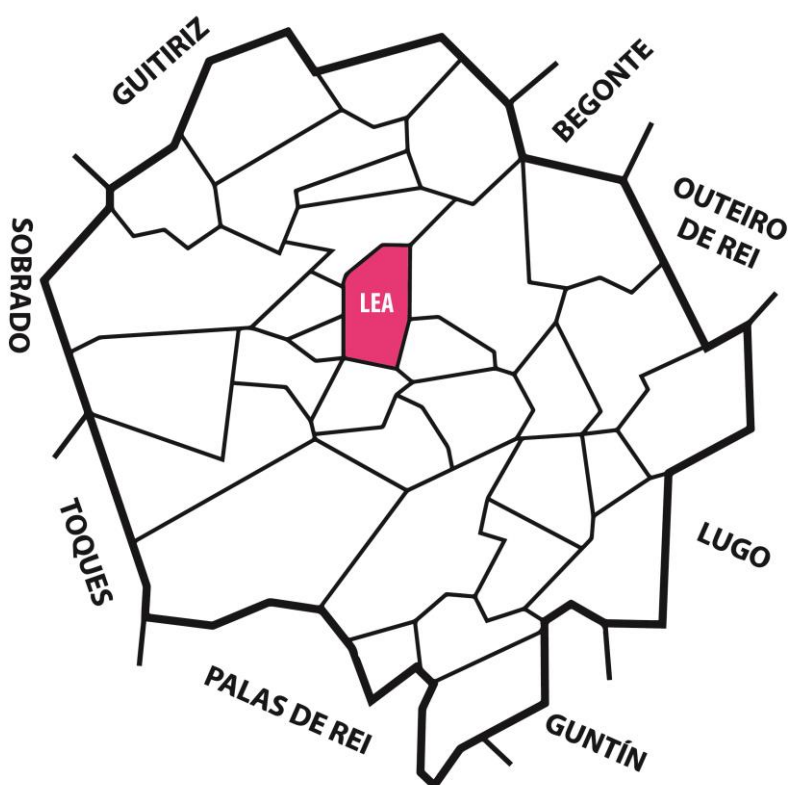
Nesta parroquia consérvase un o castro de case cen metros de diámetro que se sitúa no camiño que une Lamas con Narla. Ademais, existe un total de cinco mámoas, aínda que o acceso a elas é en ocasións complicado debido á maleza.

Lamas é unha forma toponímia abundosa que dá nome a uns 90 lugares galegos. Por exemplo, é unha parroquia do concello de Lugo (Santalla de Lamas), así como dos municipios de Cospeito e San Cristovo de Cea (San Martiño de Lamas), entre outros.

Ademais, existe unha gran multitude de aldeas que teñen esta forma toponímica, como é o caso da situada na parroquia de Peibás (Antas de Ulla), en Illán (Begonte), en Cardeiro (Boimorto), en Sísamo (Carballo) etc.

O nome de **Lamas** procede da forma plural latina ou pre-latina *lama*, que ten o significado de «charco, pantano, lodazal». Tal e como indica Nicandro Ares (2011: 863) seguindo a Menéndez Pidal, a súa orixe puido resultar da mestura das culturas lígur e ilírica.

11. Lea (San Xurxo)

Parroquia cunha superficie de 6,9 km² situada no centro-oeste do municipio, que conta con 106 habitantes repartidos nos lugares de As Casas dos Galiñeiros, Cascancela, O Curral de Abaixo, O Curral de Arriba, A Gándara, Lea, O Outeiro e Pradedá. A súa densidade poboacional é de 15,36 hab/km².

O monumento máis destacado desta parroquia é a súa igrexa, que data do século XVII e que é de estilo renacentista. Ademais, hai un pequeno castro e nos lugares de O Curral de Arriba e O Curral de Abaixo atópase cadansúa mámoa.

Este topónimo, aparte de nomear a unha parroquia do concello de Friol, tamén está presente no concello de Pol (San Bartolomeu de Lea). Ademais, é un lugar das parroquias de Santa María de Lagostelle e de San Vincenzo dos Vilares, ambas pertencentes ó municipio de Guitiriz.

Lea é o nome da parroquia e dunha aldea da mesma. En canto á súa orixe toponímica hai varias opcións, a primeira delas relacionada coa súa procedencia a partir da forma latina *ligare* («ligar»). No dicionario DiGalego aparece coas seguintes acepcións (ningunha delas relacionada co significado do topónimo, segundo Nicandro Ares):

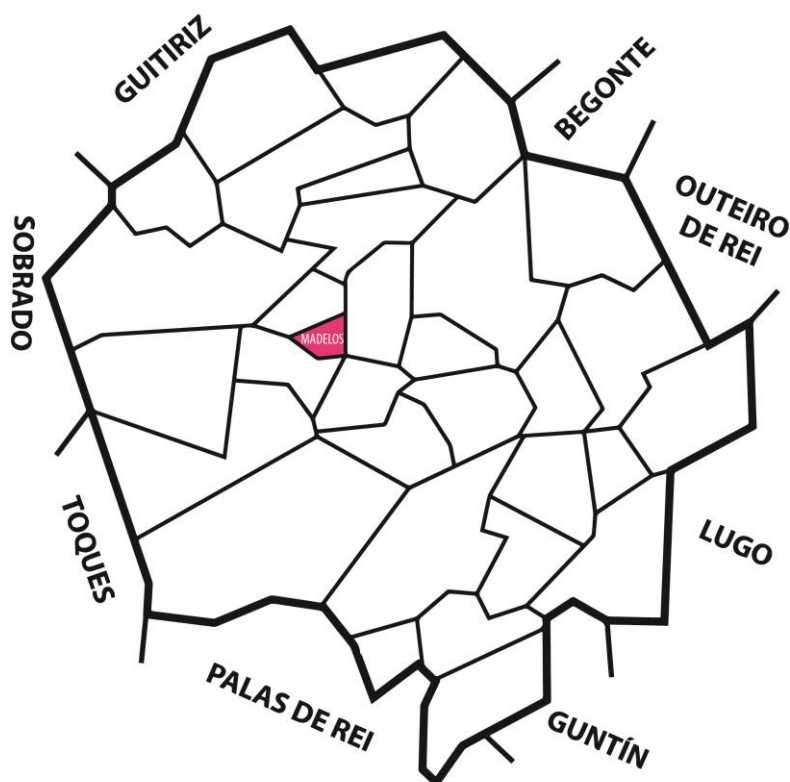
1. Xuntar ou suxeitar dúas cousas por medio de cordas ou ataduras.
2. Poñer en relación varias cousas de xeito lóxico.
3. Combinar dous metais fundíndoos nun só para formar unha aliaxe.
4. Establecer unha forte relación entre persoas ou cousas.
5. Mesturar diversas substancias de xeito que formen unha masa homoxénea.
6. Formar unha substancia un todo homoxéneo.

Outra posibilidade é a súa condición de palabra celta, tomando como referencia un río, o *Leia*. Ademais, nalgúns documentos antigos aparece a forma *Legia*. *Lea* tamén puido ser algunha viúva romana do século IV, que algún haxiógrafo propón como variante de *Lia*, *Leah* en hebreo («vaca») (Nicandro Ares 2011: 864). Por último, hai unha hipótese que relaciona este topónimo cun antropónimo xermánico, o de (*villa*) *Eileuva*.

En canto ós lugares, **As Casas dos Galiñeiros** fan referencia a lugares nos que se crían moitas destas aves domésticas, cuxo nome deriva da forma latina *gallinarium*. **Cascancela**, pola súa parte, é unha forma que equivale a «casa da cancela», forma derivada do latín *cancellus* («varanda»). Outros topónimos son **O Curral de Arriba** e **O Curral de Abaixo**. Para explicar a parte non adverbial remitímonos á entrada nº 2, mentras que a segunda parte de cada un deles proporciona información acerca da súa situación espacial, concretamente da altitude á que están situados.

Por outro lado, **A Gándara** explícase na toponimia da parroquia de Carballo (v. nº 4). **O Outeiro**, pola súa parte, é un orónimo derivado do latín *altariu* («altar»), aínda que no latín medieval tamén consta a forma *auctarium*, constituída sobre o participio de *augere* (*auctum*), que significa «aumentar». Tamén pode ser un derivado do lat. *altu* («alto») + o sufixo *-eiro*. Finalmente, **Pradeda** é un fitónimo con orixe no lat. *plataneta*, e refírese a un lugar no que abundan os pradairos.

12. Madelos (Santalla)

A parroquia de Santalla de Madelos atópase ao noroeste do concello e ocupa unha superficie de 1,4 km². Os seus 53 habitantes repártense en 5 entidades de poboación: Córneas, O Cotón, As Penas, A Vila Grande e A Vila Pequena. A súa densidade poboacional é de 37,86 hab/km².

O nome de **Santalla de Madelos** procede, en primeiro lugar, da evolución de *Sancte Eolalia* («Santa Eulalia»), ao igual ca outra das parroquias deste concello, Santalla de Devesa. Esta virxe e mártir cristiá do s. IV é a patroa de numerosos lugares da xeografía

española pero tamén da galega, con diferentes acepcións: Santoalla, Santa Baia, Santa Olaia, etc.

-Santa Eulalia: Santa Eulalia de Merille (Ouro), Santa Eulalia de Guilfrei e da Quintá de Cancelada (Becerreá), Santa Eulalia da Portela (Cuntis), Santa Eulalia de Limodre (Fene), Santa Eulalia de Mariz (Guitiriz), Santa Eulalia de Lousada e de Pradedá (Guntín), Santa Eulalia de Vilacova (Lousame), Santa Eulalia de Dena (Meaño), Santa Eulalia de Meira (Moaña), Santa Eulalia de Mos (Mos), Santa Eulalia de Batalláns (As Neves), Santa Eulalia de Senra (Oroso), Santa Eulalia de Suegos (Pol), Santa Eulalia de Ponte Caldelas (Ponte Caldelas), Santa Eulalia de Atios (O Porriño), Santa Eulalia de Bando (Santiago de Compostela), Santa Eulalia de Vilar de Cabalos (Taboada), Santa Eulalia de Budián (O Valadouro), Santa Eulalia de Vedra (Vedra) e Santa Eulalia de Lago (Xove).

-Santoalla ou Santa Oalla: Santoalla do Monte (Petín). Santoalla (Parroquia de Francos, Guntín).

-Santa Baia: Santa Baia de Urrós (Allariz), Santa Baia de Barroso (Avión), Santa Baia de Lañas (A Baña), Santa Baia de Boiro (Boiro), Santa Baia de Berredo (A Bola), Santa Baia de Vigo (Boqueixón), Santa Baia de Teilán (Bóveda), Santa Baia de Aguada e de Búbal (Carballedo), Santa Baia de Banga (O Carballiño), Santa Baia de Cañas (Carral), Santa Baia de Anfeoz (Cartelle), Santa Baia de Bolaño (Castroverde), Santa Baia de Oeste (Catoira), Santa Baia de Brens (Cee), Santa Baia de Laias (Cenlle), Santa Baia de Castro (Cerdedo), Santa Baia de Adá e de Pedrafita (Chantada), Santa Baia de Castro (Coristanco), Santa Baia de Montes (Cualedro), Santa Baia de Dumbría (Dumbría), Santa Baia de Matalobos (A Estrada), Santa Baia de Donas (Gondomar), Santa Baia de Reádigos (O Irixo), Santa Baia de Donsión e Losón (Lalín), Santa Baia de Chacín (Mazaricos), Santa Baia de Mondariz (Mondariz), Santa Baia de Logrosa (Negreira), Santa Baia de Camos (Nigrán), Santa Baia de Vilar de Cereda (Nogueira de Ramuín), Santa Baia de Beiro (Ourense), Santa Baia de Golpellás (Paderne de Allariz), Santa Baia de Bendollo (Quiroga), Santa Baia de O Araño (Rianxo), Santa Baia de Ribadumia (Ribadumia), Santa Baia de Camba (Rodeiro), Santa Baia de Longos (San Cristovo de Cea), Santa Baia de Nantes (Sanxenxo), Santa Baia de Cira (Silleda), Santa

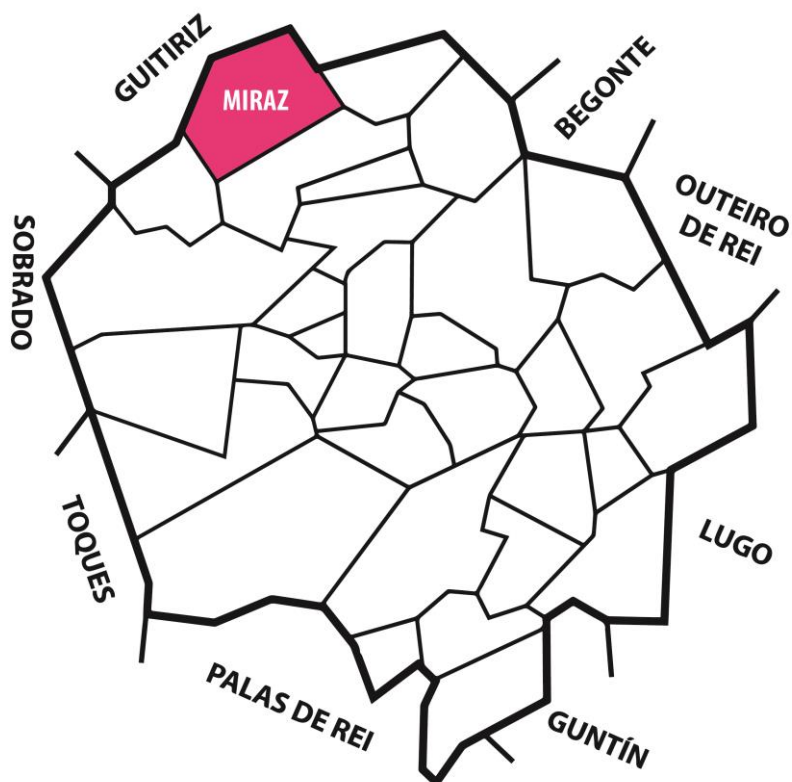
Baia de Silleda (Silleda), Santa Baia de Oza (Teo), Santa Baia de Chamosiños (Trasmiras), Santa Baia de Portela (Verea), Santa Baia de Alcabre (Vigo), Santa Baia de Arealonga (Vilagarcía de Arousa), Santa Baia de Boimorto e de León (Vilamarín), Santa Baia de Arzádegos (Vilardevós), Santa Baia de Tines (Vimianzo), e Santa Baia de Burgás (Xermade).

-Santa Olaia: Santa Olaia de Soaserra (Cabanas), Santa Olaia de Trabazos (Castro Caldelas), Santa Olaia de Esgos (Esgos) e Santa Olaia de Parderrubias (A Merca).

En segundo lugar, o termo **Madelos** xa aparece nomeado nos séculos X, XI e XIII en varios documentos dos Tumbos de Sobrado coas formas *Manadelos*, *Maladelos*, *Maladelus* e *Maadelos*. A partir disto, N. Ares afirma que proviría de *Manatellus*, diminutivo do antropónimo *Manatius*, aínda que tamén pode estar relacionado con *Malatellus*, de *Malada* «criado». (Nicandro Ares, 2011)

En canto aos seus lugares, **Córneas** procede seguramente do latín *cornu*, que tanto pode referirse ao apéndice dos animais, coma á parte máis alta dunha montaña. **O Cotón** vén da forma pre-latina **cotto* («elevación dun terreo») e é un aumentativo. **As Penas** deriva de *pinna* ou *penna*, palabra de orixe latina, que designa seguramente a un lugar onde abundaban as rochas. Por último, tanto **Vila Grande** coma **Vila Pequena** proveñen do lat. *villa* (cos significados de «facenda, granxa ou propiedade») combinado cos adxectivos latinos de tamaño *grandis* e *piccinnus*, este último procedente do latín vulgar hispánico e seguramente derivado de *pittinnus*. Este evolucionou noutros idiomas a *petit* (francés) e *pithinnu* (sardo), mentras que o vocablo *piccinnus* deu lugar a *pequeño* (español), *piccolo* (italiano) ou *pequeno* (galego e portugués).

13. Miraz (Santiago)

Parroquia cunha superficie de 12,5 km² situada no noroeste do concello de Friol, que conta con 127 habitantes repartidos nos lugares de Corveiros, O Curral da Fonte, A Florida, As Laxes, O Outeiro Grande, O Outeiro, Os Picos, A Portella, Portoscarros e Vilaldar. A súa densidade de poboación é de 10,16 hab/km².

O monumento máis coñecido desta parroquia é a «Torre de Miraz», unha antiga fortaleza que se conserva moi ben a pesares das continuas reformas polas que atravesou. Ao seu carón atópase un pazo do século XVIII que na actualidade está habitado. Ademais, conta cunha área recreativa pequena e moi tranquila. Por outro lado, Miraz é tamén un lugar de confluencia de peregrinos xa que pasa por alí o Camiño Norte que vai a Santiago de Compostela.

Miraz, ademais de ser unha parroquia do concello de Friol, tamén o é do concello de Xermade (San Pedro de Miraz). Por outro lado, no municipio de Folgoso do Courel hai dous lugares que conteñen esta forma toponímica: Miraz de Abaixo e Miraz de Arriba.

Non está moi clara a orixe do nome de **Miraz**. En primeiro lugar, podería ser unha forma evolucionada a partir do antropónimo gótico *Mira*, que co tempo resultou en *Mirazi*. De feito, no século X figura o apelido *Mirazi* e un *nasario de Miraci*. No século seguinte hai constancia dunha *vox de Miraz* e dun *villare de Miraz*. Porén, estas coincidencias non superan o plano nominal, non son xeográficas. Outra hipótese é que proceda de **villa Mirachi*, a forma en xenitivo do antropónimo gótico *Mirachi*. Este nome tamén se rexistrou na época medieval.

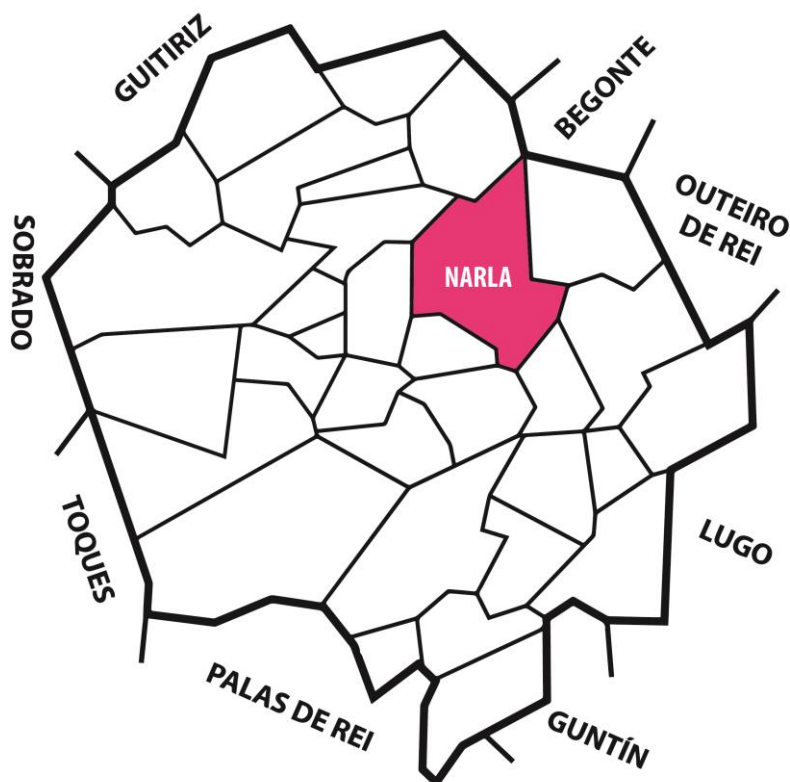
En canto ós lugares, **Corveiros** semella ser un lugar no que hai moitos *corvus* («corvos»). **O Curral da Fonte**, pola súa parte, está parcialmente explicado no apartado da parroquia de Carballo (v. nº4), concretamente onde se fala do lugar de Currás. A segunda parte desta forma toponímica procede da forma latina *fonte*, que significa «auga, fonte, manancial». Por outro lado, **A Florida** podería proceder do antropónimo latino *Floridus*, aínda que o máis probable é que resulte da evolución do verbo *florire* («floreecer») ou da forma nominal *flos-floris* («flor»).

Outro topónimo da parroquia de Miraz é **As Laxes** que, como xa se mencionou anteriormente (v. nº4), estaría relacionado co termo *lagina* («pedra lisa»), de probable orixe celta. Esta forma evolucionou ao castelán *laja*, que rematou por perder o *-a* final e no seu lugar adoptou un *-e*. Do lugar **O Outeiro** xa se falou na parroquia de Lea (v. nº11). **O Outeiro Grande** é unha forma que non precisa maior explicación, pois refírese a un outeiro moi sobresaínte, é dicir, moi grande, como o propio nome indica.

Por outro lado, **Os Picos** procedería da forma celta *beccus* («pico») e, segundo Nicandro Ares, incluso poderían ser resultado da evolución da onomatopea *picc*. Ademais, **A Pontella** é unha forma que deriva do latín *ponticula*, diminutivo de *pons*, «ponte, paso no río». Por outro lado, **Portoscarros** é a forma patrimonial actual que evolucionou do latín *portus carrus/currus*, que alude ao paso de carros pola beira do río. Outra opción relaciona o segundo elemento do topónimo co nome persoal *Carrus*.

Por último, **Viladar** refírese a *villa Aldar*, unha extensión propiedade de *Alduarius* (visigótico) ou *Alduara* (xinecónimo). No século X rexistrouse unha *villa Alduari*, pero non nesta localización xeográfica.

14. Narla (San Pedro)

Parroquia de 18,7 km² de extensión situada ao nordeste do concello que conta con 207 habitantes repartidos en 15 entidades de poboación: Cabeza de Vaca, O Chao, Cima de Vila, Eirexe, A Espiñeira, Golmar, Lagoa, Montecelos, Pacios, A Pontella, A Porreira, A Portela, Seidoiro, Todón e O Vilar. A súa densidade de poboación é de 11,06 hab/km².

O nome de **Narla** nace do hidrónimo, un referente que xa se atopa mencionado por primeira vez como *Comitatus Nallarensis* no *Parrochiale Suevum*, un documento datado do s. VI no que se recolle a organización administrativa e eclesiástica do territorio por parte dos suevos. En torno ao s. X xa aparece nos Tumbos de Sobrado con variables denominacións: *in territorio Nallari*, *in valle Nalare*, *in territorio Nalare*, *in Nallare*, etc. No s. XIV hai un cambio significativo que é o que posibilita a evolución da palabra tal e como a coñecemos na actualidade, xa que aparece citado como *Nárrela*, e polo tanto converte a segunda vogal en átona, o que facilita a súa desaparición.

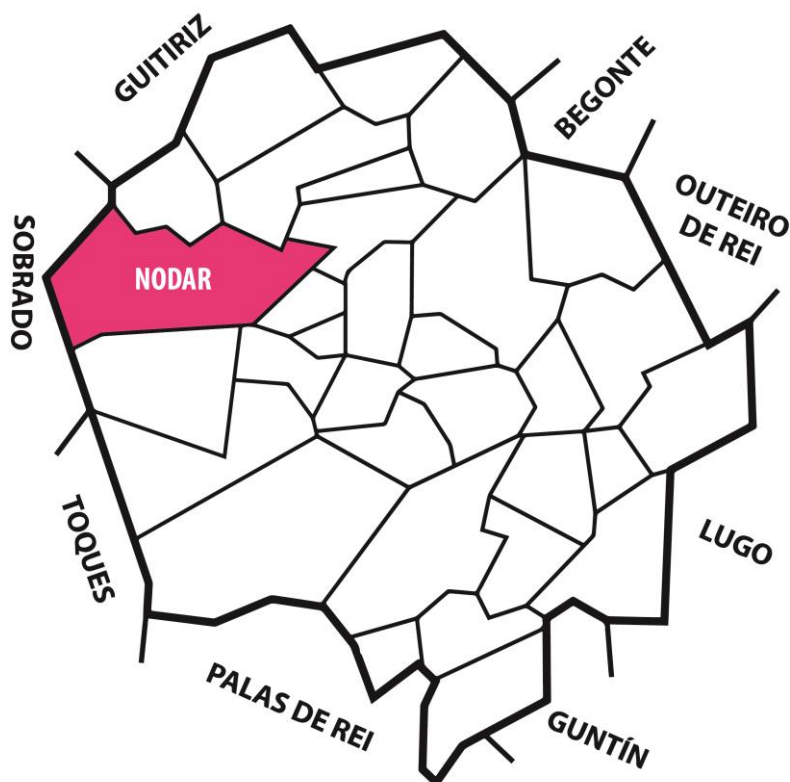
Dentro das súas 15 entidades de poboación atopamos nomes singulares como **Cabeza de Vaca**, do latín *capitia* (derivado de *caput*) máis *vacca*, do cal se poden facer moitas interpretacións (como indica Nicandro Ares: «se cadra, sería un alcume persoal do fundador desta aldea, coma Alvar Núñez Cabeza de Vaca, gobernador do Paraguay no s. XVI?») pero non se sabe con seguridade se algunha é acertada. **O Chao** sairía do latín *planus*, que designa un terreo chán. **Cima de Vila**, pola súa parte, indicaría un elemento topográfico, un alto (do lat. *cyma*) dunha vila (lat. *villa*).

A **Eirexe** procede do xenitivo greco-latino *ecclesiae*, e refírese á igrexa románica situada nesta aldea. A **Espiñeira** sería un lugar no que abundarían os espiños, do latín *spinus* (aínda na actualidade permanecen na súa paisaxe). En canto a **Golmar** e **Todón**, ambos xorden de nomes persoais góticos, *Golmarus* ou *Gualamarius* (segundo N. Ares) e *Teodone*. respectivamente. A **Lagoa** é o resultado da evolución da palabra latina *lacuna* e **Montecelos** provén do diminutivo de monte no latín vulgar, *monticellus*.

Outro dos lugares desta parroquia é o de **Pacios**, plural da palabra coloquial *pacio* (pazo) que adquire o significado decasa señorial de pedra reservada, na antigüidade, á residencia habitual ou temporal dos nobres, que estaba situada no medio rural e tiña nas paredes os escudos heráldicos da familia. A **Pontella** e A **Portela** son diminutivos das voces latinas *pons* (*ponticula*) e *porta*. A **Porreira** designaría un espazo no que habería exceso da planta do porro (do lat. *porrus*).

Sobre o topónimo de **Seidoiro** hai varias hipóteses: Nicandro Ares propón que o termo podería ser unha variante de *saidoiro* e polo tanto viría do verbo latino *salire*. Partindo do autor Alonso Estravís, pódese asimilar o termo a *saidoiro* ou *saidouro* («lugar na marxe do río que ofrece boa saída a quen o atravesas»). Outra opción é que proveña do nome persoal *Salitorius* («salgador»). Por último, **O Vilar** derivaría do termo latino *villaris* que significa «casarío no campo con edificios e eidos anexos», como indica N. Ares.

15. Nodar (San Mamede)

Parroquia cunha superficie de 20 km² situada no oeste do municipio de Friol, que conta con 231 habitantes repartidos nos lugares de A Aldea de Arriba, O Bargo, O Bidueiro, A Cabana, Carballo do Vento, Carballoso, A Cerdeira, O Convento, A Corda, A Fábrica, As Fontes, Guimarei, Ledro, O Loureiro, Mantelle, Nodar, O Outeiro, A Penalba, A Ponteliñeira, Portocelo, O Rego do Orizo, A Roxica, Samede, Santo Estevo, A Travesa de Ledro e Vilariño. A súa densidade de poboación é de 11,55 hab/km².

A familia máis coñecida da historia desta parroquia quizais fosen os Lamas de Prado. O primeiro membro do que se ten constancia é Gregorio López de Lamas, que viviu no século XVIII. A principios do S. XIX construíuse un novo pazo que aínda se conserva na actualidade. Localízase nas proximidades da igrexa parroquial (que é de estilo románico), no camiño que conduce á Torre de Anafreita.

No concello de Friol, Nodar é un lugar que lle dá nome a unha parroquia. Ademais, atópase tamén nas parroquias de Santo André de Cesar (Caldas de Reis), Santa Baia de Aguada (Carballedo) e San Miguel de Arca (A Estrada).

En primeiro lugar, **Nodar** procede do antropónimo latino *Nodarius* ou *Notarius*. É importante sinalar que hai un documento que se estima que pode ser do século XIII no que xa se refiren a este lugar como *Sancti Mametis de Nodar*.

En canto ós lugares, **A Aldea de Arriba** alude a unha *al daia* árabe («aldea») e ao adxectivo latino *ripa*, que indica que dito núcleo de poboación se atopa nun lugar elevado. **O Bargo**, pola súa parte, procede da palabra celta *vargo*, que actualmente se mantén no noso idioma co significado de «lousa ou pedra grande de pouco grosor, que se crava na terra para cerrar un recinto» (DRAG). **O Bidueiro** é un fitónimo que procede do latín *betula*. Foi Sarmiento quen vinculou as formas hispánicas procedentes desta voz latina e recolleu as variantes galegas.

Por outro lado, **A Cabana** (tal e como se explicou no apartado de Carlín) procede da palabra latina *capanna* derivada do verbo *capêre*, que significa «caber». **Carballo do Vento** é un lugar composto por un fitónimo (v. nº4) e pola forma «vento», que se discute se deriva do latín *ventu* ou se fai referencia ao nome persoal *Bento*. Nesta mesma liña, **Carballoso** tamén é un fitónimo procedente de *carballo* (v. nº4) ao que se lle engadiu o sufixo *-osu*. Deste xeito, remite a un «lugar con abundancia de carballos». Este topónimo atópase escasamente documentado nos diplomas medievais. Porén, nos Tumbos de Sobrado do S. XIII menciónase un lugar chamado *carueloso*.

A Cerdeira, pola súa parte, procede do latín *ceresasia*>*cerceira*, que por disimilación pasou a ser *cerdeira*, e fai referencia á árbore que dá cereixas. **O Convento** deriva do termo latino *conventus* e era un lugar no que se celebraban asambleas e reunións, maiormente con fins eclesiásticos. **A Corda** é un orónimo que alude do lat. *chorda* e remite a cordal, serra, cima das montañas. En canto a **A Fábrica**, ten base no termo latino *faber* («obreiro»), que evolucionou a *ars fabrica*, nome que se lle daba ós talleres, ás actuais fábricas.

Por outro lado, **As Fontes** é un topónimo procedente do latín *fonte*, que significa «manancial, fonte» e refírese especialmente ao que brota naturalmente da terra. **Guimarei** v. nº 8. **Ledro** está citado nos Tumbos de Sobrado coa forma *Ledu* e *Ledur*,

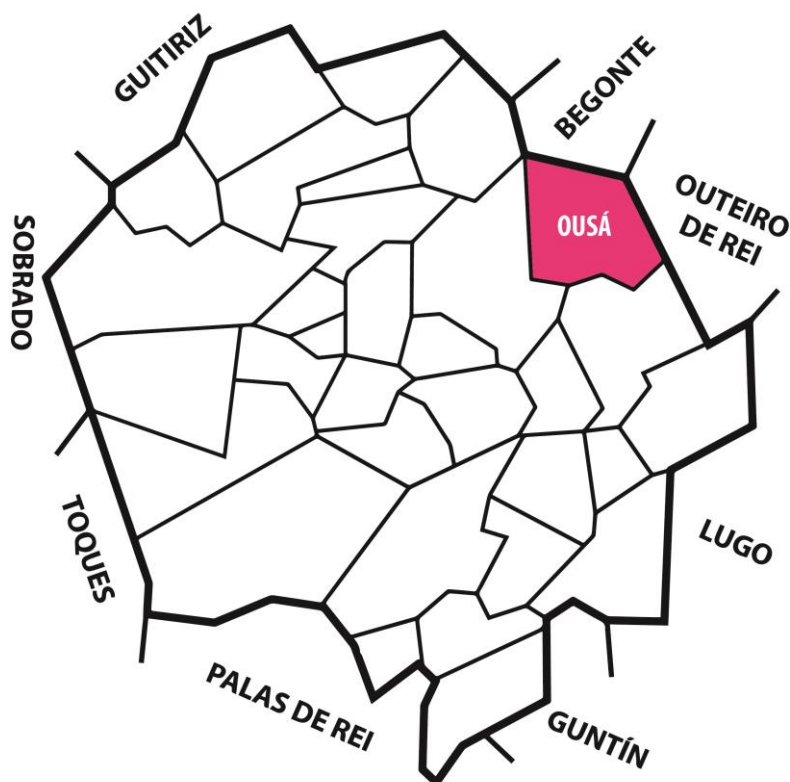
polo que se pensa que quizáis teña relación cun antropónimo. **O Loureiro** procede do latín clásico *laurariu* e é a denominación común galega do *Laurus nobilis*.

Mantelle, pola súa parte, aparece mencionado nos Tumbos de Sobrado do século X como *Mantelli* e posteriormente como *Manteli* e *Mantele*. Isto leva a pensar que proceda do antropónimo latino *Mantelius*. **O Outeiro** v. nº 10. **A Penalba** deriva de *pinna/penna alba*, o que sería unha pena branca, aínda que tamén pode ser propiedade de *Albus/Alba*. **A Ponteliñeira** é unha forma composta por *pons* («ponte») e *linaria* («taller de liño»). Por outro lado, **Portocelo** debeu proceder da forma latina *porticulus*, que se pensa que puido evolucionar a **portucellus*.

O Rego do Orizo é un topónimo composto por dúas partes. A primeira, segundo Corominas (DCECH) procede do íbero-vasco **recu*, que no noso idioma se mesturou co céltico *rica*. Outra posibilidade é que derive de *riguus*, forma latina emparentada con *rigare* («regar»). A segunda parte resultaría de *ericius* («ourizo») ou do antropónimo *Auricius*. **A Roxica** é un topónimo cuxa orixe se descoñece aínda. Nicandro Ares (2011: 867) menciona unha suposta relación con «roxo».

Por outro lado, **Samede** é en realidade San Mamede pero os veciños acurtaron a forma por asimilación. San Mamede ten a súa orixe no nome *Mammes -etis* (o acusativo sería *Mammete* e o xenitivo *Mammeti*) que quizáis remita á palabra grega *mammé* («mamá») ou con *mamma* («nai, ama de cría»). Por iso se di que a nivel popular se considera un santo ó que lle rezan as amas de cría. **Santo Estevo** procede da forma latina *Sanctum Stephanum* e así figura nun documento do S. XIII. **A Travesa de Ledro** alude a unha (*via*) *transversa* («camiño transversal») que pasa por Ledro, antes analizado. Por último, **Vilariño** é o diminutivo de Vilar (v. nº 14).

16. Ousá (San Xiao)

Ousá é unha parroquia con 13,1 km² de extensión situada ao nordeste do concello, que conta con 142 habitantes repartidos entre 15 lugares (O Campo, As Carpaceiras, A Casa de Parga, A Casa do Pazo, As Lamelas, Lourido, A Mámoa, Mazcarelle, O Mozón, Novexilde, A Pereira, O Portonovo, Quintá, Requeixo e O Vilar) e unha densidade de poboación de 10,83 hab/km².

Nestas terras hai unha potente tradición panadeira que data do medievo e que foi transmitíndose de xeración en xeración ata converter esta parroquia nun referente a nivel rexional. Hoxe en día son moitos os negocios que levan o nome de pan de Ousá por toda a xeografía galega, e mesmo se celebra cada ano no mes de marzo unha feira para honrar este produto e tamén aos queixos de Friol.

Ousá é un topónimo que ten orixe no nome dun posuidor que neste caso tería varias posibilidades: por unha banda, N. Ares afirma que se trata de *Ausanius*, xa que nun documento aparece citada unha *villa in Ausani*; por outra banda, J. Caridad mantén que procede do antropónimo *Ausana*, mentras que F. Cabeza sostén que procede do

topónimo *Ausius*. De forma complementaria a esta última aportación, J. M. Piel explica que un gran número de topónimos da Galicia central rematan en «-a» tónico debido a que son o resultado de pospoñer o sufixo adxectivo latino «-ana» ao nome do posuidor dun determinado territorio. Ao igual que noutros casos desta mesma parroquia coma **Quintá** (*villa Quintana*, do posuidor *Quintanus*), Ousá podería ser a suma do termo *Ausius* (F. Cabeza) máis o sufixo: *villa Ausiana* (interpretación propia).

En canto aos lugares, atopamos varios nomes relacionados coa morfoloxía do terreo como **O Campo** (do lat. *campus*, «terreo chan») e **As Lamelas** (lugar onde abonda a lama, do lat. *lama*), e outros tantos que son fitónimos: **As Carpaceiras** (onde abundan as carpazas, voz de orixe prerromana derivada ou ben de *carpathium* segundo N. Ares, ou ben de *carapaccia*, como indica Corominas), **Lourido** (palabra derivada do lat. *laurus* «loureiro» co sufixo «-ido» que indica colectividade) e **A Pereira** (xeralmente considerouse procedente do lat. *pirus* ou do seu derivado *piraria* polo que indicaría a existencia destas árbores, aínda que tamén hai a posibilidade de que proveña de *petraria*, lugar onde abundan as *petra* «pedra»).

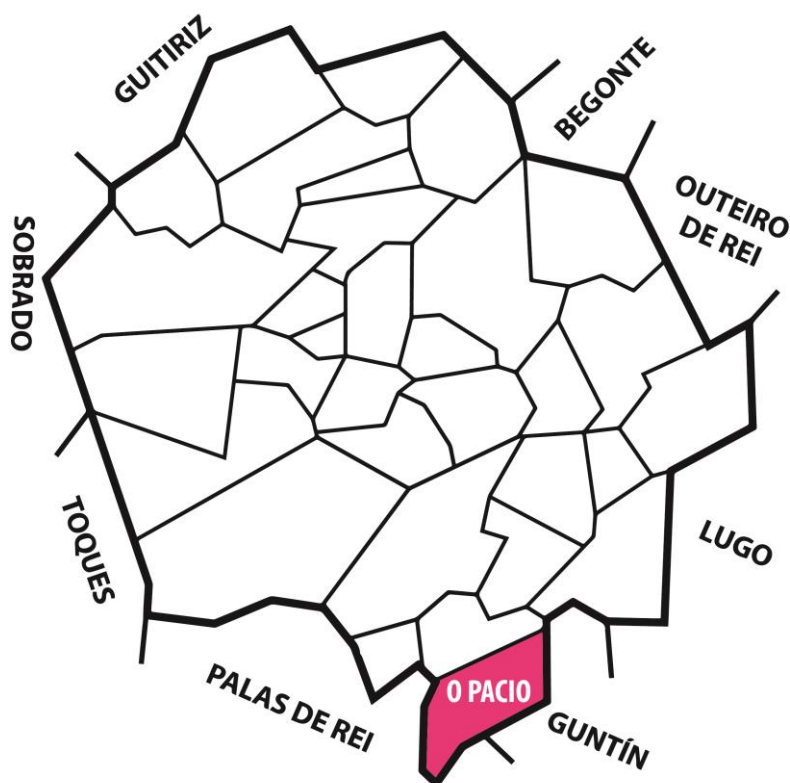
A Casa de Parga e **A Casa do Pazo** fórmanse a partires do termo latino *casa* seguido, no primeiro caso, do topónimo *Parga* (parroquia do concello de Guitiriz que ten orixe en *Parraga* ou *Párrega*, un hidrónimo que segundo J.J. Moralejo sería indoeuropeo, ou relacionado co substantivo prerromano *parra*, como afirma Corominas, aínda que sen moita argumentación) e, no segundo caso, de *Pazo*, do latín *palatium*. **AMámoa** refírese a un túmulo ou sepulcro característico do megalitismo en Galicia que está constituído por un amoreamento de terra, xeralmente de planta circular, que acollía no seu interior unha anta ou dolmen, e cumpría funcións de tipo funerario. Etimolóxicamente provén de *mammula* ou *mamma*, xa que a súa forma cónica recorda á dun seno.

Mazcarelle ten unhas raíces difusas, xa que non se coñece con certeza cal é o seu significado; crese que podería ser o xenitivo dun nome *Mascarelus*, xa que aparece citado como villa *Mascareli* nos Tumbos de Sobrado a mediados do s. X, pero autores coma N. Ares relaciónano tamén con máscara e con *macarellus* que significa alcaíote, é dicir, unha persoa que serve de intermediaria en asuntos amorosos. **O Mozón** ten unha orixe descoñecida aínda que popularmente se consolidou a teoría de que é un

aumentativo de mozo, do cal tampouco se sabe de onde provén (podería derivar ou ben do latín *mutilus* ou de *muteus*). Para N. Ares podería estar relacionado co semellante *motio-onis* «moción».

Novexilde vén seguramente dunha alteración evolutiva do antropónimo *Leovigildus*, que indicaría a posesión destas terras. **O Portonovo** explícase de forma sinxela: é o conxunto latino do substantivo *portus* e o adxectivo *novus*. **Requeixo** é unha palabra polisémica que en galego pode significar un terreo en pendente que vai dar a un val ou un lugar próximo á lareira onde se garda o lume. Partindo desta base, Nicandro Ares considera acertada a orixe nalgún dos verbos *re-cido*, *re-cidi*, *re-casum* «re-caer» ou de *re-cedo*, *re-cessi*, *re-cessum* «re-tirarse», referíndose á pendente do terreo mencionada anteriormente. Porén, para Corominas viría do verbo *quasiare* «queixarse». Por último, **O Vilar** xa foi explicado no apartado correspondente á parroquia de Narla.

17. O Pacio (Santa María)

Parroquia cunha superficie de 8,7 km² situada no sueste do concello, que conta con 104 habitantes repartidos nos lugares de O Burgo de Negral, A Casanova, A Grela, O Pacio,

O Paraño, As Pedreiras, Tras do Agro, A Valiña, Vilacarpide e Vilar de Salgueiros. A súa densidade de poboación é de 11,95 hab/km².

O monumento máis destacado desta parroquia é a súa igrexa. Na actualidade conta con bastantes visitantes xa que por aquí pasa o Camiño Primitivo que vai a Santiago de Compostela.

O lugar de O Pacio deulle nome á parroquia. No resto de Galicia, existen parroquias chamadas Pacios que, aínda que teñen unha desinencia lixeiramente diferente, comparten orixe coa que se analizará posteriormente. Ademais, hai unha gran cantidade de lugares que conteñen esta forma toponímica, coma o situado na parroquia de San Pedro de Alais (Castro Caldelas), en Santiado de Mondriz (Castro de Rei) ou en San Pedro de Farnadeiros (O Corgo).

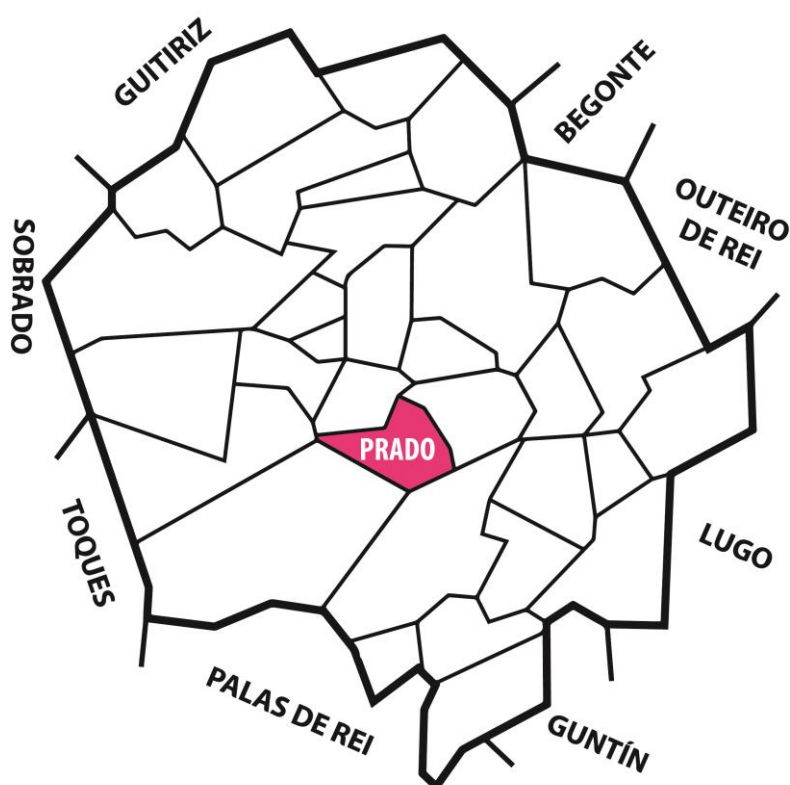
En torno ao nome de **Pacio** hai varias hipóteses, a primeira delas relacionada co termo latino *palatios*, forma plural de *palatium* («pazo»). A evolución da palabra deu no noso idioma dous resultados diferentes, que son Pazo(s), forma predominante nas provincias de A Coruña, Pontevedra e Ourense, e Pacio(s), que destaca especialmente na provincia de Lugo. *Palatium* podería relacionarse tanto cunha casa grande situada no medio rural coma cun palacio real ou episcopal. Outra opción é que este termo parta do prerromano *palatio*, que se relaciona cun curro, un lugar no monte no que se gardan os animais.

En canto ós lugares, **O Burgo de Negral** está composto por dous termos. O primeiro deles é o xermánico *burg*, que está presente en moitos topónimos españois e europeos como Burgos, Luxemburgo ou Salzburgo. Este termo tiña o significado de «lugar fortificado», polo que se pensa que se refería a unha aldea pequena dependente dunha maior. Negral procede de *nigral*, derivado do *niger* latino, que alude á cor negra da lousa, moi común nesas terras. De feito, no concello de Guntín (límtrofe con esta parroquia), existe un lugar chamado Vilamaior de Nigral. O certo é que entre os dous concellos hai unha beta xeolóxica que se corresponde cun antigo mar paleozoico e que se estende ata a Mariña lucense.

Por outro lado, **A Casanova** correspóndese coas voces latinas *casa* e *nova*, que apenas evolucionaron ata os nosos días. **A Grela** pénsase que é un diminutivo do nome latino *agra* («campo»). Na súa orixe debeu ser *Agrela*, pero co tempo puido desfigurarse. **O Paraño** provén de *petraneum*, un derivado de *petra* («pedra»), un préstamo do grego. **As Pedreiras** tamén indican a abundancia das *petras* anteriormente mencionadas. O topónimo provén do termo do latín tardío *petraria* e remite a un camiño empedrado. **Tras do Agro**, pola súa parte, procede dos termos latinos *trans agrum*. Cabe sinalar que a voz *agro* deriva de *agru*, clásico *ager* («campo, dominio»). Este, á súa vez, vén do grego *αγρος* («campo»).

A Valiña pode ser o diminutivo de *vallis* («val»), é dicir, de *vallinus*. No pasado debeu ser unha (*villa*) **Vallini* pertencente a *Vallius*. **Vilacarpide** alude a unha *villa* posiblemente pertencente a un tal **Carpitus*. A xente do lugar en ocasións chámalle Vilacarpida, e nese caso procedería de *carpida*, participio do verbo *carpir* («chorar intensamente manifestando moitos xestos de dor»). Nesta liña cómpre lembrar ás carpideiras, as mulleres tan comúns nos enterros de fai anos que se dedicaban a chorar lamentando a morte do falecido. Por último, **Vilar de Salgueiros** relaciónase cun *villaresalicarium*, árbore con nome derivado de *salix -icis* («salgueiro»).

18. Prado (San Martiño)

Parroquia situada no centro do concello que ocupa unha superficie de 7,5 km². Posúe 104 habitantes que se reparten entre 11 entidades poboacionais: A Casanova, A Costa, A Devesa, O Empalme, Lousende, Outarelo, A Pena, Prado de Arriba, Prado de Abaixo, O Sisto e A Uceira. A súa densidade de poboación é de 13,86 hab/km².

Esta parroquia conta con varios vestixios históricos. Por unha parte, debeu ser un enclave importante na época prerromana, pois perdurou ata os nosos días un castro semicuberto pola maleza pero que aínda non perdeu a forma nin o foso que o rodeaba. Por outra parte, dando un salto de case dous milenios, tamén atopamos unha referencia ao posto principal que ocupaba esta parroquia no conxunto do concello nos séculos XVIII, XIX e XX. No lintel dunha ventá do que era a Casa do Fidalgo obsérvase un grabado que indicaba que alí era o lugar onde os labregos debían ir pagar as súas rendas ano tras ano, seguramente ao señor da torre.

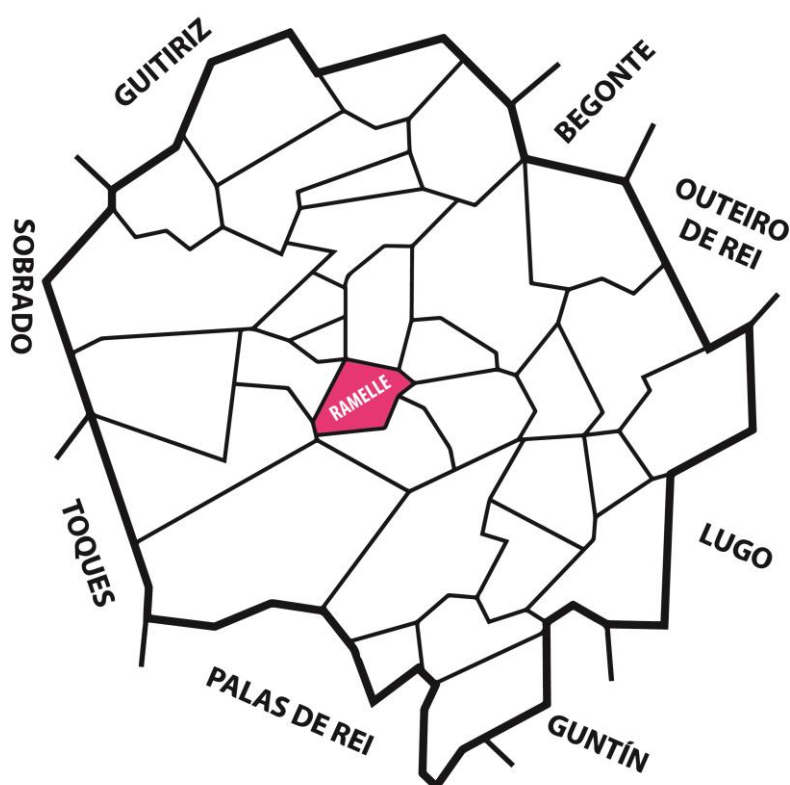
Prado xa aparece nos Tumbos de Sobrado no s. X (villa Prato). Procede do latín *pratum*, que designa un terreo onde medra a herba. Este topónimo, presente coa mesma forma noutros concellos coma o de Lalín (San Martiño de Prado), denomina tanto a

parroquia como dous dos seus lugares: **Prado de Arriba** e **Prado de Abaixo**, que se diferencian entre si polo nivel topográfico, arriba e abaixo, derivados dos latinos *ripa/bassus*.

A maioría dos nomes das entidades poboacionais están relacionados con características do terreo ou da paisaxe. Así atopamos **A Costa**, que significa «terreo con pendente» (do lat. *costa*); **A Devesa**, «terreo extenso, poboado de árbores non moi mestas, normalmente valado ou cercado» (do lat. *defensa*); **Outarelo** é o diminutivo de outeiro (do lat. *altarium*) que seguramente fose *altarellum*, segundo N. Ares; **A Pena**, que designa unha rocha (do lat. *pinna/penna*); e **A Uceira**, un terreo poboado de uces, arbustos ramosos de flores brancas ou rosadas moi presentes na xeografía galega, asturiana e leonesa. Este último termo deriva do latín *ulex* («uz/uce») seguido do sufixo *-aria*, que daría como resultado a forma *ulicaria*.

A Casanova é o conxunto dos vocablos latinos *casa* e *nova*, que apenas sufriron ningunha evolución ata os nosos días. **O Empalme** é un odónimo que se refire a un cruce de camiños, onde estes se unen, e nace da fusión do prefixo latino *in-* máis a palabra *palomar*, que designa un tipo de fío que empregaban os mariñeiros para ligar artiluxios fortemente (Corominas reflexiona sobre a utilización do termo *paloma* para certos mecanismos, e afirma que este uso se dá debido a que en principio designaba obxectos que se lanzaban ao mar e semellaban o voo dunha pomba). **Lousende** é o xenitivo do nome *Leodesindus*, seguramente posuidor deses terreos. Por último, **O Sisto** parece proceder do antropónimo *Syxtus*, aínda que existe a teoría de que se formou a partir do latín *sisto*, *stiti*, *statum*, con significado de establecer ou parar, e que podería referirse a un descanso ou paradoiro por estas terras.

19. Ramelle (Santa María)

Parroquia cunha superficie de 2,5 km² situada no centro-oeste do concello, que conta con 78 habitantes repartidos nos lugares de Casbarreiro, O Outeiro, As Pedreiras, Ramelle e O Salgueiro. A súa densidade de poboación é de 31,2 hab/km².

As primeiras noticias documentais desta feligresía datan do ano 1290, cando Pedro Menéndez lle entregou as posesións que tiña en Ramelle, aínda que mantivo o seu usufructo de por vida. Posteriormente, no ano 1891, esta feligresía foi suprimida eclesiasticamente.

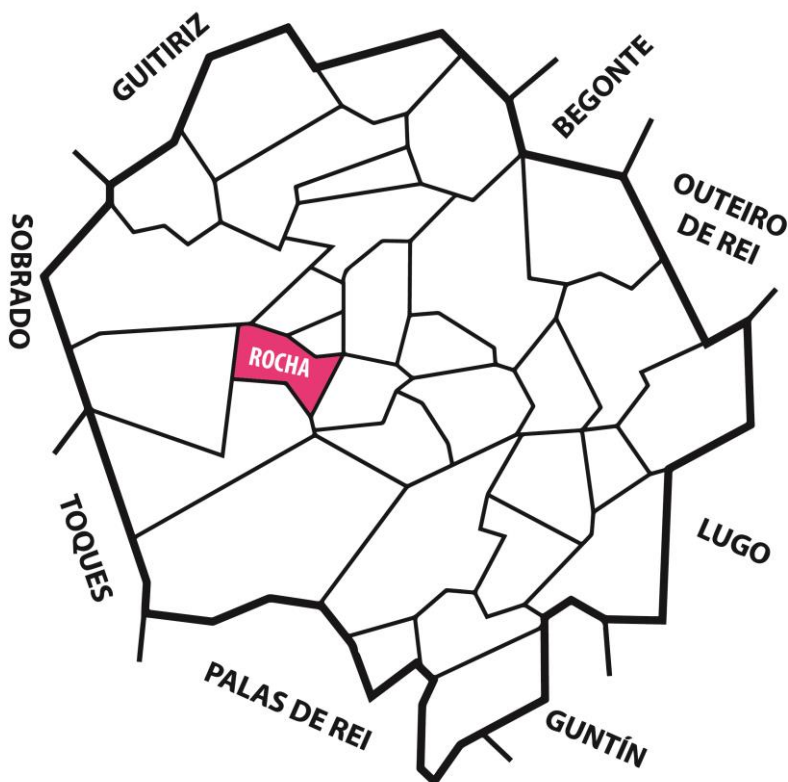
En Friol, Ramelle é un lugar que lle deu nome á parroquia. Ademais, tamén se atopa na parroquia de San Martiño de Corvelle (A Pastoriza) e na de San Pedro de Busto (Santiago de Compostela).

Pénsase que o nome de **Ramelle** pode proceder do xinecómico visigótico **Ramildi>Ramille*, tal e como expón Nicandro Ares (2011: 870). No século XIII xa está documentado o lugar como *Ramele*. Durante esta época, os termos que se empregaban para referirse a este lugar oscilaban entre o antes mencionado, *Remele* e *Remelle*. Outros

profesores como Joseph M. Piel establecen unha relación entre a raíz *ram-* (presente neste topónimo) e o significado de «forte».

En canto ós lugares, **Casbarreiro** equivale a Casa Barreiro, unha forma composta polos termos *casa barro* + *-ariu*, un sufixo que garda os significados de «relativo a, propio de». Este vocábulo pódese referir a un apelido e ao oficio consistente en traballar co barro. **O Outeiro** é unha forma que se explicou amplamente en apartados anteriores (v. nº 11), ao igual ca **As Pedreiras** (v. nº 17). Por último, **O Salgueiro** é un fitónimo procedente de *Salix* (nome latino da especie común) ao que se lle engadiu o sufixo *-ariu*. A forma simple latina que se corresponde a *salgueiro* é *salice*, pero en galego non se mantén.

20. Rocha (San Cosme)

Rocha é unha parroquia ubicada ao oeste do concello cunha superficie de 6,2 km². Está poboada por 89 habitantes repartidos en 5 lugares (O Alto, O Carregal, A Casanova, Malpica e Regüela) e presenta unha densidade de poboación de 14,35 hab/km².

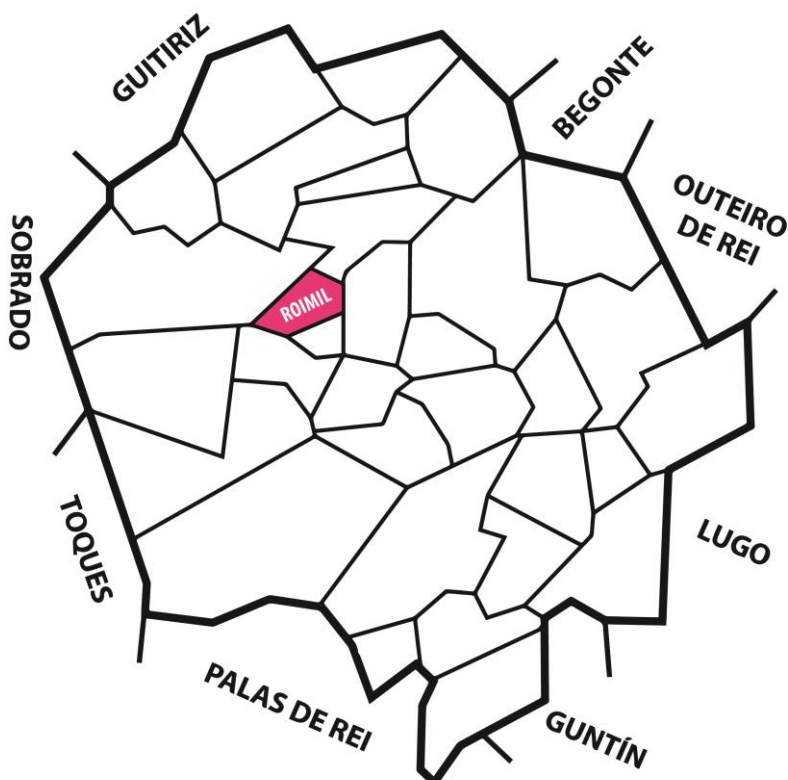
O topónimo **Rocha** é un caso particular dentro deste estudo polas complicacións que abrangue explicar as súas raíces etimolóxicas. O substantivo rocha podería vir do latín

rupes, aínda que semella difícil a evolución. Sobre este aspecto, a Real Academia Española aclara sobre o termo en castelán «roca» que ten unha orixe incerta e bastante dubidosa. Pola súa parte, J. Corominas comenta que presumiblemente sexa unha voz prerromana, quizais céltica (Joan Corominas, 2012: 510). O que é seguro é que A Rocha era un lugar onde abundaban estas pedras ou tiñan unha certa importancia, xa fora pola súa abundancia, tamaño ou historia.

No tocante aos lugares, **O Alto** refírese ao nivel topográfico e provén do latín *altus*. **O Carregal** ofrece varias explicacións: por unha parte, J. Caridad Arias relaciónao con outros topónimos coma Carrasquedo, Carragal ou Carragoso (dos cales afirma que proveñen da raíz latina *carr-* que significa «pedra») e atribúelle o significado de «pedregal». Por outra parte, Gonzalo Navaza defende que é un fitónimo baseado no latín *carrex*, *-icis* «carrizo/a», unha planta da división das briófitas que cobre coma unha capa os lugares nos que hai humidade, tamén coñecida co nome de *musgo* ou *mofo*. Esta última teoría fundaméntase na unión da raíz *carric-* máis o sufixo *-ale* (*carric-ale*), que co paso do tempo iría sonorizando a oclusiva xorda /k/ para convertela en /g/. Polo tanto o seu significado sería o de «lugar onde prolifera a carriza ou carrizo». **A Casanova** é outro topónimo do que xa falamos, moi abundante na nosa xeografía. Prové do latín *casa nova*. En canto a **Malpica**, hai unha serie de dúbidas sobre a súa orixe. Son moitas as teorías e os autores que informan sobre este tema, como tamén o son os nomes que gardan relación co desta parroquia: existe na comunidade autónoma de Galicia un concello co nome de Malpica de Bergantiños, en Toledo atopamos Malpica de Tajo, en Zaragoza Malpica de Arba e incluso no Portugal temos outro Malpica do Tejo (concello de Castelo Branco). Sobre estas catro localidades hai un nexo común, que é a existencia de muíños. Pascual Riesco afirma que serían polo tanto folktopónimos resultantes da «fórmula narrativa ou satírica pertencente á cultura oral» (Riesco 2006: 197) que farían alusión á mala calidade da moenda. Como di o refrán castelán, «el molino que pica mal el grano es el molino de Malpica». A pesar de que esta teoría é válida para os casos mencionados quizais non o sexa para a aldea friolense, xa que nesta non existe tal muíño e ademais o único caudal fluvial que discorre por esas terras é o dun pequeno regato. Outra posibilidade é a que mostra José P. Machado baseada na existencia dunha planta (agora extinguida) chamada malpica, que sería moi abundante nestas terras. No tocante á visión popular, crese que vén do

adverbio latino *male* e o participio *pictam*, que significa «mal pintada». Asimesmo, outra variante é a da raíz prerromana *mal-* («pedra») co mesmo participio, que viría a equivaler a unha rocha pintada. Por último, **A Regüela** sería o diminutivo da palabra latina *regula*, que significa regra, xa que en documentos medievais de Sobrado aparece nomeada unha *Villa Regulella*.

21. Roimil (San Xiao)

Parroquia cunha superficie de 3,1 km² situada no centro-oeste do concello, que conta con 121 habitantes repartidos nos lugares de A Alzada, O Bullo, Buxán, O Campo da Feira, Currás, Gudín de Abaixo, Gudín de Arriba, O Pazo, A Penagateira e O Piñeiro. A súa densidade de poboación é de 39,03 hab/km².

Segundo o Catastro de Ensenada, no Antigo Réxime as terras do que hoxe é a parroquia de Roimil pertencían a Augas Santas. Unha das celebracións máis destacadas desta parroquia no pasado sen dúbida era a súa feira. Descoñécese a data exacta na que comezou, pero sábese que foi posterior a 1749 xa que non aparece no catastro mencionado anteriormente. Ao principio celebrábase o día 6 de cada mes pero, cando en Friol comezou a feira do día 4 a principios do S. XX, a de Roimil pospúxose ó día 16 xa

que non tiña sentido unha separación entre ambas de tan só dous días. Naquela época había tenderetes, cantinas, gando... Porén, nos anos 50 deixou de celebrarse.

Neste caso, Roimil tan só nomea a unha parroquia do municipio de Friol. Non está presente en ningún outro lugar de Galicia, nin como concello, parroquia ou lugar.

O nome de **Roimil** provén do antropónimo gótico *Rodemirus*, o que se pensa que foi posuidor destas terras. Xa nos Tumbos de Sobrado do ano 404 aparece a forma *Riumir*, aínda que se pensa que foi un erro, xa que o lóxico sería *Ruimir*. En canto ós lugares, **A Alzada** resulta do latín vulgar **altiare*, verbo con base en *altus* («alto»). En ocasións, este significado asóciase cun lugar elevado no que se producen asentamentos temporais no verán, pero neste caso o topónimo garda relación cun «recurso de apelación».

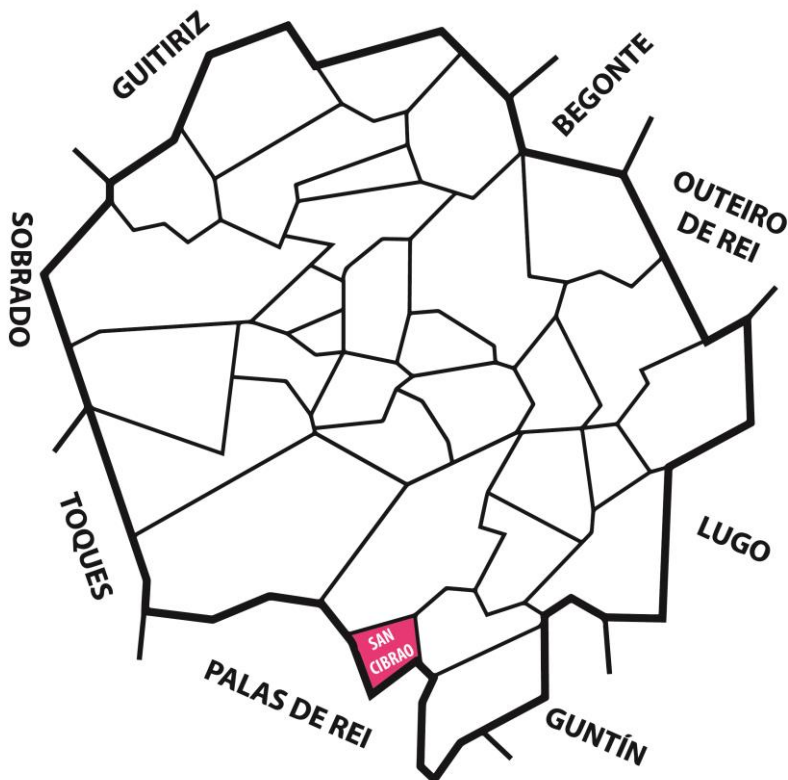
Por outro lado, **O Bullo** podería estar relacionado cun suposto posuidor latino chamado *Bullius*, aínda que esta hipótese está sen confirmar. Tamén é probable o seu vínculo con bullo, lama, xa que no Catastro de Ensenada fálase del coma o límite que separa dúas xurisdiccións e descríbese dun xeito no que se sobreentende este significado («sigue al bullo del prado pequeño...»). **Buxán**, segundo Joseph M. Piel, procede do antropónimo *Busianus*, derivado de *Busius*, que se documentou en Galicia no ano 812.

En canto a **O Campo da Feira**, chámase así lembrando a feira que se celebraba no lugar e da que xa falamos antes. Na parroquia de Guimarei (v. nº 9) existe un topónimo exactamente igual que alude ó mesmo. **Currás** aparece amplamente explicado na parroquia de Carballo (v. nº 4). **Gudín de Abaixo** e **Gudín de Arriba** poderían ter relación co antropónimo visigótico *Gotinus*. Nos Tumbos de Sobrado do S. XX xa aparecen as formas *Gutini* e *Gudini*. Outra hipótese sostén que este topónimo ten a súa base na forma xermánica *Gothi*. De novo, a oscilación entre **Arriba** e **Abaixo** (*ripa/bassus*) débese a unha diferenza de altura entre ambos lugares.

O Pazo, pola súa parte, é unha variante de Pacio (v. nº 17). **A Penagaiteira** é un topónimo composto pola forma *pena*, que procede do latín *pinna/penna*, e polo adxectivo *gaiteira*, que probablemente derive do gótico *gaits* («cabra») xa que o fol do

instrumento musical estaba inicialmente feito de pel de cabra. Por último, **O Piñeiro** é un fitónimo amplamente explicado en apartados anteriores (v. nº 2).

22. San Cibrao da Pregación (San Cibrao)

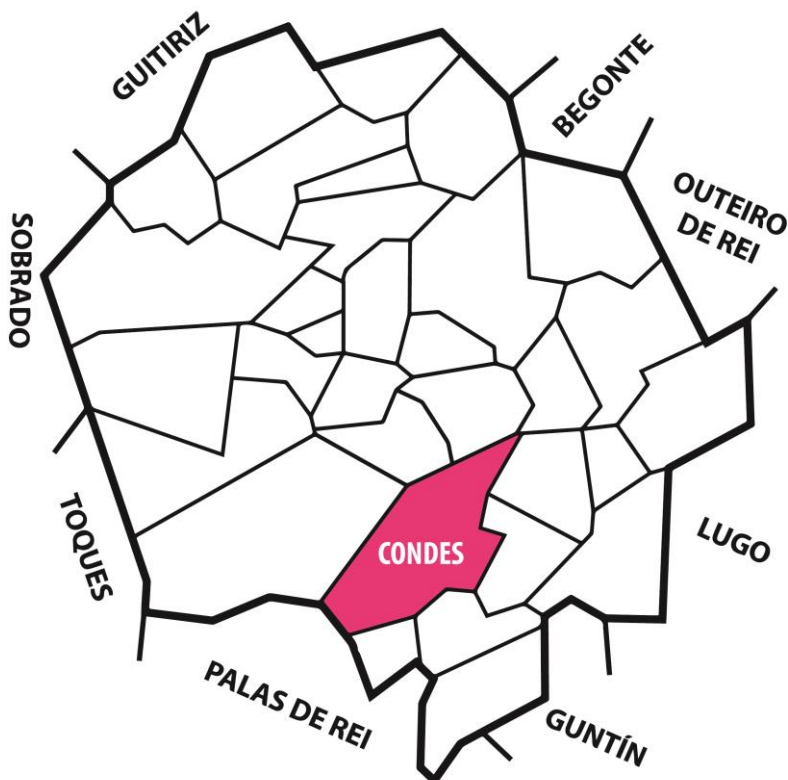
Parroquia situada ao sur do concello, nos límites con Palas de Rei. Posúe unha extensión de 3,7 km² e unha poboación de 41 habitantes repartidos nos lugares de Fontedelo, Recarei, San Cibrao e O Vilar. A súa densidade poboacional é de 11,08 hab/km².

San Cibrao débelle o nome ao seu patrón *Sanctus Cyprianus* (San Cibrao de Cartago), un bispo mártir do s. III moi importante na igrexa católica por ser un dos máximos expoñentes do cristianismo en Occidente. A segunda parte do termo proviría do latín *precatio-onis* que ten o significado de «pregar ou rogar».

Fontedelo agocha varias interpretacións Nicandro Ares afirma que «case foi aceptado por Moralejo como fonte de *gelu* («Fonte do xelo»)). Porén, é preciso ver outras hipóteses, comparando por exemplo *Fontedelo* con *Castrodelo* (Láncara), no que podería albiscarse o nome persoal *Tellus*, con lenición intervocálica det>d». Finalmente,

O Vilar xa foi explicado en apartados anteriores (nas parroquias de Narla e Ousá) e **Recarei** procede do xenitivo do nome dun antigo posuidor xermánico: *Recaredus* (*Villa Recaredi*), que coa evolución do termo perdeu o «d» intervocálico.

23. Condes (San Martiño)

Parroquia cunha superficie de 17,5 km² localizada no sur do municipio de Friol, que conta con 375 habitantes repartidos en 26 lugares: Abeledo, O Aciveiro, Arriba, Arxerei, Bustelo, A Cancela, As Casas do Monte, O Castro, A Devesa, O Fondoso, A Fonte do Can, Os Fornelos, Foxaco, A Hedreira, Macedo, As Pardellas, A Picha, Quintiá, Racamonde, O Rodo do Muíño, San Martiño, Santa Eufemia, A Torre, Ximondriz, Xul e Xulacasa. A súa densidade de poboación é de 21,42 hab/km².

O monumento máis destacado da parroquia de Condes é sen dúbida a súa igrexa, construída entre os séculos XII e XIX. Trátase dunha construción bastante grande que se sitúa no lugar de San Martiño. Tamén é preciso destacar que por esta parroquia pasa unha variante do Camiño de Santiago. Concretamente, atravesa emprazamentos coma As Pardellas e Macedo.

Ademais de pertencer ó concello de Friol, Condes tamén está presente no municipio de Carballeda de Avia, onde nomea a unha das parroquias (Santa María Vilar de Condes) e ademais é un lugar da mesma. Por outro lado, é un lugar da parroquia de San Vitorio da Mezquita (Allariz), de Corneda (Boimorto), de Paraños (Covelo), de Soandres (A Laracha), de Herbón (Padrón), de Punxín (Punxín) e de Vilaescura (Sober).

O nome de **Condes** vén do latín *comes comitis*. Isto coñécese practicamente a ciencia certa debido a que xa no S. XIII figura nalgúns documentos o nome de *Sancto Martino de Comitibus*. En canto ós lugares, **Abeledo** é un fitónimo derivado do latín *abellanetu* (*abellana* + sufixo colectivo *-etu*) e significa «lugar no que abundan as abeleiras». En Galicia xa se rexistrou o nome de *Avelaneto* no ano 1105. **O Aciveiro** ten relación co latín *aquifolium*, referido ás agullas das follas da planta, ao que se lle engadiu o sufixo *-ariu*, que pode darlle un valor colectivo ou referirse simplemente ó nome da planta.

Por outro lado, **Arriba** pode estar relacionado con *ripa*, como se mencionou noutras moitas ocasións, e referiríase a un lugar elevado. Outra opción é a súa procedencia a partir de *ad ripam* («na ribeira»), se o lugar se localiza na beira dun río. Neste caso, polo lugar non pasa ningún, pero si que o fai por cerca. **Arxere** procede do antropónimo visigótico *Angeredus*, que se supón que foi o primeiro posuidor da *villa Angeredi*. **Bustelo** é o diminutivo de *Busto*, un topónimo cuxa explicación orixinou unha ampla bibliografía. Unha das hipóteses é que partise da segmentación do verbo (*com*)*burere*, que polo tanto tería como participio *bustu*, que alude á queima de montes. Outra opción é que derive de *boue* («boi»), aínda que tamén pode ser un regresivo de *bostar*, forma emparentada á súa vez con *boue*. Na actualidade, *Busto* refírese a unha extensión de terra empregada para a produción de pasto para o gando.

A Cancela, pola súa parte, é un topónimo moi común en Galicia formado a partir do masculino *cancelo*, forma procedente do latín tardío *cancellus*. Segundo o DRAG, unha cancela é unha «porta formada por táboas ou paus separados entre si e unidos aos traveseiros, que pecha o paso a unha propiedade» ou unha «porta formada por barras de metal, que adoita formar parte dun cercado». A primeira vez que se rexistrou este topónimo foi nos Tombos de Lourenzá no ano 1266 (*Souto da Cançela*). **As Casas do**

Monte proveñen das unidades latinas *casa* e *mons*. Este último, en xeral, na actualidade relacionase co significado de «montaña» aínda que pode conter matizacións coma a de ser un lugar cuberto de broza.

Por outro lado, **O Castro**, vén do latín *castru*, que alude a unha fortaleza ou lugar fortificado. No DRAG defínese coma un «poboado fortificado da Idade de Ferro ou final da Idade de Bronce, propio da Europa occidental». Segundo varios autores, estes topónimos adoitan sinalar ruínas de fortificacións levantadas en tempos prerromanos. Porén, outros din que eran edificacións levantadas polos romanos para defenderse dos galegos, e viceversa. **A Devesa** xa se tratou en entradas anteriores (v. nº 1, nº 18). **O Fondoso** podería ser un equivalente de «moi profundo», de xeito que sería o contrario de *Arriba*, outro topónimo da parroquia. Ademais, sinala Nicandro Ares, outros autores prefiren relacionalo cunha *Fonte do Oso*, do latín *ursus*. Esta última forma tamén puido ser un nome persoal.

Por outra parte, **A Fonte do Can** é un topónimo composto por dúas partes, das cales a primeira procede do latín *fonte*, que significa «auga, fonte, manancial». A segunda, pola súa parte, pode proceder tanto de *can-canis* («can») coma dun suposto fundador da vila chamado *Canis*. **Os Fornelos** parece ser un diminutivo da forma latina *fornus/furnus* («forno»), aínda que tamén se relaciona con *furna* («cova»). De tódolos xeitos, parece relacionarse cun lugar oco, con pequenas covas. **Foxaco** sería unha forma procedente de *fogium* («foxo») ao que se lle engadiu o sufixo despectivo *-aco*. Pode ser mesmo unha variante de *fochanca* («buraco no terreo»). Dise que ao principio era un lugar destinado á caza de animais, pero esta hipótese está sen demostrar.

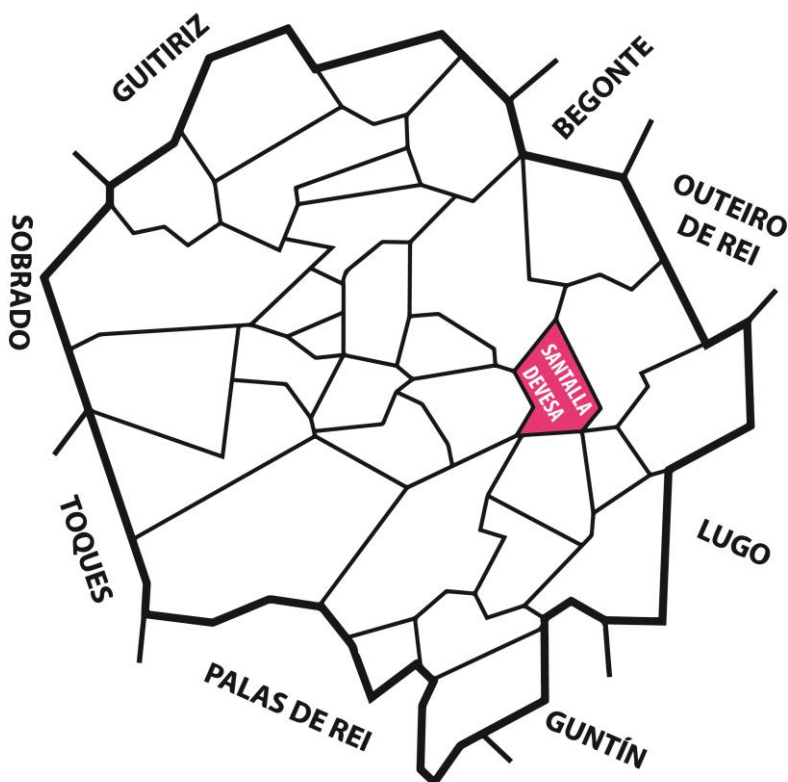
En canto a **A Hedreira**, está claro que a súa orixe está no termo latino *hedera*, «hedra». **Macedo** é un fitónimo que é preciso analizar por partes. Está formado con base en *mazá*, que en latín era *matiana/mattiana*, unha voz derivada de *Matius*, o personaxe que se cre que difundiu esta árbore froiteira. A esta forma engadiuselle o sufixo colectivo *-eto* (*mattianeto*), e alude a un lugar no que hai moitas mazás. No ano 1282 rexístrase un documento no que se cita «*San Martino dos Condes que est in villa de Maçaedo*». **As Pardellas** é a forma plural do termo do latín vulgar *parietella* («parediña»).

Por outro lado, **A Picha** é o feminino de *picho* que significa «cano ou billa por onde verte a auga unha fonte» (DRAG). Ademais, tamén pode ser unha onomatopeia de *pis*, que alude ao ruído que se fai ao ouriñar. **Quintiá** pode proceder dunha *villa Quintiana*, que pertencería a un tal *Quintianus*. Outra opción é a súa derivación a partir doutro posuidor xermánico, *Quintila*, cuxa raíz, ao igual ca no caso anterior, vén do gótico **kind-* («descendencia, familia»). O lugar naquel entón chamaríase *villa Quintilani*. **Racamonde** probablemente teña a súa orixe no antropónimo visigótico *Recamundus*. **Rodo do Muíño** fai referencia a un lugar con perímetro circular, semellante a unha *rota* («roda») de (*saxum*) *molinum*

San Martiño de Condes é a aldea que lle deu o nome á parroquia, e dela xa se falou ó comezo da entrada. **Santa Eufemia** é un haxiónimo grego que evoca a santa *eufemía*, un nome tirado de *eufemeo*, que significa «ben falada» ou «que ten boa fama». Esta *Santa Eufemia* foi a filla dun senador de Calcedonia e morreu mártir na persecución de Diocleciano (ano 303) e a súa festividade conmemórase o 16 de setembro segundo o santoral primitivo. **A Torre** procede do latín *turre*, e este, á súa vez, do grego *túrris* («edificio elevado, fortaleza, lugar alto»). Outras opcións céntranse na procedencia preindoeuropea do termo (raíz **tor-* *tur-* «alto»), que mesmo podería estar emparentada coa irlandesa (*tor-* «rochedo, torre»).

En canto a **Ximondriz**, resulta da mestura doutros dous topónimos, Ximondre e Mondriz. Polo tanto, parece unha redución de *Gemundi Munderici*, un nome e apelido visigótico. **Xul** vén da evolución do xentilicio latino *Iulius*. De feito, no ano 1037 hai un documento no que se cita este lugar como «*Guli, Sancto Martino...*». Por último, **Xulacasa** pode facer alusión a «a casa de Xul» porque, precisamente na ventá desta casa hai unha inscrición na que se menciona a un tal Xoán Xul. Outra opción é que proceda de *sub illa casa*.

24. Santalla de Devesa (Santalla/Santa Eulalia)

Santalla de Devesa é unha parroquia do leste do concello que conta con 86 habitantes repartidos nos lugares de Armada, As Casas de Covas, As Casas do Cego, O Curral de Abaixo, Os Pedrouzos, O Sisto, Toar, Vilapedre e A Vixía. A súa superficie é de 7,5 km² e a súa densidade de poboación de 11,46 hab/km².

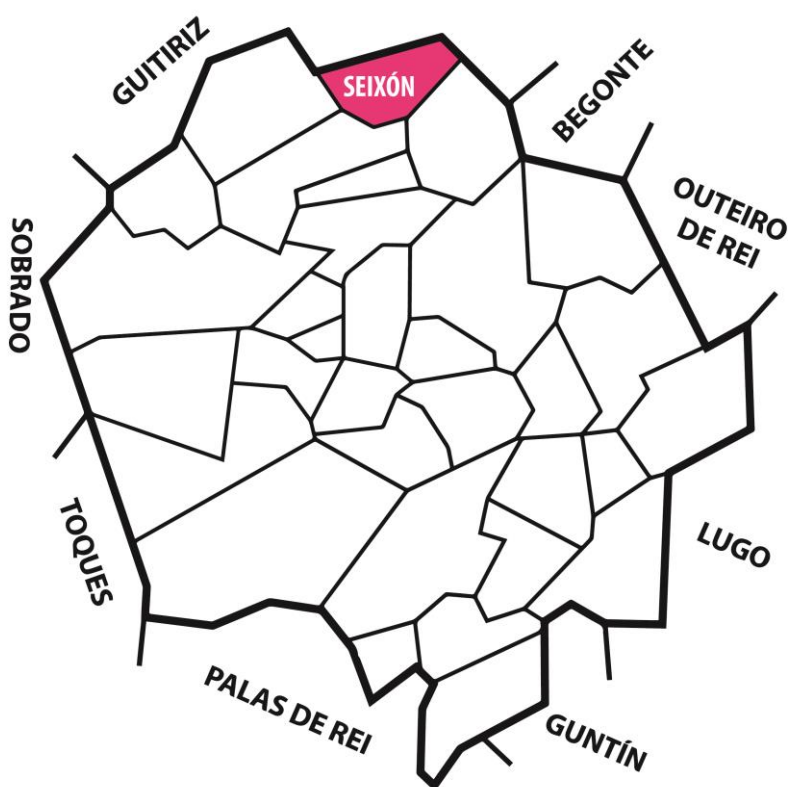
Como xa se explicou con anterioridade, a primeira parte do topónimo provén da virxe Santa Eulalia (ver *Madelos*) e o segundo do vocábulo latino *defensa*. En canto ao nome de lugar **Armada**, parece participio do verbo latino *armare*, e seguramente se referiría a unha trampa para cazar animais, como afirma N. Ares. **As Casas do Cego** serían vivendas (do lat. *casa*) dun posuidor *Caecus*, e **As Casas de Covas** virían da palabra latina vulgar *covas*, de idéntico significado ao actual.

O Curral de Abaixo designa un curro (lat. *currale*) situado nun lugar baixo; neste caso fórmase co adxectivo *bassum*. **Os Pedrouzos** fai referencia a grandes pedras non traballadas; provén do latín *petra* máis o sufixo *-uceus*, e seguramente teña relación co tumulto prehistórico achado nestas terras: unha mámoa composta de varias rochas de

considerable tamaño. **O Sisto**, pola súa parte, xa foi explicado nalgunhas das anteriores parroquias (ver Anxeriz e Prado). **Toar** asemella ser unha *villa Teodari*, é dicir, unha vila pertencente a un personaxe gótico chamado *Teodarius*.

Vilapedre ten unha orixe sinxela: é o conxunto do substantivo latino *villa* e o xenitivo do antropónimo *Petro*; polo tanto sería *villa Petri* (Vila de Pedro). Por último, **A Vixía** podería gardar relación cun antropónimo *Vigilius* ou tamén coa palabra avesía, que se refire a unha zona sombría e apartada da luz do sol. Asimesmo, Nicandro Ares facilita tamén outra solución baseada na existencia dunha «torre vixía», aínda que ningunha das mencionadas teorías está máis argumentada que as demais.

25. Seixón (San Paio)

Parroquia cunha superficie de 6,2 km² situada no norte do municipio de Friol, que conta con 86 habitantes repartidos nos lugares de A Abelaira, Cela, A Pedranegra, Seixón de Abaixo, Seixón de Arriba, Subcampo e O Vilar. A súa densidade de poboación é de 13,87 hab/km².

O monumento máis destacado da parroquia é de novo a igrexa, neste caso de estilo románico e construída no século XII grazas ó mestre *Iohannes*. Tamén ten unha área recreativa moi natural pola que pasa o Camiño Norte a Santiago de Compostela. Ademais, no tramo do río Parga que atravesa esta parroquia hai dous muíños, o do Gabino e o do Roque.

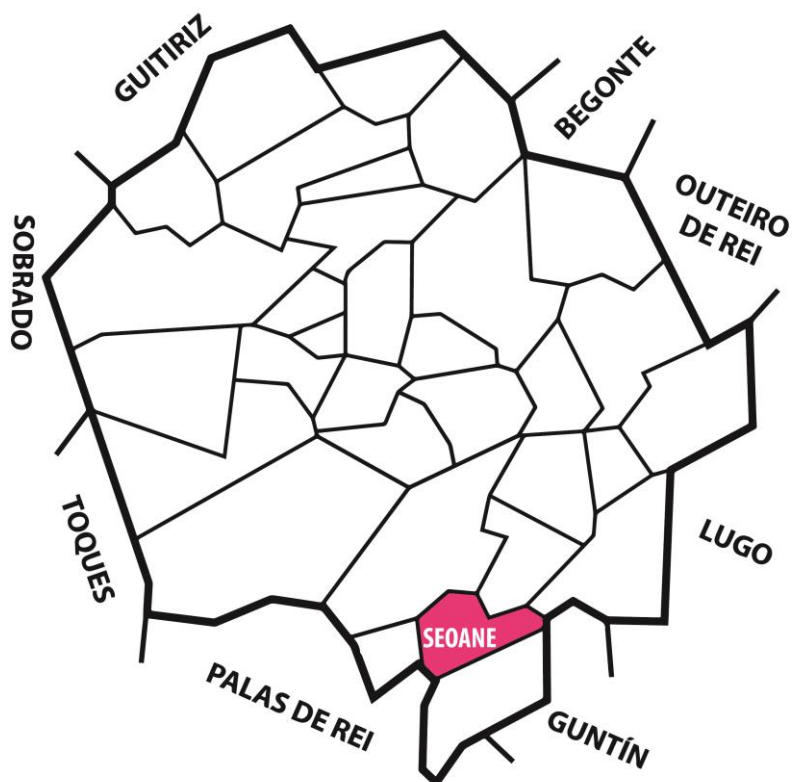
Neste caso foron dous lugares os que lle deron nome á parroquia. Ademais de localizarse neste concello, Seixón tamén é un lugar da parroquia de San Salvador de Sabadelle, en Portomarín.

O topónimo de **Seixón** vén do antropónimo étnico *Saxonius* («de Saxonia»), aínda que hai quen defenden a hipótese da súa procedencia a partir de *saxum* («rocha, penedo»). De tódolos xeitos, o certo é que nos Tombos de Sobrado do século X xa se menciona esta vila (*Saxoni*), e nos séculos posteriores aparece como *Saixom* (S. XIII) e *Seixom* (sen data).

En canto ós lugares, **A Abelaira** procede da voz *abelá* (*abellana nux*), que se acepta coma un derivado da cidade latina de Abella. A esta voz engadíuselle o sufixo *-aria* (*abellanaria*). Co tempo, dito sufixo mudou a *-aira* e o *-ll-* transformouse nunha soa consoante *-l-*. **Cela** vén do latín *cella* e, na opinión de Nicandro Ares (2011: 872), podería aludir á existencia dalgún celeiro de orixe monástica. **A Pedranegra** procede de termos tan transparentes como *petra* e *nigra*.

Por outro lado, **Seixón de Abaixo** e **Seixón de Arriba** diferéncianse na diferenza de altitude presente entre ámbolos dous lugares. **Sucampo** procede do termo latino *campus* («campo») ao que se lle engadiu o prefixo *su-* («sub-, debaixo»). Por último, **O Vilar** xa foi explicado na parroquia de Narla (v. nº 14).

26. Seoane da Pregación (San Xoán)

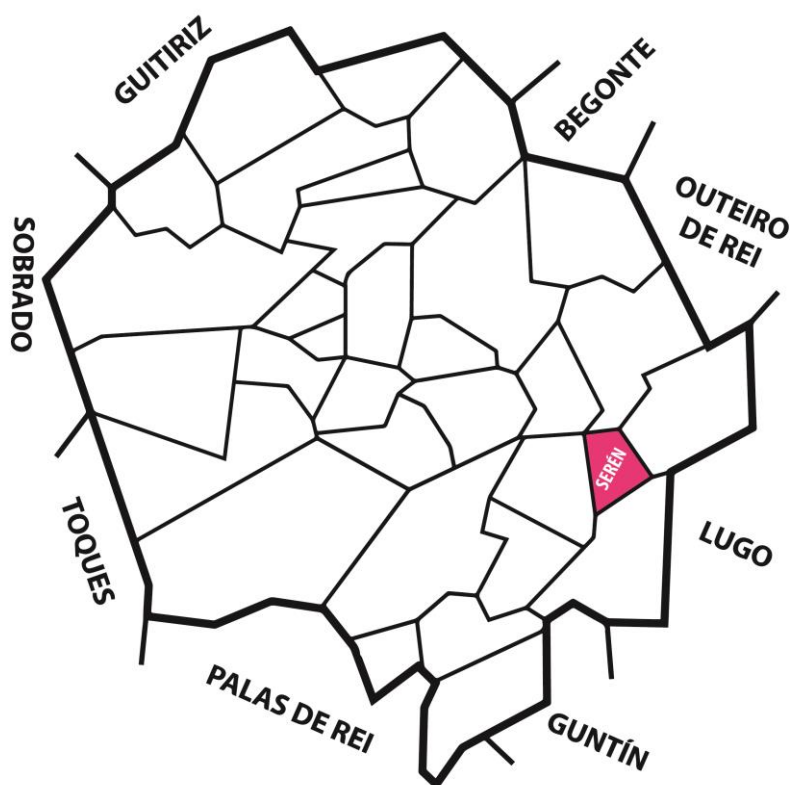
Parroquia cunha extensión de 6,2 km² situada ao sur do concello. Conta con 56 habitantes distribuídos nos lugares de A Escravella, Mundín, O Pedroso, Seoane e Tralacorda. A súa densidade de poboación é de 9,03 hab/km².

O topónimo de **Seoane** (que da nome tanto á parroquia coma a un dos lugares) ten a súa orixe no latín *Sanctus Iohannes* (San Xoán) que, debido á evolución fonética, derivou no termo que hoxe coñecemos. Trátase polo tanto dunha dobre referencia ao patrón da vila, San Xoán, que se fixo necesaria coa evolución do mencionado haxiotopónimo. A parte final deste, como xa se explicou no apartado de San Cibrao da Pregación, provén do latín *precatio-onis* que significa pregar, orar ou rezar, e que seguramente se referiría a un antigo santuario ou monumento relixioso construído na honra de San Xoán.

En canto aos nomes das entidades poboacionais, **A Escravella** semella vir da mesma raíz ca o insecto escaravello (do lat. *scarabeus*) aínda que tamén é certo que podería derivar do verbo escarbar, pero é de difícil explicación. **Mundín** sería o xenitivo do

antropónimo *Mundinus*, voz latina ou gótica, pero hai discrepancias entre os autores. O **Pedroso**, pola súa parte, fai referencia a un terreo onde as pedras son abundosas, do latín *petrosus*. Por último, **Tralacorda** designa un lugar que se atopa «detrás da corda», ou sexa, detrás do cordal dunha montaña. É preciso dicir que esta é unha fórmula moi común na conxunción dos topónimos galegos, xa que hai un bo número deles que están compostos pola partícula *tras-*, como por exemplo a parroquia de Trasparga en Guitiriz, Trascastro en O Incio, ou mesmo a veciña parroquia de Trasmonte.

27. Serén (Santa Cruz)

Parroquia cunha superficie de 3,1 km² situada no leste do concello de Friol, que conta con 26 habitantes repartidos nos lugares de A Casanova, A Ferreira e Serén. A súa densidade de poboación é de 8,38 hab/km².

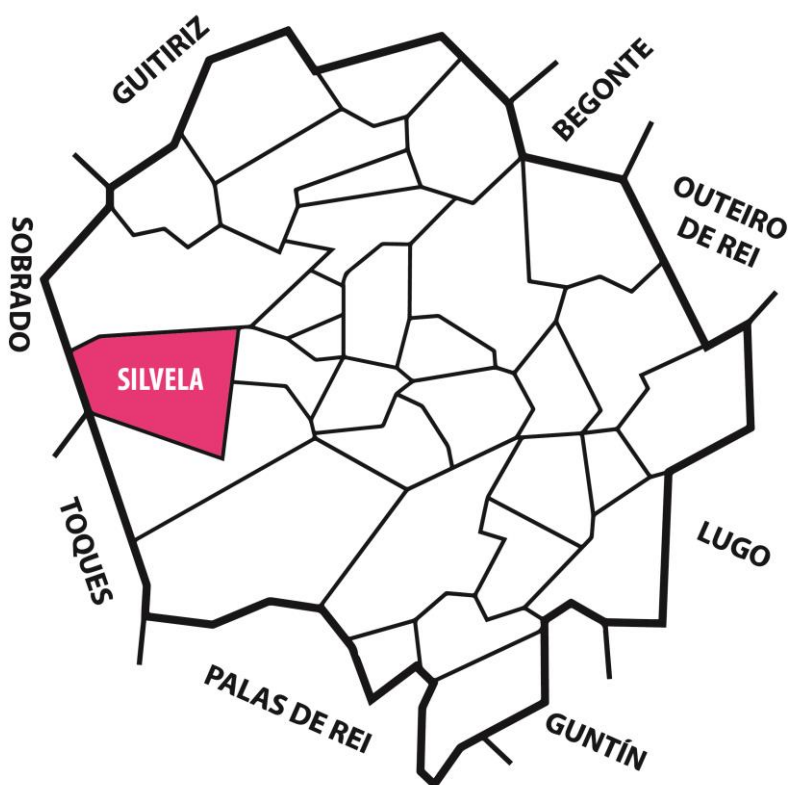
O que hoxe é a parroquia de Serén estivo ocupado por persoas desde fai moitos anos, tal e como indica o Castro de Paradela. Varias guías eclesiásticas din que o seu patrón é San Cibrao no lugar de Santa Cruz. Isto pode deberse a que Silvarredonda antes

agrupábase no conxunto desta parroquia. Malia a súa pequena extensión, conta cunha igrexa bastante importante.

No municipio, Serén é un lugar que lle deu nome á parroquia. Ademais, tamén está presente en Santa María de Piñeira (Taboada).

O nome de **Serén** procede do antropónimo latino *Serenus*, que fundou aquí a súa *villa*. No século XI xa hai documentos nos que se refiren a este lugar como *Seren e Serene*, mesmo se pensa que aparece a forma *Serenis* nun do S. XIII. En canto ós lugares, **A Casanova** explicouse detalladamente no apartado correspondente a O Pacio (v. nº 17). **A Ferreira** (v. nº 2).

28. Silvela (Santa María)

Silvela é unha parroquia do oeste do concello, de 10,6 km², que conta con 129 habitantes repartidos en 16 aldeas: Busto, Campelo, O Cango, Os Carrelos, O Cibreiro, Corteporcos, A Covariza, A Eirexe, O Espiño, A Marcela, A Pallota, O Pardiñeiro, Pedramaior, As Petas, Reción e Silvela. A súa densidade de poboación é de 12,16 hab/km².

Silvela e paso obrigado para os camiñantes que se dirixen a Santiago antes de entrar na provincia de A Coruña, polo que foi sempre un enclave de confluencia relixiosa. A este respecto, chama a atención que na igrexa desta parroquia se conserven unha serie de lápidas que evidencian a importancia histórica que deberon ter estas terras, xa que os sepulcros datan de moi antigo e aínda teñen grabados os escudos de varias liñaxes como poden ser os Varela ou os Seixas.

O nome de Silvela (que designa tanto a parroquia coma un dos lugares) é claramente un diminutivo do substantivo latino *silva* que significa arbusto, máis concretamente o espécime galego que todos coñecemos, polo que, seguramente se referiría á abundancia do mesmo nesta zona. **Busto** é un caso peculiar, xa que é un termo moi evolucionado, no que case se perdeu totalmente a semellanza coa raíz inicial. Hai dúas solucións propostas para o termo; unha consiste na relación co verbo latino *burere* (sería o participio *bustum*) que significa «queimar», e a outra co substantivo *bos* «buey». A primeira etimoloxía deriva da práctica común entre os campesiños de queimar a maleza para obter pastos para o gando. No segundo caso, está ligada ao desenvolvemento da gandeiría de bois, xa que na época medieval proliferaron os establos e pasteiros adicados a este gando.

Campelo e Os Carrelos proceden de sendos diminutivos das raíces iniciais *campus* e *carrus*, que significan «campo» e «carro» respectivamente. **O Cango**, como explica Nicandro Ares, podería vir da palabra celta *campos*, que designa unha forma curva, e, polo tanto, relaciónase coa morfoloxía do terreo, concretamente cunha depresión. **O Cebreiro**, pola súa parte, aparece xa nos documentos medievais dos Tumbos de Sobrado. O seu desenvolvemento é moi discutido pero crese que seguramente estea ligado a *equos feros* «cabalos salvaxes», ou como se dicía no latín vulgar, *eciferus*. Esta proposta quizais teña bastante que ver coa orixe doutros topónimos coma o do concello de O Cebreiro, que parece ser o resultado de *montem equiferarium*, é dicir, un monte onde abundan estes animais salvaxes, o que tamén podería ser válido para o termo a analizar, xa que se trata dun terreo elevado con características comúns ás do concello. O mesmo sucede con outra proposta de N. Ares que remite á acepción que, coloquialmente, se lle aplica en galego a esta palabra: golpe forte de vento e chuvia fría.

Corteporcós alude a dous nomes latinos, *cohors* («cuadra») e *porcus* («porco»). **A Covariza** sería a vila dun posuidor gótico chamado Quedericus, aínda que tamén cabe a posibilidade de que estea vinculado con cova, xa que na xeografía galega hai numerosos nomes coa terminación -iza (Pastoriza, Vacariza, etc.). **A Eirexe** xa foi explicada con anterioridade (ver Guinarei). **O Espiño** deriva da planta co mesmo nome, do latín *spinus*. **A Marcela** provén do antropónimo latino Marcellus (que dá nome a outros lugares cercanos ao concello de friol como pode ser o lugar de Marcelle, no concello de Outeiro de Rei), e neste caso evolucionou como un feminino ata os nosos días. **A Pallota** referiríase a unha palloza, ou sexa, unha cabana co teito de palla, construción típicamente galega (do latín *palea*, «palla»).

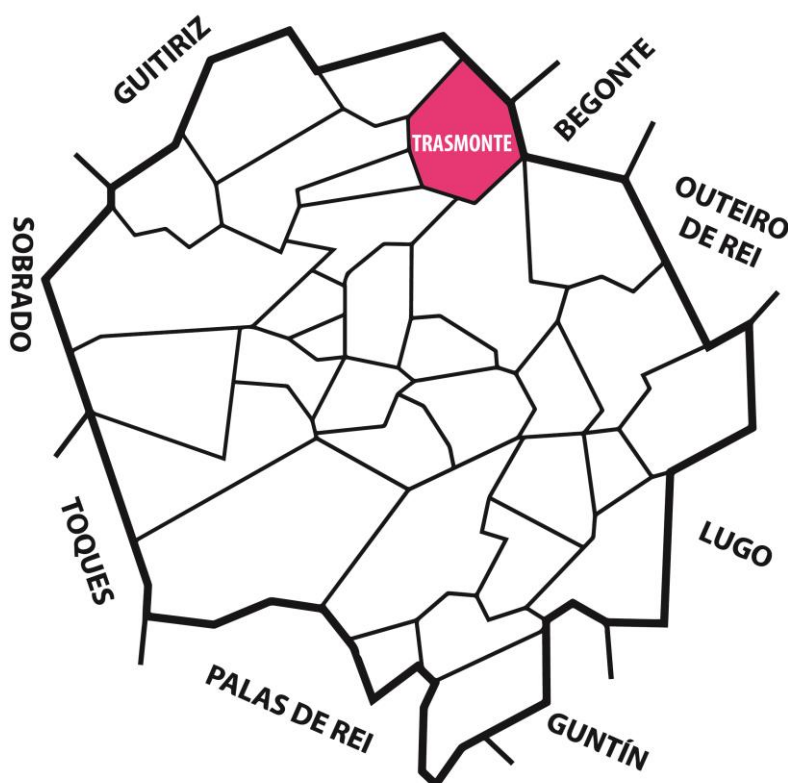
O Pardiñeiro, que en galego significa edificio en ruínas e deshabitado, evoluciona de *parietinae-arum*, con base en *paries-etis* (pared). **Pedramaior** é un composto de orixe latina nas palabras *petra* e *maior*. **As Petas** probablemente proveña do verbo latino *peditare*, aínda que tamén existe a posibilidade, como así afirma N. Ares, de que o faga de *petita*, plural de *petitum*, que significa demandas xudiciais. Finalmente, **Reción** é un dos poucos nomes que provén dun antropónimo de muller; neste caso parece ser de *Ricilone* (outro caso témolo nesta mesma parroquia, concretamente en A Marcela).

29. Trasmonte (Santiago)

Parroquia cunha superficie de 8,1 situada no nordeste do municipio de Friol, que conta con 91 habitantes repartidos en 15 entidades de poboación: A Bouzaboa, A Bouzaboa de Abaixo, A Calle, O Curral, A Devesa, O Estanque, O Fontao, Os Mosqueteiros, A Muraza, O Pazo, A Pena, A Ramada, A Rocha, Vilariño e Vilarmende. A súa densidade de poboación é de 11,23 hab/km².

Coma noutras parroquias, o monumento máis destacado é a súa igrexa, cuxa orixe se encadra dentro do románico aínda que foi profundamente reformada no barroco. Ademais, conta cun castro, o que indica que esta zona era bastante rica en recursos. Dise que o empregaban os romanos para asegurar a defensa do que actualmente é a cidade de Lugo, e nel atopáronse unha gran cantidade de restos da época. Outro resto de épocas pasadas é un sartego, que se sitúa ao redor dos séculos VII-VIII, coincidindo coa etapa na que estiveron os suevos e os visigodos. Del consérvase a tapa monolítica, algo non demasiado común xa que, ao empregarse posteriormente para usos diversos, adoitaban perdela.

Ademais de ser unha parroquia do concello de Friol, Trasmonte éo do municipio de Ames e do de Oroso (ambos en A Coruña). Tamén é un lugar das parroquias citadas, e de San Cristovo de Dombrodán (Arzúa), Santalla de Cervo (Cedeira), San Martiño de

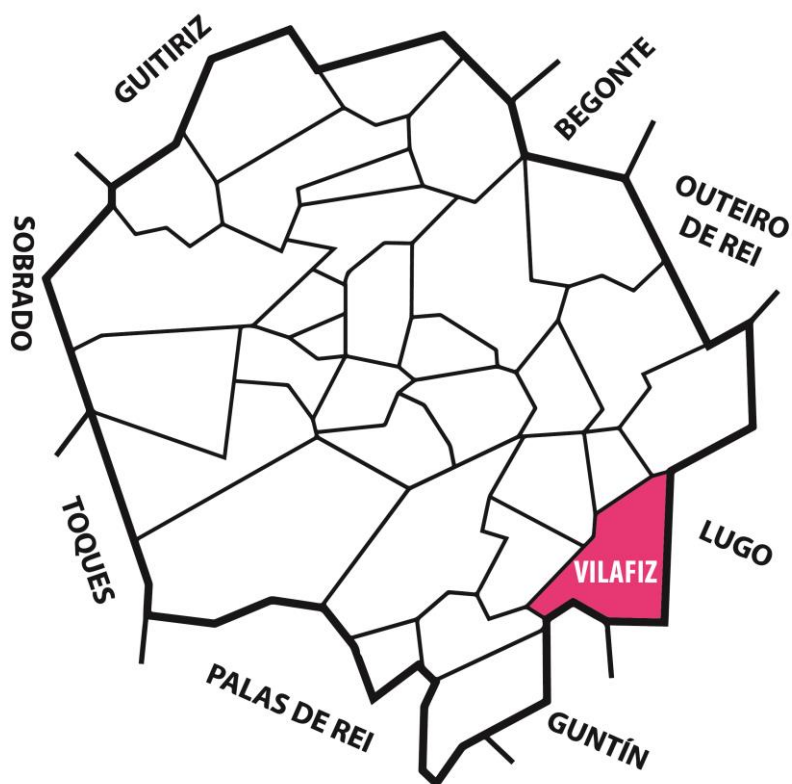
Barbude (A Estrada), San Martiño de Mondoñedo (Foz), Santa María de Neda (Neda) e San Mamede de Vilachá (A Pobra do Brollón).

O nome de **Trasmonte** alude a unha situación orográfica concreta, *trans montem* («tras dun monte»). Tamén cabe a posibilidade de que proveña do antropónimo xermánico *Trans-mondo*, que fundou alí unha *villa*. En canto ós lugares, **A Bouzaboa** é un topónimo composto pola forma prerromana **balcea/*baltia* («bouza») e o adxectivo latino *bona* («boa»). Refírese basicamente a un terreo abandonado no que abunda a maleza. **A Bouzaboa de Abaixo** contén o matiz de ser un lugar situado a unha altitude inferior, grazas á forma *bassus*. **A Calle** pode proceder da forma latina *callis*, que se refire a un camiño para o gando, ou do antropónimo *Callius*, que fundaría a *villa Callii*.

Por outro lado, **O Curral** explicouse previamente (v. nº 11), ao igual ca **A Devesa** (v. nº 1, nº 18). **O Estanque** ten unha orixe inicialmente prerromana, xa que parte do céltico *ektanko*, que ten *extancare* como forma latina. Concretamente, provén do lat. *stagnum* («depósito de auga»). **O Fontao** deriva de *fontanu*, un adxectivo que se basa no lat. *fonte* (<*fons*). **Os Mosqueiros** procede do latín *muscarium* (que vén á súa vez de *musca*, «mosca») e é un lugar no que abundan estes insectos. Pode tamén facer referencia a un lugar con herbas altas que medran entre a semente. Este lugar figura nos Tombos de Sobrado como *Muscarios*.

A Muraza, pola súa parte, é un topónimo cunha orixe bastante incerta. Unha das teorías explica a súa procedencia a partires de (*nux*) *moracia*, unha noz moi dura ou unha muralla grande. **O Pazo** mencionouse xa anteriormente coma unha variante de Pacio (v. nº 17), ao igual ca **A Pena** (v. nº 5 e nº 6). **A Ramada** era *ramata* no baixo latín e deriva de *ramus* («ramo»). **A Rocha** (v. nº 20) e **Vilariño** (v. nº 15). **Vilarmende** foi *villaris - are* de *Mendo/Menendo*, un antropónimo xermánico.

30. Vilafiz (Santa María)

Parroquia situada ao sudeste do concello que ocupa unha superficie de 10 km². Conta con 64 habitantes repartidos entre 10 entidades (Acevedo, A Folgueira, Fondemera, Gonce, As Laxes, O Outeiro, Rebordelo, Remesil, Romá e Vilafiz) e unha densidade de poboación de 6,4 hab/km².

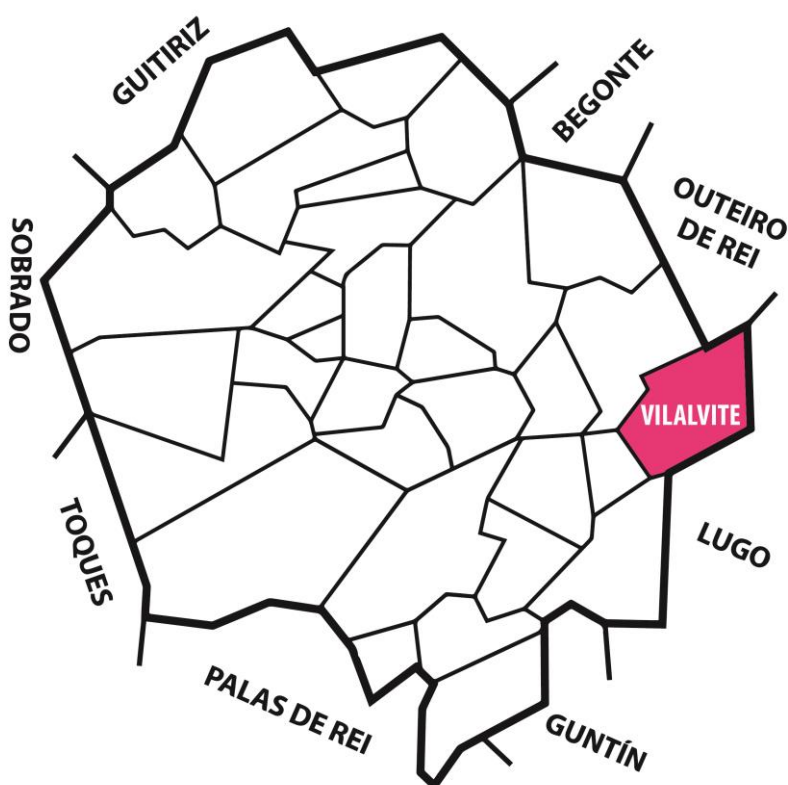
O monumento máis coñecido é o Pazo de Remesil, unha construción magnífica de granito e de planta en forma de ‘u’. Polos escudos que se conservan en varios saíntes do edificio puido pertencer a varias familias, entre elas os Novoa, os López e os Montenegro.

A aldea de **Vilafiz**, que dá nome á parroquia, parece ser unha *Villa Felicii*, é dicir, unha vila propiedade dun posuidor chamado *Felicius*, nome latino que derivaría de *Felix-icis* («feliz»). **Acevedo** parece ser unha zona onde abundan os acevos ou acivros, unhas árbores silvestres da familia das aquifoláceas, de follas brillantes elípticas ou ovais, duras e con espiñas nos bordos. Procede do latín vulgar *aquifolium*, e aparece nomeada nun documento sen data dos Tumbos de Sobrado, ao igual que a aldea de **A Folgueira** (do lat. *filicaria*), un fitónimo que alude á abundancia de fentos (do lat. *filix*). Outro

fitónimo presente nesta parroquia é o de **Rebordelo**, que vén a ser un sinónimo do termo carballeira (do latín *roborotellum*, de *roboretus*).

O lugar de **Fondemera**, pola súa parte, é a fonte onde nace o río Mera, un hidrónimo prerromano e afluente do río Miño. **Gonce** ten a súa orixe noutro antropónimo, neste caso tamén feminino, que se escribiría Gundia ou Gonza. **Remesil** procede do antropónimo feminino xermánico *Remesildi*. **Romá** sería unha antiga *villa romana*, propiedade dun *Romanus*. Por último, **As Laxes** e **O Outeiro** xa foron tratados noutras parroquias (ver Miraz e Carballo, respectivamente).

31. Vilalvite (San Pedro)

Parroquia cunha superficie de 11,2 km² situada no leste do concello de Friol, que conta con 173 habitantes repartidos nos seguintes lugares: Bedús, As Camoiras, Carballal, Castrodá, Cerracín, Corra, As Donas, As Ferrerías, A Penalonga, As Penelas, O Rebolo, A Retorta, Santa Marta, O Sobrado e O Vento. A súa densidade de poboación é de 15,44 hab/km².

Nesta parroquia atópanse varias mámoas e medorras que son testemuñas da existencia de poboadores no lugar dende tempos bastante remotos, aínda que na actualidade está cubertas de maleza. O mesmo ocorre con dous castros, o de Cerracín e o de Castrodá, dos que se conservan os restos pero é complexo acceder a eles. Tamén se mantén un Pazo, o das Camoiras, que era propiedade de Pedro Varela de Neira e que aínda agora conserva o escudo familiar. Como curiosidade, é importante destacar que no lugar de Cerracín se atopa un dos carballos máis antigos de Galicia.

Ademais de ser unha parroquia do concello de Friol, Vilalvite tamén está presente noutros municipios. Así, é un lugar de Santa María Madalena de Coeses (Lugo) e de Santiago de A Laxe (Paradela).

O nome de **Vilalvite** parece proceder dunha *villa Albiti*, fundada polo xermánico *Albitus*, cuxo primeiro elemento deriva do gótico *alls* («todo») ou de *alhs* («santuario»), e o segundo pode que tamén do gótico *wit(t)* («entendemento»). De tódolos xeitos, hai autores coma Kreper que non dan por segura esta procedencia. Así, podería ser tamén un termo con orixe prerromana, ou derivado do latín *albus* + *-ittus*. Porén, os documentos galegos nos que aparece este topónimo dende o S. IX parecen desmentir esta hipótese. No ano 969 xa aparece a forma *Aluito* e no 989 *Aluitus*.

En canto ós lugares, **Bedús** ten tamén a súa orixe nun antropónimo latino, sexa este *Betunius*, *Vetunius* ou *Bitunius*. Tamén podería corresponder a *Bedules*, forma que coincide cun topónimo do concello de Samos. Hai documentos do S. XV nos que se fala de *Veduus* e *Beduns*. **As Camoiras** é un topónimo non moi común na xeografía galega que se pensa que procede dunha *villa Camauria*, unha forma feminina similar ao *Camuria*, en masc. *Camurius*. Nicandro Ares (2011: 877) compárao con outros lugares como Fontoira (*Fonteauria*), Valoira (*Vallis aurea*) e Viloira (*Villauria*). Así, sería un topónimo bitemático, quizais *cama aurea*.

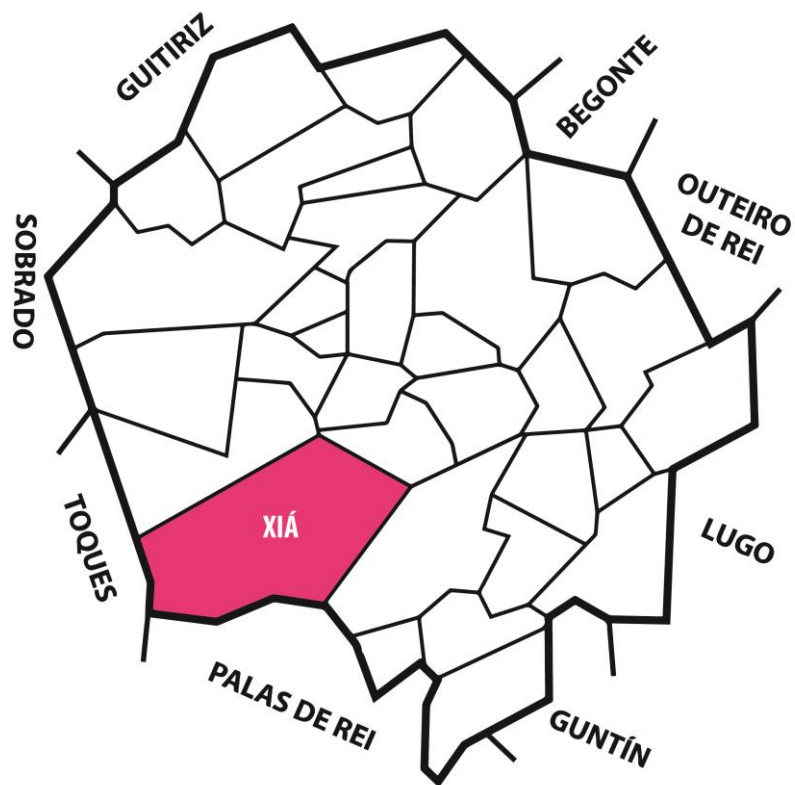
Por outro lado, **Carballal** fai referencia a un lugar no que abundan os carballos (v. nº 4). **Castrodá** sería un «Castro de Adá», cuxa última forma procede do antropónimo visigodo *Atane*. **Cerracín** procede da forma de xenitivo do antropónimo *Sarracinus/Sarracenus*, un nome común entre os servos de Sobrado dos Monxes, aínda

que tamen o era en Samos e noutros lugares. Podería estar formado a partires do subs. *sarracenus*, a través do grego bizantino *sarakenós*. Pénsase que todos os topónimos que comparten esta raíz poderían responder a repoboacións realizadas dende terras do sur, xa que hai moitos exemplos desde antropónimo latino cristián nos diferentes diplomas portugueses e asturianos.

En canto a **Corra**, é unha forma equivalente a Corda (v. nº 15), aínda que tamén se pode comparar co asturiano *cuerna* («cercado»), da familia de *curro/curral*. **As Donas** é unha forma que se corresponde co latín medieval *domna, domina* («señora») e que ten número plural. **As Ferrerías**, do latín *ferraria*, serían terreos onde abundaba o *ferrum* («ferro») ou lugares nos que se ferraban carros, cabalos etc. **A Penalonga** é un composto latino formado por *pinna/penna* e o adxectivo *longa*. **As Penelas** v. nº 2.

Por outra parte, **O Rebolo** podería estar relacionado cun diminutivo do latín *robur* (en castelán, *roble*), pero tamén cabe a posibilidade de que proceda de **repollus* («brote dunha planta»). **A Retorta** é o participio do latín *retorqueo* («torcer») e refírese a un camiño con curvas ou á liña que pechaba o couto do que foi o bispo de Lugo. **Santa Marta** leva o nome da capela que se localiza nese mesmo lugar e que está adicada á santa hebrea. **O Sobrado** vén de *aedificium superatum*, é dicir, «edificio moi alto, que sobresaie». Por último, **O Vento** podería vir do latín *ventus* («vento»), do antropónimo *Benedictus* («Benito>Bento») ou, o que é máis probable, dunha pequena *vendita* («venta» en castelán).

32. Xiá (Santa María)

Xiá é unha parroquia ubicada ao suroeste do concello que ocupa unha superficie de 25 km². A súa poboación é de 359 habitantes, que se reparten entre 42 entidades que se mencionan a continuación:

- O Abeledo.
- Ascariz.
- A Bagulla.
- Bertamil.
- A Carballeira.
- A Casanova.
- Casantalla.
- Casferro.
- Caspardo.
- Casroque.
- Castorres.

- A Castronela.
- Corno do Boi.
- Currás.
- A Eirexe.
- O Enxeito.
- O Escorial.
- O Folgar.
- Fonteseca.
- O Foxo.
- O Foxón.
- Freixido.
- O Lousado.
- A Luz.
- Ordóñez.
- O Outeiro.
- A Pallota.
- A Peteta.
- Pontexiá.
- Portadornas.
- Portalamoso.
- Pousada.
- As Pozas.
- Rétede.
- San Paio.
- Sisto.
- Suouteiro.
- A Torre da Luz.
- O Toxo.
- O Vilar.
- A Xesteira.
- Xiá.

Conta cunha densidade de poboación que é das máis altas do concello, concretamente, 14,36 hab/km².

A súa historia está ligada intrínsecamente ao seu principal monumento: a Torre de San Paio de Narla. No lugar da Castronela eríxese este edificio que actualmente forma parte da rede museística da Diputación Provincial de Lugo. A súa construción seguramente data do século XII, aínda que no XVI sufriu unha serie de remodelacións debido aos danos causados na Revolta dos Irmandiños. Pertenceu a varias liñaxes, aínda que a máis coñecida é a dos Seixas, que deixaron a súa pegada en forma de escudo grabado nos linteis de varias ventás (o seu símbolo heráldico son catro pombas que están moi presentes en todo o edificio). Ademais dos tres corpos principais, Torre da Homenaxe, corpo central e torreón, completa o conxunto unha pequena capela do século XVIII dedicada a San Pelayo (San Paio).

O nome de **Xiá** procede dunha *villa Egilani* (do antropónimo visigodo *Egila*) que xa aparece nomeada nos Tumbos de Sobrado en torno ao século X. A evolución da palabra permitiu a desaparición da vogal inicial e o enxordecemento da consoante principal. Coma este, tamén outros topónimos da parroquia derivan de nomes de posuidores; así temos **Ascariz** (vila de *Ascaricus*, un posuidor de orixe visigodo), **Rétede** (de *villa Retiti*, voz xermánica), **A Bagulla** (derivada dun *villa Vaculeia*, do latino *Vaculeius*), **A Luz** e **a Torre da Luz** (unha villa do latino *Lucius* e unha torre de *Lucius*, respectivamente), **Ordóñez** (do posuidor *Ordoño*) e **Fonteseca** (a pesares de significar «fonte da que non emana auga», procede dunha *fons Sicca*, de raíz latina).

O caso de **Bertamil** é especial, pois formouse a partir do antropónimo *Vitermirus*, rematado nas sílabras *-mirus*, derivadas do gótico *mereis*, que significa «famoso ou célebre». Aínda que a súa orixe popularmente se relaciona coa dona medieval Berta, protagonista de varias lendas da tradición friolense, o certo é que procedería de *villa Vitermiri*, que co paso dos anos mudou o «r» polo «l».

O **Abeledo** deriva do latín *abellanetu* (*abellana* + sufixo colectivo *-etu*) e significa «lugar no que abundan as abeleiras». Outros fitónimos serían os de **A Carballeira** que indica a existencia dunha grande cantidade de carballos (da voz prerromana *carbalio*);

Folgar, que parece ser a *villa Felgaria* que aparece nos Tumbos de Sobrado (do latín *filix*); **Freixido**, conxunto de freixos (do latín *fraxinus*); ou **A Xesteira**, lugar de xestas (do latín *genista*).

Nesta parroquia son abundantes os nomes formados a partir dun composto que inclúe o substantivo latino *casa*. Algúns exemplos son **A Casanova** (conxuntos dos termos latinos *casa* e *novam*), **Casantalla** (casa de *Sancta Eulalia*), **Casferro** (derivado do lat. *ferreus*), **Caspardo** («Casa de Pardo», antropónimo latino *Pardus*), **Casroque** («Casa de Roque», voz xermánica) e **Castorres** (derivado do apelido *Turris*).

A Castronela é o diminutivo do vocablo latino *castrum*, polo que sería un castro pequeno. **O Foxo** e o **Foxón** comparten a mesma base latina (do latín vulgar *fogium*), pero no segundo caso trátase dun aumentativo.

Corno do boi era antigamente *Cornu de Bove*, e probablemente sexa un topónimo con moita historia xa que, segundo Nicandro Ares, xa se documenta arredor dos séculos XII e XIII. **Currás** é tamén outro lugar da parroquia de Carballo (v. nº 4), polo que a súa orixe xa foi explicada nesta. **A Eirexe** é un topónimo moi común no concello de Friol, polo que xa foi analizado noutras parroquias como poden ser as de Narla, Guimarei ou Silvela. O mesmo ocorre co **Sisto** (v. nº 2).

O Enxeito semella vir de *enxeitar*, que adquire o significado de abandonar. A este respecto, N. Ares reseña no seu libro sobre toponimia galega a posibilidade de que houbera un orfanato nestas terras, para aqueles nenos que as súas familias desamparaban. Etimolóxicamente procede do verbo latino *eiectare*. **O Escorial** ten varias orixes. En primeiro lugar, pode derivar do latín *aesculus* «acñeira», polo que indicaría a abundancia desta. A evolución da palabra neste caso sería a partires de *aesculealis*>*esculeal*>*escurial*>*escorial*. Outra teoría, que defende Nicandro Ares, é a da relación coa voz latina *scoria*, que significa «residuo», e polo tanto sería un lugar onde se amontoaba o lixo ou refugалlos de calquera tipo. Por último, aínda que é a solución menos probable, podería estar ligado ao adxectivo latino *obscurus*.

O Lousado é tamén moi común na toponimia galega debido a que procede do substantivo prerromano *lausia*, que significa «lousa», un material que foi amplamente explotado polos habitantes da zona durante anos. **O Outeiro e Suouteiro** proveñen da mesma raíz latina, o substantivo *altarium*, ao cal se lle engade, no segundo caso, a partícula *sub>su* que indica «debaixo de». **A Pallota** xa foi analizada na parroquia de Silvela (ver Silvela). **A Peteta**, pola súa parte, pode provir do verbo *petare*, que significa «golpear», aínda que tamén cabe a posibilidade de que sexa unha variante dalgunha das formas de *petita*, vocablo latino empregado para referirse ás demandas xudiciais. **Pontexiá** ten unha explicación sinxela, e é provén do conxunto dos termos *pontem* é o antropónimo *Egila*, que derivaron en Ponte de Xiá e pola “forza” da consoante xorda asimiláronse os dous nomes nun.

En **Portadornas** temos unha «Porta das dornas», un composto do cal non podemos delimitar con exactitude o significado do segundo termo, aínda que segundo Joan Corominas ten que estar moi relacionado cunha medida de capacidade que seguramente equivalese a un xarro ou ola. **Portolamoso** é outro dos compostos do latín *portus* máis, neste caso, a prelatina *lama*.. **Pousada** sería un lugar onde poder pausar o camiño (do latín *pausata*) para descansar. **AsPozas**, como o seu propio nome indica, é o plural do latín *putea* «poza», que á vez é o plural do substantivo *pozo* (*puteum*). **San Paio** vén de *Sanctus Pelagius* e dá nome á Fortaleza que existe en dita parroquia, seguramente na honra do mártir galego. **O Toxo** pode ser tanto o nome da planta (voz prerromana) ou o derivado do antropónimo *Tosius*. Finalmente, **O Vilar** repítese como topónimo noutras parroquias deste concello como poden ser Narla ou Trasmonte e vén do latín *villa*.

BIBLIOGRAFÍA:

ABEL EXPÓSITO, José Manuel. Guimarei, parroquia e santuario mariano. *Lucensia, miscelánea de cultura e investigación*. 2009, 19, 81-96. ISSN 1130-6831.

ABEL EXPÓSITO, Xosé Manuel. Lamas de Prado, Friol. En: *Xenealoxía.org* [en liña]. Xaneiro 2003 [consulta: 27 xuño 2016]. Dispoñible en:

<http://www.xenealoxia.org/linaxes/lugo/818-lamas-de-prado-friol>

ALVAR, Manuel. Derivados de Sabucus en la toponimia peninsular. En: *Revista de Filología Española* [en liña]. Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC). 1957, vol. 41 [consulta: 18 xuño 2016]. Dispoñible en: <http://xn--revistadefilologiaespaola-uoc.revistas.csic.es/index.php/rfe/article/viewFile/1048/1327>

ARES VÁZQUEZ, Nicandro. Xián e Xiá: notas histórico-etimolóxicas. En: *Grial* [en liña]. Editorial Galaxia. 1983, vol. 79, 97-101 [consulta: 15 xuño 2016]. Dispoñible en: http://www.jstor.org/stable/29750165?seq=1#page_scan_tab_contents

ARES VÁZQUEZ, Nicandro. *Estudos de toponimia galega I*. A Coruña: Real Academia Galega, 2011.

ARES VÁZQUEZ, Nicandro. *Estudos de toponimia galega II*. A Coruña: Real Academia Galega, 2011.

BASCUAS LÓPEZ, Edelmiro. *Estudios de hidronimia paleoeuropea gallega*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 2002.

BASTÚS, Joaquín. *Diccionario histórico enciclopédico* [en liña]. 1833 [consulta: 18 xuño 2016]. Dispoñible en:

https://books.google.es/books?id=fruA7GefGdgC&pg=PA373&lpg=PA373&dq=que+s+on+las+leporaria&source=bl&ots=0RNOOBW4mc&sig=ZwpP2o9SXr5EEowRumTNiP2T50Y&hl=es&sa=X&ved=0ahUKEwjFs5_FmLrNAhUJPxoKHSn3CikQ6AEISDAJ#v=onepage&q=leporaria&f=false

BIBLIOTECA DEL SEMINARIO DIOCESANO DE LUGO, ed. *Lucensia, miscelánea de cultura e investigación* [en liña]. 1998, nº 16, vol. III. Disponible en: <http://www.seminariodelugo.org/web/images/Lucensia/L-16.pdf>

BIBLIOTECA DEL SEMINARIO DIOCESANO DE LUGO, ed. *Lucensia, miscelánea de cultura e investigación* [en liña]. 2002, nº 25, vol. 3. Disponible en: <http://www.seminariodelugo.org/web/images/Lucensia/L-25.pdf>

BOULLÓN AGRELO, A.I. e X. SOUSA FERNÁNDEZ. *Cartografía dos apelidos de Galicia* [en liña]. Instituto da Lingua Galega (USC), 2001 [consulta: 28 xuño 2016]. Disponible en: <http://www.ilg.usc.es/CAG>

CABEZA QUILES, Fernando. Algúns topónimos da parroquia de Guimarei. En: *A Estrada, miscelánea histórica e cultural* [en liña]. Museo Manuel Reimóndez Portela. 2005, vol. 8, 21-29 [consulta: 24 xuño 2016]. Disponible en: <http://dspace.aestrada.com/jspui/bitstream/123456789/300/1/Alguns%20toponimos%20da.pdf>

CABEZA QUILES, Fernando. *Os nomes da terra. Topónimos galegos*. Editorial Toxosoutos, 2000.

CABILDO DE LA CATEDRAL. *Estudios mindonienses, anuario de estudios histórico-teolóxicos de la diócesis de Mondoñedo-Ferrol* [en liña]. Centro de estudos de la diócesis de Mondoñedo-Ferrol, 2014 [consulta: 21 xuño 2016]. Disponible en: <http://www.mondonedoferrol.org/estudios-mindonienses/Mindonienses%2030%20%5Bprotegido%5D.pdf>

CARIDAD ARIAS, Joaquín. *Los fenómenos de homonimia y homofonía en la toponomástica y su repercusión en las etimologías cultistas y populares de la Europa Occidental*. Servicio Publicaciones Universidad de La Laguna.

CARIDAD ARIAS, Joaquín. *Toponimia céltica de Galicia*. Publicaciones Deputación Provincial de Lugo, 2006.

Censo de poboación e vivendas 2001. Información relativa ás entidades colectivas de poboación (parroquias). Instituto Galego de Estatística [consulta: 1 xullo 2016].
Dispoñible en: <http://www.ige.eu/igebdt/esqv.jsp?paxina=002001&c=-1&ruta=parroquias/parroquias.jsp>

CÍRCULO ODINISTA ESPAÑOL. La sociedad visigoda pagana. En: *Confesion Odinista-Asatru* [en liña]. [consulta: 19 xuño 2016]. Dispoñible en: http://www.odinismo.es/paginas/tervingi_1.htm

CONCELLO DE VEDRA. *Proxecto de toponimia do concello de Vedra* [en liña]. [consulta: 25 xuño 2016]. Dispoñible en: <http://concellodevedra.com/ficheiros/San%20Cristovo%20de%20Mer%C3%ADn.pdf>

COROMINAS, José. *Diccionario Crítico Etimológico Castellano e Hispánico*. Madrid: Gredos, 1986.

Estudos de Lingüística Galega [en liña]. Asociación Galega de Onomástica, Instituto da Lingua Galega, Universidade de Santiago de Compostela. 2013, vol. 5, 43-67. ISSN: 1889-2566.
Dispoñible en: <http://www.usc.es/revistas/index.php/elg/article/viewFile/1343/1179>

FRAGA, Iván. Dolmen da Moruxosa, xoia de tempos incertos. En: *A Fraga dos Mouros* [en liña]. Agosto 2013 [consulta: 10 xullo 2016]. Dispoñible en: <http://afragadosmouros.blogspot.com.es/2013/08/dolmen-da-moruxosa-xoia-de-tempos.html>

FRANCO GRANDE, Xosé L. *Diccionario galego-castelán e vocabulario castelán-galego* [en liña]. Editorial Galaxia [consulta: 24 xuño 2016]. Dispoñible en:
https://books.google.es/books?id=ToQKZXuI6vgC&pg=PA202&lpg=PA202&dq=cafuga+en+galego&source=bl&ots=jHuVS4ACYR&sig=jCs6jSkqj-1Wk0UAMgShZry-o9o&hl=es&sa=X&ved=0ahUKEwjBjq7vtbTNAhUJVhoKHTR_CX8Q6AEIHDA#v=onepage&q=cafuga%20en%20galego&f=false

Friol: Algo máis que pan e queixo... [consulta: 15 xuño 2016]. Dispoñible en:
<http://terrasdefriol.blogspot.com.es/>

GALÍNDEZ, Andregoto. Barcarrota y Anafreita. En: *Arqueotoponimia* [en liña]. 17 febreiro 2003 [consulta: 28 xuño 2016]. Dispoñible en:
<http://arqueotoponimia.blogspot.com.es/2013/02/barcarrota-y-anafreita.html>

GARCÍA de DIEGO, Vicente. *Diccionario etimológico español e hispánico*. Madrid, 1954

GARCÍA ROLDÁN, Alberto. Pazo-Torre de Miraz, Friol. En: *Galicia pueblo a pueblo* [en liña]. [consulta: 4 xullo 2016]. Dispoñible en:
<http://galiciapuebloapueblo.blogspot.com.es/2014/09/pazo-torre-de-miraz-friol.html?m=1>

GIBBON, Edward. *Historia de la decadencia y caída del Imperio Romano I* [en liña]. Traducido por José Mor Fuentes. Turner publicaciones, 2006 [consulta: 16 xuño 2016]. Dispoñible en:
https://books.google.es/books?id=uydf0KUHpeoC&pg=PT205&lpg=PT205&dq=semidioses+romanos+%22anses%22&source=bl&ots=L160_RSL9P&sig=Nj48ulT7vwTWh03yIdJdSP7bsFg&hl=es&sa=X&ved=0ahUKEwjV5P-DoqzNAhUKuBoKHbwSDXkQ6AEIHAB#v=onepage&q=semidioses%20romanos%20%22anses%22&f=false

GIL de ZÁRATE, Antonio. *Introducción a la historia moderna* [en liña]. Kessinger Pub, 2009 [consulta: 17 xuño 2016]. Dispoñible en:

https://books.google.es/books?id=W5OjlrI5CS8C&pg=PA230&lpg=PA230&dq=%22anses%22,+semidioses+godos&source=bl&ots=rlrzONChZ1&sig=4nZMI9nhO_QDkY_CmQua_8esTyKY&hl=es&sa=X&ved=0ahUKEwiB2Iq3oqzNAhXCWBoKHajuCUQ_Q6AEIKzAD#v=onepage&q=%22anses%22%2C%20semidioses%20godos&f=false

GONZÁLEZ, Xosé. Apuntes de toponimia do concello de Alfoz. En: *Toponimia do concello de Alfoz* [en liña]. 25 marzo 2014 [consulta: 17 xuño 2016]. Dispoñible en: <http://toponimiaalfoz.blogspot.com.es/>

GONZÁLEZ, Xosé. Compilación de toponimia de Xermade. En: *Toponimia do concello de Xermade* [en liña]. Xaneiro 2014 [consulta: 16 xuño 2016]. Dispoñible en: <http://toponimioxermade.blogspot.com.es/>

GONZÁLEZ, Xosé. Estudo da toponimia de Cervo. En: *Toponimia do concello de Cervo* [en liña]. Febreiro 2014 [consulta: 8 xullo 2016]. Dispoñible en: <http://toponimiacervo.blogspot.com.es/2014/02/estudo-da-toponimia-de-cervo.html>

KREMER, Dieter. Galego: evolución lingüística interna III. Onomástica. Traducido por Carlos Búa. En: G. Holtus, M. Metzeltin e Ch. Schmitt, eds. *Léxico da Lingüística Románica*. Editorial Niemeyer, 1994, vol. 6, 34-46.

LÓPEZ REAL, M.A. et al. Plan Xeral de Ordenación Municipal do Concello de Friol. En: *Concello de Friol* [en liña]. Marzo 2013 [consulta: 6 xullo 2016]. Dispoñible en: http://www.concellodefriol.es/pxom/archivos/01%20Memoria/07019_MEMORIA%20FRIOL_INF-AI.pdf

LÓPEZ REAL, M.A. et al. Tea, planes y proyectos. En: *Concello de Friol* [en liña]. Xuño 2008 [consulta: 6 xullo 2016]. Dispoñible en: <http://www.concellodefriol.es/pxom/archivos/11%20Documento%20de%20Inicio%20AAE/01-Documento%20de%20Inicio/07-019-Documento%20Inicial.pdf>

MARQUÉS VALEA, Xulia. *Guía didáctica para a intervención toponímica desde a escola* [en liña]. Universidade de Santiago de Compostela, Instituto da Lingua Galega

[consulta: 1 xullo 2016]. Dispoñible en: http://ilg.usc.es/agon/wp-content/uploads/2010/09/Guia_didactica3.pdf

MARTÍNEZ SALAZAR, Andrés. *Sobre apertura de mámoas a principios del S. XVII* [en liña]. Real Academia Gallega. Marzo 1910, vol. 34 [consulta: 16 xuño 2016]. Dispoñible en: <http://academia.gal/boletins#paxinas.do?id=495>

MENÉNDEZ PIDAL, Ramón. *Manual de Gramática Histórica Española*. Madrid: Espasa-Calpe, 1968.

MINISTERIO DE EDUCACIÓN, CULTURA Y DEPORTE. *Catastro de Ensenada*. Dispoñible en: <http://pares.mcu.es/Catastro/>

MORALEJO, Juan J. *Callaica Nomina, Estudios de Onomástica Gallega* [en liña]. A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza, 2007 [consulta: 20 xuño 2016]. Dispoñible en: http://ilg.usc.es/agon/wp-content/uploads/2010/09/Callaica_Nomina.pdf

MORALEJO LASSO, Abelardo. *Toponimia gallega y leonesa*. Santiago: Pico Sacro, 1977.

MOURE SALGADO, Xabier. Toponimia do concello das Nogais. En: *Colectivo Patrimonio dos Ancares* [en liña]. [consulta: 9 xullo 2016]. Dispoñible en: <http://arqueoloxiadosancares.blogspot.com.es/2011/01/toponimia-do-concello-das-nogais.html>

NAVAZA BLANCO, Gonzalo. *Fitotoponimia galega*. A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza, 2006.

Nomenclator de Galicia. Xunta de Galicia [consulta: 15 xuño 2016]. Dispoñible en: <http://www.xunta.gal/nomenclator>

PIEL, Joseph M. *Respiga de antropto-toponímia galega de origem latina*. Universidade de Colónia.

PRESEDO GARAZO, Antonio. A pequena fidalguía rural e a parcería de gando: a casa da Fraga de San Xiao de Carballo (Friol), 1680-1800. En: *Cuadernos de estudios gallegos* [en liña]. Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC). 1997 [consulta: 25 xuño 2016]. Dispoñible en: <http://estudiosgallegos.revistas.csic.es/index.php/estudiosgallegos/article/viewFile/217/220>

Real Academia Española. *Diccionario de la lengua española* [en liña]. 2014, ed. 23 [consulta: 15 xuño 2016]. Dispoñible en: <http://dle.rae.es/?w=diccionario>

RIESCI CHUECA, Pascual. Anotaciones toponímicas salmantinas. En: *Salamanca, revista de estudios* [en liña]. 2006, vol. 53, 185-264. ISSN: 0212-7105. Dispoñible en: http://www.upo.es/ghf/giest/documentos/otros/Riesco2006_annotacionestoponimicassalmantinas.pdf

RIVAS QUINTAS, Eligio. *Lingua galega, niveis primitivos*. A Coruña: Edicións Laiovento, 1994.

RIVAS QUINTAS, Eligio. *Toponimia de Marín*. Santiago: Universidade de Santiago de Compostela, 1982.

RODRÍGUEZ PALMEIRO, Iago. *La fidalguía en el interior de la provincia de Lugo* [en liña]. Universidade de Santiago de Compostela [consulta: 8 xullo 2016]. Dispoñible en: <http://ifc.dpz.es/recursos/publicaciones/33/01/61rodriguezpalmeiro.pdf>

SELFA SASTRE, Moisés. *Notas sobre la continuidad del léxico toponímico románico en Asturias y Ribagorza* [en liña]. [consulta: 18 xuño 2016]. Dispoñible en: <http://www.academiadelalingua.com/lletresasturianas/pdf/Art%C3%ADculu%202-Mois%C3%A9s%20Selfa%20Sastre-Notas%20sobre%20la%20continuidad%20del%20l%C3%A9xico%20topon%C3%ADmico%20rom%C3%A1nico%20en%20Asturies%20y%20Ribagorza.pdf>

SCHÜLER, Arnaldo. *Dicionário Enciclopédico de Teologia* [en liña]. Condórdia Editora, 2002 [consulta: 10 xullo 2016]. Dispoñible en:

<https://books.google.es/books?id=9MIZEhXWJngC&pg=PA103&lpg=PA103&dq=antroponimo+Carolus+carulus&source=bl&ots=jWty2FXaaP&sig=7dykLx6Ixa2RtuaXq3AjdD3WYY8&hl=es&sa=X&ved=0ahUKEwjN-siezbTNAhVGPRoKHbYhAHUQ6AEINTAD#v=onepage&q=antroponimo%20Carolus%20carulus&f=false>

VARELA, Suso. Colmenero dice que Lugo fue gran capital romana y gran ducado visigodo. En: *La Voz de Galicia* [en línea]. Outubro 2005 [consulta: 20 xuño 2016]. Dispoñible en: <http://www.lavozdegalicia.es/hemeroteca/2005/10/19/4174525.shtml>

VÁZQUEZ GARCÍA, Carlos. *Toponimia do concello de Lugo*. Santiago de Compostela: Departamento de Filoloxía Galega, Facultade de Filoloxía, 2014.

VEIGA ARIAS, Amable. *Algunas calas en los orígenes del gallego* [en liña]. Editorial Galaxia, 1983 [consulta: 18 de xuño de 2016]. Dispoñible en: https://books.google.es/books?id=3Mmb5o-N5L4C&pg=PA69&lpg=PA69&dq=anafreita+top%C3%B3nimo&source=bl&ots=fvzpcyUhWn&sig=7Ou26D6erYG1_2sFE6e4JQsF9fY&hl=es&sa=X&ved=0ahUKEwiGi6qVoarNAhXMWBQKHwtDA4Q6AEIMTAD#v=onepage&q=anafreita%20top%C3%B3nimo&f=false

VILLAR, Francisco e Blanca M. PROSPER. *Vascos, celtas e indoeuropeos. Genes y lenguas* [en liña]. Ediciones Universidad de Salamanca, 2005. Dispoñible en: https://books.google.es/books?id=WO7SyVrSNboC&pg=PA573&lpg=PA573&dq=Vascos,+celtas+e+indoeuropeos,+Francisco+Villar+y+Blanca+Mar%C3%ADa+Pr%C3%B3sper&source=bl&ots=SzjC0WQnBR&sig=hRLEXAbPQn72-JCgzJG019QsU9k&hl=es&sa=X&ved=0ahUKEwim4_CzM_NAhUD7xQKHwj3CpcQ6AEIPDAJ#v=onepage&q=malpica&f=false